

Пбб 430/169

169

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

169

Ж. ПАЈО

ВЕШТИНА БИТИ ЧОВЕК

(КЊИГА МУДРОСТИ)

С ФРАНЦУСКОГ ПРЕВЕО
ЈОВ. М. ЈОВАНОВИЋ

6

10 = 10926599

Бб 430 / 169

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И Бр. 45437.9

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
КОЛО XXV. Бр. 169.

Лука Ћеловић
БЕОГРАД

Ж. ПАЈО

Luka Ćelović
BEOGRAD

ВЕШТИНА БИТИ ЧОВЕК

(КЊИГА МУДРОСТИ)

ПРЕВЕО С ФРАНЦУСКОГ
ЈОВ. М. ЈОВАНОВИЋ.

1922.
БЕОГРАД.

ШТАМПАРСКО ПОДУЗЕЋЕ „ЗАСТАВА“ Д. Д., НОВИ САД.

2)

CHINESE UNIVERSITY LIBRARY
NO. 100, YIXIE ROAD

YMA THRONA
BEGRAD

BEGRAD

Luka Celovic
BEOGRAD

BEIJING UNIVERSITY LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

ПРЕДГОВОР.

Жил Пајо се родио 1859 у Горњој Савоји на подножју Мон Блана, у Шамонију, у сјајној долини реке Арве, чувеној са својих ледених брда. Своје науке довршио је на универзитету у Греноблу, где се истакао као ватрен приврженик моралисте Шарона, писца познате *Књиге Мудрости* и друга Монтењова. У делима овога снажнога и методичнога филозофа, Пајо је нашао подстрек за свој рад, и основу за своја два три капитална дела.

Бачен по свршеноме школовању у паланку за наставника филозофије, Пајо се спасао „паланачке воденице“ благодарећи друговању са великим филозофима и моралистима. Читајући и изучавајући њих, посматрајући живот и рад својих колега и ученика, као методе наставних програма и рада, Пајо је видео све рђаве стране данашњег васпитања и начина живота људи, а нарочито младежи. У њему се одмах зачела мисао да изради једно дело у којем би изнео све мане и државних и личних програма за живот, мане васпитавања по школама и у кућама; цео проблем људскога живота. Пролазећи кроз разне колеже и лицеје у Француској, он је у себи носио петнаест година то своје дело; најбољи део свога живота Пајо је дао за њега. Први део тога рада, јесте књига *Васпитање Воље*, које му је одмах донело светско име. Дотле непознати наставник, који је имао великога утицаја само на ђаке и своје колеге, Пајо, друг Пегијев, стиче утицаја у свету, нарочито међу педагозима. За овом књигом „*Васпитање Воље*“, која је преведена на све европске језике и доживела преко четрдесет издања у Француској, и четири у нашој држави, следовале су и друге. Међу овима су, и као наставак основнога дела *Васпи-*

шања Воље, Интелектуални Рад и Воља, и Вештина биши човек [У теби је срећа]. Ово је као нека врста трилогије, која представља у ствари једну целину, једно дело. У три књиге цео живот једнога човека, младост, пуна снага и старост; цео Требник за један пун, користан живот са пријатном старошћу. Уз ова три дела, међу којима је последње *Вештина биши човек*, има још других дела и чланака Жил Пајоа као што су: *Веровање [La croyance]*, *Моралне Поуке [La morale à l'École]*, *Уџбеник о Моралу [Cours de Morale]*; *Идеје Г. Намриштенка [Les Idées de Mr Bourru]*, *Учиштелима и Учиштелицама [Aux instituteurs et aux Institutrices, Avant d'entrer dans la vie. Censeils et directions pratiques]*, *Васпитање Демократије [L'Éducation de la Démocratie. Questions du temps présent]*, *Вештина уметни писати [L'Apprentissage de l'Art d'écrire]*. Поред ових радова, Пајо као инспектор Университета у Прива, у Шанону на Марни, као ректор Университета у Шамберију, у Ексу-Марсељу, писао је многе чланке и учествовао у многим радовима за реформу школске наставе, а нарочито педагошке стране садањег начина васпитања младежи. Као уредник педагошког часписа *Књига [Le Volume]* он је придобио многе присталице за своје методе рада у васпитању по школама, али, богме, и многе противнике, које није хтео никада узимати на зуб.

Књига *Вештина биши човек [У теби је срећа]* може се сматрати као круна његова методична, разумна, стрпљива, скоро четрдесетогодишњег, рада,

II.

Жил Пајо је стао на гледиште да је живот како га данас већина људи води, пуст, расипан и некористан. Саставни део друштва, народа, човечанства, и васелене, човек има своју одређену улогу, задатак да принесе свој део напора, да својим радом помаже и друштво и човечанство, па и одржање свеопште хармоније. Он зна да је то врло тешко урадити, јер човек носи у себи све недостатке и

зле наклоности својих прастарих предака из шума. Али, ако је тешко то није немогућно. Последњих педесет година европски мислиоци су резоновали друкчије. Једни су сматрали карактер као једну непромењену целину коју човек није у стању да измени. Други су тврдили да човек има слободну вољу, и да је ослобођавање човека ствар лака и природна. Ни једна ни друга тврдња није тачна, сваки човек је ковач своје среће, ако није срећан то је за то што има слабу вољу. И зато треба наћи средства с помоћу којих се могу створити или укрепити добра осећања, а уништити или отклонити сва осећања непријатељска савлађивању самога себе. Пре свега треба васпитати вољу своју, посао дуг и напоран, али постижан и приступачан свакоме, и безвољноме и вољноме. Дугим стрпљивим васпитањем и вежбањем може се довести у ред она збрка од разних човечијих склоности, може се створити карактер, може се хтети. Људски карактер се може реформисати, индивидуална воља може се васпитати: временом и применом закона који владају нашом природом. Примери, а нарочито стари примери из цркве и вере, утврђују до кога се степена може човек преобразити.

Кад сваки човек, временом и помоћу психолошких средстава, може успети да има вољу, да собом влада, онда треба да је васпитање његове воље прво међу његовим занимањима. Срећа човечија зависи од васпитања воље, зависи од тога а) да се пријатне мисли и осећања нагоне да даду све што могу пријатнога и б) да спрече мрачним мислима и мучним осећањима, ако не сваки приступ у човечију свест, а оно бар да им се да само најуже место. Срећан је који је господар своје пажње, своје воље. Од јачине те снаге не зависи само наша срећа него и умна снага. Велики умови су пре свега резултати велике и јаке воље, енергије и постојане воље.

У овоме веку све су снаге биле управљене на то да се освоји спољни свет. Због тога су људске

жеље, жудње постале веће, а људи више немирни, више поремећени, више несрећни него раније. Заборавило се унутрашње развијање и васпитање воље, оставило се случају да се усавршава најаче оруђе људске умне моћи и среће.

У васпитању воље лежи решење проблема личне среће и свакога друштва. А оно је изводљиво и могућно за свакога без разлике; и најокорелији безвољник може изменити на боље своју вољу.

III.

У својој књизи *Васпитање Воље* Пајо је изнео практичне савете за васпитање воље, тактику и правила за борбу против онога што смета јачању воље и што води личноме ослобођењу. У другој књизи *Интелектуални Рад и Воља* Пајо је изнео праву истину о раду. Он је утврдио да у раду има техничкога савршенства које се постиже ако се енергија разума сложи са законима памћења, пажње и телесне моћи. Вештина научити је у вештини поковања законима разума и тела. Ништа не оставити срећи, случају, већ све по плану и са циљем. Одабрати за времена и ићи изабраним путем почевши одакле треба. Наша земља је, каже он, данас осиротела у људима; њој су данас потребне све енергије. Наша младеж по школама види јасно да дугује све својој отаџбини. Нечувене су жртве које су данашња поколења дала. Нашто је онај милијон мртвих ако не да олакша младим поколењима да предаду потомству нетакнуте идеје и осећања који су од отаџбине начинили једно сјајно огњиште. За своју памет и енергију они морају давати рачуна њој. То је капитал који они морају умножити, али сви ти капитали могу се растурити ако се не употребе паметно. Наш капитал у умној енергији, и ако је ограничен, може донети велики приход ако је рад методичан, ако умеднемо да употребимо за наше циљеве законе, који управљају здрављем, памћењем и пажњом. Наша снага је ограничена а живот кратак, зато се треба добро потпасати за борбу

са Усудом нашим. Ко на шаху хоће да добије треба да позна добро правила шаховска. Другим речима метода рада је само кад се схвате њени закони, главна ствар. А метода је прилагодити се законима стварности: знати одакле и како почети, умети радити после, и ићи непрекидно једноме циљу докле му се не дође. Наша младеж има да обнови једну дивну отаџбину, да би њен рад био лакши, плодноснији и бољи, треба им показати како се са најмање напора постиже највише успеха.

Резонујући тако Пајо је саставио прави требник за свакога умнога радника, требник и за младића и за зрела човека, нарочито за младе људе, који се тек спремају за рад па макар којој струци припадали. У њему су открића која су нам свима на срцу стајала, и правила проста и јасна, за један добар и пун живот. Ту је оно што је многи тражио и оно што тражи и што не налази. Ту су светли примери великих људи свих времена и народа да поткрепе сва та правила а нарочито да утврде да су велики људи, изузевши незнатни број, били људи обични, али истрајни и са непоколебљивом вером у рад. Дарвин, Спиноза, Монтењ и Паскал и други такви су били; њихова ђенијалност је била у способности да истрају. Сваки може, не тражећи да буде најутицајнији међу људима, да врши око себе утицај; својим примером може да учини неколико људи мудријим, јачим, срећнијим.

IV.

Ја нисам никад прецењивао свој ум, ни веровао да је нешто бољи од ума обичних људи. Али слободно могу казати да сам био срећан што сам у младости нашао извесне путеве који су ме довели до посматрања и правила од којих сам створио методу, тако Пајо почиње своју трећу књигу, која је пред читаоцима. Зашавши дубље у године, ближе гробу, ослобођен предрасуда, маштанија и завидљивих страсти, човек гледа мирно на цео живот. У тим годинама се открива оно што је трајно,

основно, а сазнаје се шта је случајно, пролазно. Дуго искуство са свакојаким људима избаци напред узроке који покрећу и стварају.

У књизи *Вештина биши човек*, где се говори како се срећа осваја, што стварно представља науку освајања самога себе, науку о организовању нас самих под утицајем неколико правих идеја, — Пајо је хтео да обрати пажњу младоме свету на неколико истина из његова искуства. Лутајући и сам исправљајући себе својим и туђим искуством, тим немилостивим саветодавцем, Пајо је своју пажњу зауставио на неколико врло простих чињеница моралнога живота мимо које је могао, расејан, проћи, да није имао склоност за расуђивање. Он је гледао два три своја даровита друга како пропадају само зато што нису од почетка живота умели изабрати добар пут сами, него су се повијали према мишљењу других. Кад је чуо узвик једнога његова младога блискога пријатеља пред саму смрт: „ах да сам знао!“, јавила му се мисао да напише књигу *Вештина биши човек*. Њему је био више него икада јасан закон узрочности у душевном животу, рђава или добра снага како ко изабере. Све што постоји јесте у неку руку семе од онога што има да буде; а оно што буде јесте плод онога што је претходило. Гледајући око себе људе како сагоревају од амбиција, од среброљубља, од пуне таштине, како се удаљују од правога пута; гледајући како траже оно што су а не налазе никад оно што траже, он је показао добар пут срећи. Примивши онако као и Анаксагора да нико није срећан међу онима што их људи за срећне сматрају, Пајо је показао да је срећа и спасење у ведроме и једноставном животу, у здравом раду, од којих су и тело и ум здрави и јаки. Срећа је у правој одмору који је у кретању и покоравању дубоким законима живота. Спас је у тихом пријатном, мирном животу и у породици и међу пријатељима. Срећа је у хармонији са природом, у уметности, у књижевности, у науци, у историји, у философији. Срећа је у мислима, у енер-

гији, ослобођеним од онога што унижава. Срећа је у: бити човек у пуном и доброме смислу речи.

V.

Жил Пајо је био пријатељ нашега народа. За време живљења нашег у изгнанству, Пајо је био нашим ђацима и учитељима, један од најбољих пријатеља. Увек једнак, благ, пријатан, Пајо се узимао за њих врло енергично и често приволевао круте француске бирократе на попуштање од њихових строгости, кад су наилазиле тешкоће за наше ђаке и наставнике. Поред тога, Жил Пајо је у свакој прилици у Ексу говорио и заступао наше право за уједињење и за слободу. У једном предговору који је написао 1918. за књигу. Ж. Петковића о Србији, има ове врсте: Српски народ пружа најочигледнији пример да је отаџбина пре свега спиритуална личност... Српски народ је био најачи у оним трагичним данима када је био без свога огњишта... Српски народ дугује својој Отаџбини живот и сва добра... Нека његова деца имају у њој узвишенију и чистију душу. Нека не верују у корист партијских борби. Корисни су само рад и узајамна сурадња за величину и снагу земље. Нека наша деца буду уједињена, нека науче доводити на управу увек само најбоље и најенергичније, а онда нека их помажу својом љубављу...“ У томе предговору је цео Жил Пајо, моралист, родољуб, и пријатељ нашега народа, који је написао ову књигу о људској срећи толико потребну у ово данашње доба сухога материјализма и новогa оријентисања.

Јов. М. Јовановић.

В то время, когда все это происходило, в Москве
уже началось движение рабочих за освобождение
детей из школы.

В это время в Москве уже началось движение
рабочих за освобождение детей из школы.
В то время, когда все это происходило, в Москве
уже началось движение рабочих за освобождение
детей из школы.

Л. М. Горький

ВЕШТИНА БИТИ ЧОВЕК

ВЕШТИНА БИТИ ЧОВЕК

(Књига мудрости)

Сваки тежи да буде срећан, то је без изузетка. Каквим год путем да иде, он тежи томе . . . воља иде само срећи. То је покретач сваке радње свих људи, чак и оних на вешалима.

[Паскал, *Pensées*, art VIII.]

Обични људи и сведи имају заједничко: сви теже срећи, они се разликују само у чему је траже.

[Паскал, XXIV.]

Написати књигу о срећи у тренутку кад се бије најкрвавији бој који свет није запамтио, изгледа парадоксално. Али, вршити своју дужност предано јесте једино средство да се држи умна равнотежа у сред ратних јада и страшнога неспокојства? . . . Онога дана кад је мобилизација наређена, сваки је примио своју жртву и решио се да се потпуно одрече себе. Цео народ се стопио у једно, потчинио своје лично целини.

Дужности је бити срећан.

. . . Математички говорећи сваки од нас јесте само један делић, четрдесето милијонити део Француске, делић трошан, привремен, ништаван.

Али Француска је непрекидно збир тих сићушних бића. Отаџбина, њен разум, њена морална вредност, њен сјај долазе од разума и моралне снаге појединаца. Корисно радити за величину Отаџбине значи радити тако да сваки појединац да највише што може. Оно што је снага у нама може се претворити у дело само радом, и зато треба развијати нашу способност радну и квалитативно и квантитативно. Туга и снуженост која су блиске слабости, безвољи, обесхрабрењу, чисти су губитци енергије. То су греси против Народа. И зато дуж-

ност је бити срећан, па, дакле, и проучавати како ће човек бити срећан.

Ми смо у књизи *Интелектуални Рад и Воља* показали да је мало оних који разумно знаду распоредити своју снагу. У свакоме послу то се може показати; и онај што копа земљу, и онај што зида итд.; кад се испитају научно услови за рад утврдиће се огромно расипање радне снаге.

И кад је тако онда није чудо да је вештина живети у повоју. Небројене патње долазе отуда што се не знају главни услови среће.

Човечанство се није још прилагодило садањем животу. Оно се прилагодило само примитивном животу. Ићи овамо онамо то је слобода! Иста занимање и незнање то једнакост. Рад одговара нашој природи, јер иза краткога напорнога рада долазио је дуг одмор.

После стотина хиљада година тога живота у слободи, долази у три хиљаде година цивилизовани живот, а затим живот по градовима. Човек долази у њих неспреман, и то не само зато што је научио на жестокости у слободи, него нарочито зато што није марио монотонију и спорост посматрања и размишљања.

Са тако мало умнога напора за посматрање свакодневнага живота, и не могу се открити услови за срећни живот. Зар не видимо како се за школовање младежи читава покољења васпитавају неразумним методама и то без икакве сметње? А откуда би и могло бити друкчије? Навике које се од детињства стварају, пре него се памет и развила, укараре се код већине људи, да их у зрелим годинама не може нико искоренити.

Живот по рововима истакао је ове две важне чињенице за васпитање самога себе.

Прва је: да физички мучан живот не смета интензивном душевном животу. До сада се то знало само по лабораторијама и манастирима; а од сад зна сваки.

Друга је: сваки напад мора бити до ситница унапред припремљен. Победа је награда за храброст,

али у исто време и за приљежнога мислиоца да реши проблем напада.

За сваку иницијативу треба стрпљиво изучавати дејства која ће настати, јер обично она бивају друкчија од оних којима се надамо; само искуство даје добре поуке.

Онога дана ће се наш живот преобразити када се посветимо разумном проучавању животних проблема. А то ће постати обична ствар тек онда кад се учине дубоке промене у васпитним методама и развију посматрачке способности и моћ размишљања.

Ако се нико не бори противу владајућих окорелих навика, оне ће се окаменити; у бој против њих! Говори се да се нико не научи туђим искуством. Бесмислица, сваки се занат научи, па и вештина живети.

Тачно је да се у погледу науке о души зна само оно што се већ зна. Али, свако зна, што и највећи психолози знају: зар нису они као и ми? Све што је човечанско није нам страна!

Улога моралисте: наука о души.

Улога моралисте није у томе да поучава о непознатом, већ да читаоцу скрене пажњу на оно што се догађа у мутном дну свести. У нама има покретача и побуда које се не би јавили са јачином, да нам није неко помогао да их распознамо и да сву пажњу обратимо на њихове у полутами изгубљене контуре.

Мудраци из Лапуте, удубени у своја размишљања, нису ни примећавали ни чули оне који су их питањима узнемиривали. Слуге, са бешикама напуњеним грахом, лупали су их по очима и по ушима, да би обратили на себе пажњу.

Обични људи су као и ти мудраци, и за то је потребно да мудраци ударају нас по очима и по ушима да би нам показали важне истине душевног живота.

Само, ми нисмо као они узети страхом да ће се сложени звездани механизам покварити, ми смо расејани из много простијих разлога.

Кроз нас струје страсти, жеље. Хиљада пролазних струја промичу кроз нашу свест: страх, наде, малаксалост, одушевљење. То су непрекидна плима и осека осећања, утисака, идеја, жудњи, нагона, мрачних тежња наслеђених од предака који живе у нама. Сваки је од нас једна гомила. Кад кажем „ја“, то је у фигури, јер докле год се нисмо саздали ми смо једна збрка.

Младић је, пре него је могао у овоме нередy да на светлости искуства позна неодређене линије своје индивидуалности, бачен у свет са својих осамнаест година, пуних жара и лакомислености. Њега збуниларма жестоких полемика, верских, моралних, политичких, књижевних, уметничких. Па откуд би да се нађе у њима?

Требало би да се он у школи очеличи размишљајући о моралним стварностима. Али, зар данашње васпитање није с брда с дола; оно се у главном само речима врши.

Филозофија, у којој би могли наћи спас, када би ђаци били очи у очи са речима мудраца, постаје предмет за нерешене дискусије, одјеци сколастичких препирака. Један студент знаће све разлоге за и против слободнога суђења, али неће ништа практично знати о васпитању воље, које је животно питање за њега.

А како би и било друкчије? Лаенек је пре сто година пронашао оскултирање болесника; дотле ниједан од лекара није могао да прави тачно клинично посматрање. И зато се не могу одређивати болести које су они описивали. У старо доба место посматрања биле су бесплодне препирке. Тако је било и са психологијом пре Рибоа.

Наши младићи место да се упућују на душевне и психолошке стварности, васпитавају се речима, те улазе у свет у сред ове хуке-буке што праве свечани брбљавци. Они виде да имају успеха они који много говоре а не раде ништа. Они у запећак који у тишини раде за човечанство. Горе, на видiku су неисцрпни политичари, новинари, књижевни роботници који

пишу изнад својега искуства, они су у ствари брбљавци. И младић се клати без бусоле на хучним таласима тога океана од говоранције. Није чудо ако се изгуби.

Збуњен оном унутрашњом збрком у њему и спољном жалабуком, откуд би могао и да распозна тихе и активне силе које раде противу његове среће? Расејан оним што је хучно, пролазно, случајно, он самине види како се у дубоком куту његове воље подмукле али трајне силе организују, које ће се сутра побунити.

Људи који су заузимали највише положаје у војсци, у судству, на универзитетима, признали су мени да су живели од данас на сутра; потреба за стручни рад и мишљење њихове околине то су били њихове вође. Они нису знали за вредност времена у душевном животу, ни неодољиви утицај непрекиднога нагомилавања минута, ситних радњи и мисли. Кад су дошли у пензију, престао је онај обавезни редовни посао и онда су се скљокали.

Значај и рад најмањих.

Најважније откриће у геологији је било улога најситнијих; ситни су дали облик нашој земљи. Капљица воде извајала је Алпе. Исто тако и многобројне минуте праве нашу личност.

Под свакидашњим узбудљивим животом, они најситнији агенси психолошкога живота раде у тишини. Без журбе, али стално, милијони кратких тренутака од којих је састављен живот од рођења до дана кад мозак престане развијати се, доносе свој утицај у тежње, у драге навике. Расејани и невиде — замајани оним што се догађа на површини, — онај страшни рад који се обавља у дну душе, где се лагано слажу неразрушиви темељи судбине њихове.

Неимари своје среће, и иначе, ми можемо бити утолико више, ако умеднемо да упутимо миријаде радних секунда. Саме за себе оне не представљају ништа, али оне или ојачавају пажњу, слободу духа, узвишена

осећања, или, напротив, укрепљују кукавичлук, таштину, јогунство, завист, похотљивост. Оне наносе онамо, где их матица вуче, и ако их оставимо без контроле, оне, на основу закона теже, слажу свој нанос у најнижим кутовима наше природе. Тешко онима који оставе да се у њима и противу њих счврсну рђаве наклоности! Они себи спремају живот од мучења, жестокости и будалаштина. Они ће око себе ширити чемер. У њима нема хармоније, равнотеже; сва енергија се троши у једној страсти. То су вам: Кир Јања, Скорохлебовић, Тартиф, или, ако је енергија јака, Макбет, Отело, Федра.

Детињасто би било мислити да ће се, пазећи на себе, доћи до неке рајске среће. Вај! Људске слабости су велике а друштвена средина несавршена. Али, многи људи не видећи јасно колика су им средства на расположењу, живе бедно, у немиру, у лакости, зле воље, огорчени, завидљиви. Много је оних неспособних који из лењости и распусности, промаше живот, али више је оних који промаше морални живот.

Наши очеви, у главном, били су срећнији него ми, они су били боље „уоквирени“, њих је снажила вера, и јако јавно мњење. Данас је доба сумње, утакмице, раскошности, узнемирности, надраживања. Ако не успемо да сами себе солидно припремимо за живот и заменимо ова спољна црвоточна стања, није сасвим сигурно да се и наша цивилизација не здружи у јаду и злочину као у Русији.

И зато послушајмо поуке мудрих. Душевни догађаји биће што ми будемо хтели. Човек не жели једну ствар за то што је добра. Дејствујмо на наше жеље. Човек коме је у власти да буде срећан у стању је да са мало муке себе учини врло несрећним. Он може учинити свој живот јадним, ружним, бедним. Обрнуто, од живота са с абим изгледима на срећу, може да добије велике користи.

Прави смисао узрочности.

Да бисмо створили своју срећу, треба да престанемо живети у садашњости и предвидети до-

ситница припрему за будућност, тим пре што садашњице нема: „Тренутак у ком говорим већ је далеко од мене.“

Живот је створен од прошлости и будућности, тесно везани између себе, будућност пушта дубоко своје корење у прошлости; њена суштина долази из прошлости.

Мало је, по несрећи, писаца васпитача који су свесни ужаснога детерминизма, који се безбрижно тњезди у дубинама нашега ума. Ни Француска ни Енглеска нису пре 1914 знали за убиствену организацију Немачке, и зато замало не посташе робови њени. Исто тако и младићи неће да виде како се у њима чаури подмукла организација. Они опазе сувише доцкан, управо онога дана, кад, у пуноме повлачењу, треба и они да даду своју одсудну битку, битку на срећу, ако неће да допусте унутрашњем непријатељу да уништи њихову срећу, њихово достојанство, њихову слободу.

Па баш и кад из битке изађу победиоци, слобода њихова је освојена, несигурна, крта, ако се не пожуримо да је учврстимо организацијом разумнога детерминизма.

Нејаким људима ништа није непријатније него основна истина нашега психолошкога живота, а то ће рећи да је закон узрочности исто толико немилосрдан као и у физичкоме свету.

А све се диже противу осећања узрочности: великоварошки живот у коме је немогућно да се човек обавести о лаганом дизању породица и о узроцима њихова пропадања; онај који успева има среће; који нема среће тај нема среће. Од Виктора Кузена (француски филозоф и политичар прошлог века) по школама се предаје сколастичка теорија о слободном суђењу, у место да се васпитава како човек стиче слободу у себи. Историја се предаје у анекдотама као да политиком и историјом влада пуки случај; у историји, напротив, треба избацити све што нема узрочне везе. Теорије о опраштању грехова доводе на мисао да се виталност

наших грехова може збрисати ако се покајемо. Ти разлози показују зашто је смисао узрочности тако редак у животу једне душе. Човек који пропада или који је упропастио цео живот љутито одбија да то није било случајно.

Нека какав високи државни чиновник, који треба да служи као пример другима, остави своју жену и пође за каквом женом пробисветом, одмах ће се рећи: „Ето и образовани људи верују да је морални живот састављен од случаја, из ничега, од чуда. Луд човек! Старачка будалаштина!“ Никоме не пада на памет да је то природно дејство слагања дубоких психолошких стања. Сваки прима да се поштен живот, у коме је човек свој господар, може проиграти. Истина је друкчија.

У свима сличним случајевима добар посматралац видеће да је разум одавно, у недостатку симпатије и племенитости, окренуо другим путем. Лагано распадање узвишених осећања и злоба и горчина јесу видни докази воље која се копрца у узама унутрашње фаталности.

Мати која је цео свој живот провела да, храбро и весело, право и у доброту, своју породицу учини срећном, са годинама добије сјајну лепоту. Душевна, чврста душевна снага огледа се у покретима, у осмеху, а нарочито у очима које обасјава. Највећи сликар Рембрандт, који је цео живот посветио проучавању душевних црта на лицу људи није се преварио. Он је код старца открио највећу лепоту. Он је умео да обележи племенитост и величину које је једноставна, мудра и јака душа на лицу човечјем исписала.

Ко упореди лик Рембрандтове матере са оним нафраканим госпама које се скупљају по коцкарницама у Монте-Карлу, ухватиће одмах у контрасту закон узрочности, закон који влада душевним животом: немилосрдна је строгост са којом узроци производе своја дејства.

Непажљиви и не слуте колико је велика гомила узрујаних и напраситих у чије се мозгове сахат г.о.

сахат уписују рачуни. Немилосрдан старински Усуд, јесте мистички облик тога страшнога рачуноводства. Откуда ће лутке и сањати да има ту неке погибије? Грозничаво, оне троше новац на трице, своју интелигенцију на којекакве књиге, а снагу на унижавајућа уживања. „Ризницу осећања троше на ситне срџбе, на злопамћење,“ детињаста задовољења таштине!

Мудри знају вредност времена и његову добру употребу. Лоза и воћка временом дају род; у душевну животу жетви претходи лагано растење и разграњавање корена у дубини памћења. Човек постаје неко тек радом времена.

Ко хоће да води рачуна о својој срећи и достојанству, нека ону моћ времена, изражену у оним милијунима тренутака, спречи да учврсти зле силе у нашој души. Нека има непрекидно на уму сталну и чврсту одлуку да чини само оно што мисли да је најбоље и да сву своју снагу употреби да оно што хоће добро упозна. Нико не може преварити рачуновођа који уписује наше мисли, наша осећања, наше радње у памети и сабира. На нама је да неподмитљиви рачуновођа бележи и сабира суме на страни примања.

Наука о животу и метода да се буде срећан, постоје.

Ја бих могао казати као Декарт: „Ја нисам никад прецењивао свој ум, нити мислим да је мој ум нешто бољи од ума обичних људи... Али могу слободно рећи да сам био срећан што сам у младости нашао извесне путеве који су ме довели до посматрања и да правила од којих сам створио методу...“ Као и Декарт ја сам отуда побрао плодове те „ако међу људским занимањима има једно које је сигурно добро и важно, смем мислити да је то ово које сам изабрао.“

Ја сам срећом имао дугих доколица за проучавање. Ја сам морао не само што сам волео него што ми је то било занимање, да живим у друштву највећих мудраца свих времена и целог света. Ја сам узимао из ризнице њихових искустава.

Ја сам тридесет година био на местима осматрачницама, одакле сам гледао глумце како се мажу и дотерују за позорницу. Видео сам наличје власти, богатства, славе.

Кад човек зађе дубље у године, близак смрти ослобађа се предрасуда, маштанија и заводљивих страсти. Онда се са мирноћом гледа на целокупни живот. Онда се открива оно што је трајно, основно, и оно што је пролазно, случајно. Дуго искуство са свакојаким људима избаци на видик узроке који покрећу и стварају.

Већина писаца су као они геолози из доба Кви-вија који су веровали у катаклизме, они мисле да је живот састављен од догађаја, од преврата. Они не знају да су живот састављали обични узроци који делују полако, сигурно, стално, и да их треба само пронаћи. Ми смо једном рекли и ето понављамо, невероватно је колико се утроши улудо људске снаге без једне научне методе рада које нема данас. Максимум умора за минимум успеха.

Тако је исто и у животу, нико се није старао о његовоме научноме организовању. Код Платона, Ксенофона, Сенеке и других има доста детаљних проматрања о томе. Велики католички учитељи скупили су велики број дубоких проматрања о васпитању осећања, само, они су све свели на живот после смрти а не на живот на земљи.

У незнању једне методе засноване на психолошким открићима ми губимо могућност да будемо срећни, живот даје бедан принос. У најбољем случају добија се једва четвртина од среће која би се могла остварити. Расејани, незналице, којих је највише, они губе све и ако не морају; не предвидети то је већ уздисати, рекао је Леонардо да Винчи.

Да би се избегло то расипање ми написасмо ова „Начела научне организације живота.“ Нека се сваки влада онако колико зна, а нека зна онолико колико му снага допусти.

Прешходно пишање.

Већина људи проводе јадан живот зато што нису научно проучили погодбе за виши живот. Видећи ту душевну сиротињу философи-црновидци тријумфују. Основни проблем, кажу они, није проблем добра него проблем зла.

После овога крвавога рата не може се заборавити да у васељени коси закон јачега. Борба за живот, победа лукавства и силе, то је правило у борби фела; и сами богови су би и некада крволоци.

Али, и тај крвави закон се држи у равнотежи узајамном помоћи у свакој фели. Развијање живота на земљи било је могућно само удруживањем и узајамном помоћи. [На стењу које су глечери оголели, биљни је живот постао могућ кад су се маховина и лишај здружили, прва да чува влагу други да хвата азот из ваздуха].

Оно што је у роду људскоме било најбоље то је одлучно устало да животињску борбу за живот замени законима правде. Ако извесни народи нису могли још догерати до таквога човечанскога схватања живота, није ли огроман напредак што су Енглези и Американци ушли у рат да учврсте режим човечности међу народима? Никад наше наде у братство и једнакост нису биле веће.

Рат од 1914, у најчистијем смислу речи био је крсташки рат противу животињских појмова међународнога живота.

И за то истина није у апсолутноме песимизму; кад би тако било не би требало ни живети. Логички крај песимизма требао би да буде самоубијство.

Истина је у умереноме песимизму; не заборавити никад да је зло на земљи ужасно, али лудост је не видети да има доста добра и разума.

Теоријски будимо црновидци, али у раду будимо одлучно добровидци; од наших напора зависи да се правда и солидарност снаже у нашем друштву.

Ми нисмо одговорни баш ништа што у природи владају крвави закони. Непотребно је да човек

обраћа пажњу на беду и ужас око себе, ако то буди у њему само теоријско саучешће.

То је шта више штетно, то кочи. Против зла има само једно мушко средство, борити се. Задовољити се само посматрајући га, то је мрачно уживање, то је патологија.

Размишљајмо неколико недеља о неразрешљивим метафизичким проблемима; читајмо оне мрзовољне филозофе, кад већ треба тражити истину, али не заборавимо да ови виде само један део истине и то баш онај део о коме, из умне хигијене, не треба никако да мислимо.

Лудо је да човек не слуша пријатне хармоније свакидањег живота; веселимо се дечијем кикоту, делимо радости оних који у раду имају успеха, уживајмо у људима добре воље, и лепотама које нас обилно окружују.

Велики уметници нису порицали тужне стране живота, али нису тражили јевтине успехе искористићавајући милосрђе и ужасе које покољи, пожари, глад или заразе изазивају.

Они су очували ведро и мирно виђење ствари, и са разлогом су сликали лепу децу, снажне и јуначне људе, лепе и добре жене. Најузвишенија уметност јесте уметност мудраца. Мудраци знају за зло, они виде покварене људе, одвратне болештине, али они знају колика је погибија, нарочито за децу да живе у ружноћи и у јаду, и зато узлећу у регијоне лепоте.

Црновидац који декламује о људској беди а живи угодно, то је само говорција. Светац као Фрања Азиски раздели своје имање сиротињи и живи у сиротињи; девојка из богате породице напушта кућу и иде у милосрдне сестре болничарке; е такви имају права да ударају по проблему зла, такви су му нашли решење предавши се Богу: одлазећи од постеље умирућих у његовоме крилу имају склониште.

Кад црновидци забрањују да се говори о даћи „јер је то гроктање дебеле животиње добро ухрањене и утопљене пред валовом“, ми ћемо тражити од њих

— као доказ њихове искрености, — да нам покажу какве су жртве поднели да не буду саучесници у друштвеном злу, ако не докажу то су лицемери. Дужност је борити се свом снагом противу зла, али борба је могућна ако човек не клоне у тузи и ако се склони у пределе храбрости. Гледати само у зло, то значи бити већ на почетку раздражљивости, невеселости, лудости. Прва дужност једнога човека јесте да избегава све путеве на којима се губи моћ над собом.

Практични песимизам.

Има два песимизма: теоријски и практични. Један арапски мудрац каже да је срећа мозаик од ситних каменова. Физички живот Арављана је виши од нашега, они живе на чистоме ваздуху, али је монотон и без пријатности, јер га проводе у беспосличењу.

Пеги [философ француски] је казао да човек у четрдесетој години сазнаје за страшну истину да нико није срећан. Пеги није био срећан, био је узнемирен, претрпан послом и немилосрдном борбом, он се тек доцније смирио, постао ведре душе, и нашао услове за срећу. Њега је, поред овога, мучило оно „од данас на сутра“. Ми радимо док не пропаднемо, говорио је мени он, а на крају године ми стојимо горе него на почетку године!

Пеги је пао у битци на Марни и није дочекао неоспорену славу коју је стекао неуморним радом. Ако у његовоме говору има горчине то је зато што је имао сувише мучан живот, а мало мудрости. Живот је целина, и треба је као такву посматрати. Делове живота не треба за себе гледати. Живот мудра човека није састављен из епизода без везе; његов живот се саставља, образује лаганим развијањем у органску целину, Онај који уме да употреби за своје душевно васпитање сакупљене моћи детерминизма, и који им не да да раде противу његових намера, тај, мало по мало, постане равнодушан за све пакости, не љути се, не мрзи, не осећа их. Ја сам Пегију истицао себе за пример; ја, из чисто

умне хигијене, нисам никад одговарао ни на најжучније личне нападе. На што? Човек узалуд губи своју мирноћу. Најжучнији одговор завидљивцима, неваљалцима и очајним нерадницима је у стварању нечега новог. За непријатеље свакога дела које има успеха, најбољи одговор јесте: ићи напред.

Кад звоне звона, пси урличу; тако бива и са каквим чу енијим делом, па било то каква слика, какав кип, књига, немоћни на њега урличу. Пегија је то урлање мучило.

Треба, из хигијенских разлога, остати миран, према зломисленима показати непоколебљиву благост. Кад је човек свестан да је добро радио, напади, пакости, лавеж паса утврђују да се добар звук далеко чује.

Ако човек брижљиво ради да угуши рђава осећања, он ће успети да буде миран; ведар, тих, ништа га не може узмутити. Јакоме не смета други. Неваљалство, по некој неумитној правди, преобраћа се често у помоћника.

Од тога се добија још нешто, учвршћивање узвишених осећања, помаже да се последњи дневи проведу у тишини и у срећи. Све што је добро муком се стиче, и душевни хлеб треба зарадити у зноју свога лица.

Овде се поставља једно претходно питање. Примимо ли да живот човечји у главном може постати срећан ако се потрудимо, вреди ли освојити ту срећу?

Хоћемо ли са Будом рећи: „Сто љубави сто жалости. Радост—жалост?“

Зна се да је Буда сретнувши болника, оронулога старца, и мрца кога су носили да баце гаврановима, био толико потресен да је напустио своју младу жену, свој двор, да потражи суверени душевни мир; „Светац Светих“ нашао је мир.

Хоћемо ли и ми као он? Треба ли уништити жеље, страсти, љубав? Може бити да смо и ми источњаци, и да не знамо шта је рад, борба за праведнији живот.

Будисте имају доста племените радости. Будистички оци могу се поносити што су прави господари свога тела, али нашто им је цео тај рад! Буда, чини ми се, пружа милијунима својих верних уништење душе или њено утапање у оно „безлично све“. [Oldenberg: *Le Boudha*, глава о Нирвани, стр. 263.]

Смрт.^Е

Неке религије сматрају смрт као прелаз у други живот. Ако је живот на земљи припрема за вечити живот онда се наше владање на земљи излаже великој погибији.

„Бесмртност душе, каже Паскал, толико је важна и јака ствар за нас, да треба бити потпуно без осећаја па остати равнодушан и не тражити шта је са тим у ствари. Све наше радње и мисли треба да узму тако разне путеве, — према томе да ли има вечитога добра или не, — да није могуће ишта разумно и смишљено урадити без размишљања.

Ако какав побожник и учини нешто на овоме свету, то чини из нелогичности, из неспособности да представи себи у претећем ужасу идеју о вечито несрећном животу на другоме свету. У ствари он мисли да верује, али он не верује: Вера која није активна зар је то искрена вера?

Стварно верују калуђери и калуђерице које мрзе скрупуле. Други живе у дремљивој вери, у по невери.

За оне који верују доиста у живот после смрти, живот је бесконачан, а живот на земљи има само вредност припремања за онај други. Ми смо као лутке по дечјим позориштима, два три пута се поклоне па оду.

Према вечитоме животу на другоме свету, живот на земљи, живот од седамдесет година, не значи ништа. Исто као и земљина параласка (угао које чине две линије повучене једна из центра једне звезде друга из човечјега ока на земљи) у поређењу са звезданим растојањима.

Тако немерено продужење индивидуалнога живота изгледа парадоксално кад човек помисли колико је

убога и недоследна личност већине људи. Први услов да човек надживи јесте да живи, а велики број људских бића у ствари немају правог живота.

Не види се шта би у њима надживело. Она су састављена од епизода без везе, са збрком противуречних идеја и осећања. Свака истакнута личност је победа, дело вештине и дугога стрпљења. Ми треба постепено да издвајамо у себи оно што је гомила и оно што је наше властито. Они који нису никада покушали да то раде, изгледају да су целина, њима изгледа да се онај кркљанац сензација, мисли и осећаја, врши у једном телу затвореном у људској кожи, а не види се шта би остало од тога када би дошла смрт.

С друге стране човечја личност се изражава у емоцијама. Емоције су у ствари оно што зовемо верни израз дејства емоције. Да срце не куца нагло, да утроба не саопштава мозгу своје узбуђење, ми не бисмо знали што је страх. Да нисмо раздрагани кад видимо своју заручницу не бисмо знали шта је то љубав, јер тим пролазним емоцијама дижу се у човеку најплеменитија осећања.

Као што какав красан цвет пушта у дубину земље свој корен и сиса сокове за храну, тако и наш најчистији осећајни живот пушта своје жилице у утробу. Кад смрт дође и осећајни живот престаје. Католичка црква је то добро схватила она прима живот после смрти, али и са телесним ускрсењем.

Не смемо рећи да је душа проста супстанција, јер не знамо шта је то супстанција. Откако се атом сматра као читава васиона истина безгранично мала али и безгранично сложена, несмемо говорити о простој супстанцији.

Откада је упознавање Васељене унело невероватне поремећаје, ташто веровање у вечити живот је врло много умањено.

Нема више веровања да је земља средиште света а да је благи Бог пре више хиљада година бацио човека на њу. У парам парчета је отишао Аристотелов кристални свод што обавија земљу. Са неких звезда светлост путује неколико хиљада година

докле до нас дође, и то путујући по триста хиљада километара у секунди. Земља је само тачкица у васиони неизмерне силе.

Још једно откровење озбиљно по својим последицама пореметило је наше знање о времену; а то је да је човек постојао пре стотина хиљада година. И то са тако скромним почецима; колико му је само требало муке и времена докле је изишао из животињскога стања!

А како смо тек погођени кад смо открили какво место имамо у развијању фела? Ко зна да ли је човек последњи створ Вационе? Можда је и он само етапа за једно савршеније створење.

Због тих сазнања, наше веровање да овај бедни живот људски може бити вечити, изгледа мало нешто смело.

У осталом, није сигурно да најузвишеније верске душе верују у бесмртност. Главна побуда за добро рађење је љубав према Богу. Преданост је награђена самом преданошћу, и кад човек чита у Буржеа да сваки јуначки акт ако нема Бога за сведока не вреди ништа, онда се човек зграње, јер, по томе, јунаштво постаје рачун, улагање на зеленашки интерес, утакмица за награду врлине. Свест о бесмртности то је само свест једне тренутне душевне раздраганости тако јаке да свака мисао о награди, о трајању изгледа за презирање. Такви су тренутци довољни сами себи, и смрт не изгледа важна. Много је војника са фронта писало о тим светим тренутцима кад се и не помишља на вечност. Они су дошли до тако високога степена душевне јачине да су добили највишу награду.

Ми смо склони да мислимо да она немерена сила, која креће целу васељену, не води рачуна о ништима на земљи и о њиховој осећајности. У животињском царству влада онај страшни закон: јачи поједе слабијега. Гладијаторски закон влада светом, провиђења нема. Па и човечанство је било милијонима година потчињено истим законима.

Сазнање да васионом владају општи закони одузима човеку многу утеху. Због тога оно неће бити

никад популарно. Гледајући како сићушно место има у бескрајном времену и простору, човек се осећа дубоко унижен.

Кад упоредимо наше доба са добом XIII. века, када је у вери било све, ми смо сиротани. Нема више Оца, ми смо усамљени, напуштени у свету.

И ако се људи осећају данас усамљени у глухој и слепој васиони, ипак нису све изгубили, ми не верујемо више у зле духове и паклене силе. У васиони нема нерасположења према нама. Њени закони нас скрше кад им се противимо, али братски помажу кад им се покоравимо.

Ми тим законима можемо чак и управљати. Не, ми нисмо све изгубили поставши сирочад у равнодушној васиони. Сад смо се отресли празноверица које су толике људе мучиле. Отресли смо се страха. Не бојимо се више злих духова, ми треба да научимо законе живота, и да тражимо истину. Јесмо сами, то је истина, али је наш поглед бистар, без страха; са неподељеном енергијом од сада могу да раде они који хоће да освоје истину.

Што се тиче смрти, њу треба убрајати као општега чиниоца за свакога, њу треба избацити из рачунања кад човек ствара себе. Треба ценити вредност живота, „живот треба да је свој, само за себе, свој циљ, своја тежња.“ Смрт је „крај али не циљ живота; смрт је његов завршетак али не предмет.“

Вредност живота није апсолутна, има виших вредности као што су независност и достојанство народно. Ако, може бити, не вреди живети само да се живи, један живот може имати огромну вредност као услов за нешто врло узвишено. Темељи у земљи, на којима стоји Богородичина Црква у Паризу, јесу неопходни услов за њу.

Осим овога има још нешто: смрт је неизбежна. [Soles occidere et redire possunt — Nobis cum semel occidit brevis lux — Nox est perpetuo una dormienda — каже Катулус]*).

*) Сунца могу залазити и враћати се, а нама кад једном зађе кратка светлост, онда је за увек једна ноћ, коју ваља отспавати.

Треба се одупирати ономе злу које се може избећи, али не треба кукати за оним што је неизбежно, то би значило исто као кад се човек јада на закон теже; јадати се на смрт значи бити слаб. Само слабовољни и растројени људи пуштају да се мисао о неизбежноме усади у свести, да је освоји, да укочи вољу и уништи здравље; невеселост и црне мисли су постепено самоубијство. Шта бисмо рекли о човеку који би при каквом сјајноме призору мислио на крај призора.

У осталом, узалуд је мислити на смрт те тако се и спремати за њу. „Ако не умете умрети, не брините, природа ће свршити тај посао за вас.“

На смрт треба мислити, јер је то један факат, али мислити толико колико да човек подеси своје владање. Ономе који рачунајући на своју младост и енергију, заснива породицу, несносна је мисао да прерана смрт може изложити беди његове драге. Тај страх подржава, удвојава вољу за рад; из тога страха човек пази на здравље, штедљив је. Кад је човек извршио своју дужност нека мисли о смрти само толико, колико да своје домаће припреми ако она наступи. О њој треба и за њих мислити, те дати у своме тестаменту најтачније савете; јер ако тога нема смрт кутње главе предаје често читаву породицу ненадлежнима и заинтересованима.

Смрт дубоко ожалости кад однесе оца, мужа, жену — али она не мучи оне које однесе него оне који остају. После таквог тешкога удара, смрт наша постаје утеха. „Ја одох, љубљена, ти ради још мало ако можеш, ако не, дођи!“ (Карлајл, својој жени).

Кад је живот потпун, када се учинило јуначки све што се могло, смрт се јавља као заслужени мир. „Ја мислим све више и више на смрт, и увек са новим уживањем: све се утишава“ [Толстој: *Неиздана писма*].

Као год што човек осећа потребу да спава, може осетити потребу „да прими слатки, жељени, последњи загрљај душе и велике матере земље, који ми називамо гробом“ — каже Рабле.

„Како је смрт крајњи циљ живота, писао је Мозарт своме оцу, ја сам се ових неколико последњих година толико спријатељио са тим правим, тим најбољим пријатељем човека, да слика смрти не само да ме не ужасава, него ме напротив умирује и теши... а нико од оних који ме познају неће моћи рећи да сам невесео и мрачан.“

И доиста ако идеју смрти ољуштимо од онога чиме је уобразиља увија, она умирује. Само, ретки су они који се привикну на стварност, већина се ужасава смрти зато што не могу да замисле да осећајности може нестати. Они не гледају смрт као прелазак у дубоки сан без снова, већ, у лудоме страху, закивају свој мртвачки сандук сами. Оно толико хиљадугодишње веровање наших праотаца у живот после смрти постало је инстинктивно да се никако не могу отрести оне тамне и болне осећајности. Вера да душа прелази и трпи остављајући тело у други живот, срођена је са нама.

Онима коју су целога живота радили и борили се да дођу до сазнања истине, онима који су живели правим животом, на измаку живота треба одмора. Ко је проводио пуст и површни живот томе нема станка: „Пођите сад“, вели Хамлет држећи у руци главу војводе од Јорка, у одаје какве лепе господе, и реците јој, да и кад би на лице метла с прста белила, опет ће бити овакво. Насмејте је са том идејом.“ Може се човек томе смејати кад се отео из овога себичнога живота, кад се решио да живи за једну узвишену ствар.

Добро испуњен живот дуг је. И као што после доброга дневнога рада долази добар сан, тако и после добро испуњенога живота долази мирна смрт. Платон је давао да се читају деци она места из песника у којима је реч о паклу, јер, каже он, не може се бити храбар кад се човек боји смрти, а немогућно је ње се не бојати кад њу представљају тако страшном а пакао као најстрашније место. Слободан је само онај, који више воли смрт него ропство.

Када мудрац стари, унутрашњи живот се разведрава, осећајни живот вреди као елеменат за израђивање узвишенија живота. Борба за интересе изгледа ситничарска, живот за параду, за таштину изгледа детињаст. Трка за богатством преко онога што је неопходно за обезбеђивање породице, изгледа неозбиљна. Живот је врло кратак па зато не треба расипати његове тренутке. И баш за то што је кратак вредност му је већа. На нама је да се користимо и да у ствари у друштвени живот унесемо наш део воље, разума. Наше је да доведемо у ред једну врсту малог хаоса, да будемо енергични сарадници у божанском делу и да ставимо у службу доброга оно што ми имамо у нама. А ми имамо у ствари оно што смо дали или оно што смо створили. Лењост и клонулост јесу у ствари антиципирана и скривена смрт.

Оно што рачуна то је сарађивати са великим спиритуалним снагама које дају Вациони значај, и кад се човек уздигне до таквога схватања живота, онда он *осећа* да ће живети онако као и Сократ, Питагора, Платон, Аристотел, и сви велики умови који живе у свакоме уму који иде за истином. Питагора је у глави свакоме детету које тражи колико има кубних дециметара у једноме кубноме метру. За навек је мртав онај који не врши свој задатак.

„А зашто би се ти поново јавио? Ти си имао једну прилику, никад нећеш добити другу,“ каже Карлајл. За то не губите своје време, оно се никад више неће повратити.

„Кад не би било смрти, ништа јадније на овоме свету не би било од човека“, вели Тасо. И има право.

Свифт нам је приказао слику страшне беде кад би нешто људи били бесмртни. На острву Легнегу, Стрелдбрежани били су очајни што им је одбијена „радост да умиру и да уђу у вечити покој.“ Свифт рђаво приказује осећања већине стараца.

Без смрти, доиста, сваки би се напредак уставрио: цео би свет укочила „свемоћна геронтократија.“*)

*) Влада стараца.

Научник, уметник, ђенијални проналазач, у тридесетим годинама ствара и открива, кад се ум коначно образује и достиже врхунац снаге. Остатак живота они проводе да организују систем мисли из онога њиховога откровења. Мислилац се брзо као учаури у своје начине мишљења, баш као оно ларва од свилене бубе у своју чауру. Ђеније у непосредном додиру са дубоким стварностима није више у стању да проникне вео предрасуда, готових формула, навику истих мисли, својом сјајном искром. А чим се изгуби додир са стварношћу, тваралачка снага се искрза. Сетите се непријатељства природњака Кивија противу теорија Ламаркових и Жофроа Сент Илера, тврдоглавства природњака против Дарвинове теорије, сетимо се шта је Сорбона радила против теорије о атомима, или високо свештенство ту скоро противу откровења учињених поводом критике библијских текстова. Пре Лаенека ниједан лекар није примио теорију о циркулацији крви, јер нико није мислио да проучава неправилне радње болесног срца и из тога утврђује диagnoзу,

И тако годинама окамењени људи држе највише положаје политичке, научне и управне. Са нешто мало изузетака који задрже дуже гipкост и свежину душевну, други људи у педесетим годинама су већ свршили своје. И онда брига за очување ауторитета, срџба противу нових људи претвара старце у притајене и опасне противнике напретка. „Ништа не треба мењати у ономе што смо ми урадили.“ Они једини не виде очигледне недостатке и рђаве стране онога што су створили.

Само доброчина смрт може да очисти пут да дођу свежи умови које су дотле притискивале седе главе са окамењеним мозговима.

Осим тога у смрти је победа правде. Она људе меће на њихово место. Она је очигледни доказ праве силе чија се радња у тишини врши. Задовољство је мислити да ће размегљивци, да ће лакташи, да ће министри штеточине нестати у забраву као камен бачен у понор. Карлајл је налазио

неке утехе да разметљивце скида до коже и да се смеје њиховој голотињи. Задовољство је пуније да их човек замисли заковане у мртвачкоме сандуку, и да се смеје мислећи на оне будале које су цео живот потчинили новцу да оне тек на издисају виде своју дубоку глупост униженога живота. Утеха је кад се зна да нико не зна који су били владоци у Грчкој у доба Епиктета, или у Француској у доба кад је живео Монтењ.

Смрт има нечега здравога, ироничнога за филозофа који гледа ову светску трку и политичку циганију. Смрт никада не уништи оно што има праве вредности. Мудри не полаже ништа на своју бесмртност. Он зна добро како је та идеја о бесмртности постала, као и то да правда у њој нема никаква учешћа. То је била најпре једна индуктивна претпоставка; развијена у научну обраду засновану на нетачним фактима. Тако су се створили Астрономија и Мађионичарство [Marvillier: *La survivance de l'âme et de l'idée de justice chez les peuples non civilisés*, 1894.]

Тек доцније кад се свест пречистила, вера је прожета идејом правде.

Саможиви живот упоређен са смрћу изгледа неоспорно апсурдан.

Васељена је разлог.

Напретци постигнути у анализи увели су у највећу дубину савремене мисли психолошко разјашњење материјалнога света. Ми знамо само оно што нам пружају наша чула и саопштавају. Па и за та чулна опажања, која зависе од састава нашега тела, треба да се догоде незнатне измене у нашим органима па да свет боја, звукова, отпора, буде уништен и замењен сензацијама о којима немамо појма. Каква ће промена настати ако треперење наше бубне опне уместо 18—38000 буде веће од 38.000. Исто тако и свет боја, мириса, био би замењен сасвим новим кад бисмо осећали само ултра-љубичасте зраке, или магнетичне струје, или извештај број оних безбројних непознатих врста таласања етера.

Кад би и васељена постала сазвим различита од наше садање васељене, ми знамо да би у њој владао ред, закон отпора и узрочности, једном речи, разум би владао новим светом сензација. Ми не можемо замислити, писао је Стјуарт Миљ, свет у коме закони разума не би функционисали, јер је немогућно уобразити хаос, збрку, то би била пропаст сваке мисли. Мисао, разлог су основа Васионе: истина која има исти карактер нужности као и најчвршће индуктивне истине. То је најшира, најопштија експериментална истина, јер свет постоји већ милијонима година, постоји срећен, разумљив, у складу са законима разума, о томе имамо сазнања сваки дан. Назовите ту неизмерну снагу *Семеним Разумом*, као што су је звали философи-стојици, назовите је *Богом* као хришћански философи, или као Аристотел и Равесен *Мишљу*, *Разумљивом Васионом*, *Разумом*, све је то једно. Ми знамо и пре и после искуства да је Васељена потчињена као и људска мисао законима Разума; све је у Васељени што се тиче нас релативно осим Закона Разума. Ако је место каквога феномена у простору и у времену одређено феноменима пре њега или феноменима поред њега, тако је морало бити, то је закон узрочности који се намеће као нешто безгранично више и јаче од нас.

Та рационална Васељена је неосетљива, она не зна за правду. У човечјем мозгу први пут се јавља као муња у мраку победне силе, идеја да сила има вредности само као потпора и припрема за спиритуални живот. И кад би га Васиона здробила, човек би био племенитији од силе која га убија, он зна да умире.“

То је традиција највећих ђенија француских од Монтења до Декарта, Малбранша, Паскала, Волтера, Мена и Бирана.

Они су сви дошли до једнога закључка да је „све наше достојанство у мислима.“ Та истина је једина основа морала. Ако је та истина многим нејасна, то значи само да је велики део човечан-

ства још блиско животињству одакле је изашло. У свакоме тренутку и у најбољима међу нама „раде“ тежње које су у мозгу учвршћене милијонима година дивље борбе. Вечито узнемирен, то је човек. Кроз још крту кору израђену од разума и спиритуалнога живота, проваљује непрестано „гладнаторска“ природа, крв. Против такве тираније паклених сила дигло се Хришћанство. И противу злоупотреба насиља, од којег се није могло живети у старо доба, Хришћани су, јуначки, одрицали сваку вредност светској влади силе. Хришћани је презиру и осуђују. Они јој проричу пропаст. Хришћани објављују да је, поред свега, једина стварност спиритуални живот и закон правде који га омогућава.

Најлепши приказ из историје јесте онај са Каносе, кад је немачки цар Хенрих IV, босих ногу у снегу, понижен, чекао опроштај од папе Григорија VII; признање спиритуалне власти над световном. То је најузбудљивији симбол будућности човечанства.

Развалине славних манастира из Средњег Века, изазивају захвално поштовање: у њима се у тишини чувао чисти пламен спиритуалнога живота. А напољу су проламала свет разбојништва трапавих феудалних властелина. И најсиромашнија црква у селу узбуђује, јер је она симбол безграничне вредности спиритуалнога живота у кругу неизбежних гадости материјалног живота. Противу експлоатисања пљачкашких власти, црквица је опомена да је влада правде дефинитивна истина.

Тешко је нама данас да се издвојимо из средине неправде у коју смо утонули и да замислимо како би било пријатно живети у свету праведних лица. Број оних што зла чине још је велики. Беспосличара, штеточина, лењиваца, решених да живе на рачун радених, огроман је. Свуда подмукли рат, неправедна страдања, утакмица, мржња. У тој атмосфери мрачне беде, спиритуални живот не може бити потпуно снажан.

„Сви не умреше, али сви су били начети.“

Друштво засновано на раду, где не би било експлоатисаних, одједном би се развило у сликаре, музичаре, писце, песнике, на нашу велику радост. Полет одушевљења који даје изабранима спиритуални живот, тако рећи зрачењем би се преносио од једнога до другог.

Људи не знају довољно коликога кориснога дејства има узајамно помагање у моралноме животу. То се осећа само у неким манастирима, у неким друштвима пријатеља и у сложним породицима.

Напустити та огњишта мира, љубави, узајамнога помагања, то значи из пријатнога заклона у високој планини изаћи на ледени ветар и вејавицу.

Човечанство је још у повоју, и ако старо ваљда милијон година оно је тек од Христа, дакле од јуче, чуло проповедање добра и милосрђа. Човечанство је тек на почетку свога пунога развијања.

Како било да било можемо имати поверења у будућност. Сад се навршило пола века како су нам европски књижевници и философи пробијали главу са теоријама о борби за живот; сви жестоки и занесени писци дохватили су рђаво схваћену, изопачену и глупо уопштену Дарвинову теорију, те су од Европљана направили петлове-борце, створили су Немачку и гурнули свет у огањ и крв.

Та доктрина сурових фанатика спречила је да видимо основну важност кооперације у развићу човечанства [Jules Payot: *Cours de Morale*, капитална важност кооперације. Велики успеси задругарства § 14 до 30]. Из те неопходности за кооперацију на почетку људских друштава, излази, срећом, да је смисао за узајамну помоћ исто толико стара као и борба: у дубини човечјега срца има јаких осећања на којима је могућно засновати владавину правде.

Кад буде сваки могао, окружен симпатијом и лојалношћу, да негује и свој разум и своју осећајност људи ће живети тако добро свеопштим животом да ће и смрт примити онако равнодушно како је примају мученици или борци за племените ствари.

А кад се досегне врх живота и одушевљења, ништа се друго не може тражити. Трајање не доприноси ништа сјају једнога таквога унутрашњега пламена. За Француза бесмртност је у томе да има непрестано на уму уздизање човечанства ка чистом и племенитом спиритуалноме животу и да на томе ради свом својом снагом. Француска је мученица, њена страдања су јој јасно открила бескрајну вредност спиритуалнога живота, живота правде и милосрђа. И зато је дужност за нас много простија и лепша него за друге; радећи за своју отаџбину ми ћемо радити за човечанство. Предати се свом умном снагом, свом енергијом сјајноме задатку да Француска буде праведнија, да њен спиритуални живот буде сјајнији, зар то не значи радити на бесмртноме делу? Зар се на тај начин не избегава смрт и за живота улази у вечност?

ДЕВЕТ УСЛОВА ЗА СРЕЋУ.

ГЛАВА ПРВА.

Здравље.

Бити здрав или не бити то је најозбиљније питање у животу.

О томе се почело озбиљно водити рачуна одскора; јер, докле су лекари до Лаенека примали без својих посматрања и искустава, ове или оне, туђе и непоуздане теорије, дотле су се психолози, заборављајући шта је у души стварно, борили за метафизичке хипотезе. Са таквим друштвеним стањем они нису ни могли да виде тесну везу између душе и тела. Није одавно да знамо да су жалост, радост, тежње, узбуђења, увек последица неких стања човечијега тела.

Не само дисање, циркулација; не само варење него и лучење сокова, дубока органска сагоревања, једном речи животне функције шаљу у централну свест помућене сензације, које се манифестују или као осећања немоћи, потиштености, срџбе, клонулости или, напротив осећања расположења, енергије, радости, лакости и веће слободе.

Кад човек погледа у сложени механизам једнога аутомобила, и кад зна да сваки клин може да обустави цео рад и кретање, њега ухвати страх, осећа да то неће моћи никад да иде. Међутим, поверење дође, човек се осоколи, и изгледа му немогуће да се не иде ни напред ни назад.

А шта би тек било кад бисмо, као што то бива кад купујемо какву машину, морали у даноме тренутку да мењамо наше тело и да купимо ново? Какав страх пред механизмом тако кртим и тако нечувено сложеним! Мозак је састављен од пола милијарде ћелија а читава саобраћајна мрежа од

више од три милијарда. Тело наше држе и крећу сто и шесет костију и триста и шесет и осам мишића. Има два милијуна знојних жлезда које регулишу температуру у телу, које се свршавају на површини коже каналима који сви скупа представљају дужину од петнаест километара. Срце избаци на сахат четири стотине литара крви у жиле које се свршавају у жилице тање него људске власи. Свака од ових кртих жилица, која кад прсне проузрокује смрт, тридесет и шест милијуна пута годишње згрчи се и испружи тридесет и шест милијуна пута годишње, или више од сто хиљада пута на дан.

И сва та невероватно сложена машина затворена је у једну кожу, која кад је пробуши тана, прореже нож, убоде мушица, не може да сачува тело од смрти.

Па, поред свега тога, та чудна машина ради.

Аутомобил, кад је рђав шофер, уме да се узјогуни, да се свети кад се рђаво управља њиме. Човечије тело је гипкије, јаче, лакше подноси све изгреде противу хигијене. Али тако изгледа споља; многа деца умиру пре времена због незнања њихових матера. Ако се оде у какву дечију болницу, види се да велика већина болесне деце болује због рђаве хране, незнања, лењости, родитељских порока.

Колико је деце која расту у породици, која су нервозна, напрасита, жестока, раздражљива или порочна! Па наша јавна настава, тако нерационална, — настава која ће изгледати невероватна доцнијим покољењима, — затвара децу у себе, нагоне их да проводе живот седећи баш онда када расту; зар не постају многа од њих због тога порочна као робијаша. Сто и педесет хиљада умире сваке године од сушице, додајте томе страшноме данку у смрти, онај број младежи која умире од заразних болести, од тифуса, и т. д. Ко је у стању да прорачуна у тој касапници, колико је њих пропало зато што су их лењост и порок онеспособили да се бране болести? Многобројни су самоубијце безвољници, јер вољницима се не могу назвати они несрећници који заражени рђавим навикама руше нервни систем.

Колико је оних које незнање, лењост, грехови, нису баш довели до смрти, али који су остали болешљиви, или болесни: бити или не бити, мање је важно од питања: бити здрав или не бити здрав.

Оно што су психолози пронашли пре четврт века утврђено је фактима, да је здравље врло важна ствар. Органски саставци тела најгананији и најфинији шаљу стално у свест неку врсту дневнога стања: ако сви органи добро раде, ако крв циркулише под повољним условима, ако се разни хемијски процеси у дубини организма свршавају нормално, онда је човек енергичан, задовољан радостан. Асоцијације идеја су обилне и лаке. Ми верујемо у себе; жудимо за радом и радимо све одлучно. Свесни смо снаге и слободе. Ко од нас није имао то осећање лакоће и снаге, кад смо готови да лака срца подносимо кишу, снег, сваку опасност. У тим тренутцима ми у ствари и не знамо шта је опасност. Наше очи, уши саопштавају унутра тачне утиске о спољњем свету. Рад нам је лак и можемо стварати „муњевитом брзином“ као Лајбницов бог.

Али, ако су животне функције у опадању, онда се јављају умор, клонулост. Мучна осећања се рашире у свести, нарочито оно ужасно осећање немоћи које мучи све неврастеничаре. Човек постаје равнодушан, неодлучан, „ништа му не каже“, мисао је или збрисана или непомична, воља узета; само зна за страх и осећа клонулост. „Нашто све? Не умемо више да утечемо од греха, туге?“ Као онај миш из Лафонтена у сиру, кога се ништа не тиче што се на пољу догађа; саможиви бедник.

И зато је здравље најлепши и најбогатији поклон који природа даје човеку. „Здравље је наш живот, каже Рабле; без здравља живот није живот. није живота. Без здравља живот је чама; живот је у ствари приличје смрти.

Волтер је говорио за председника Еноа* да има све што се желети може, само здравља нема. „А ко не може да вари, нема ништа“.

*) Hénault, историчар, песник, председник француског парламента из XVIII. века.

Доиста, здравље даје вредност свему осталоме. Спољни догађаји по себи нису ни весели ни жалосни, као што ни предмети нису ни зелени ни црвени без наших очију. Догађаји постају радосни или тужни у нама. Доказа зато имамо код лудака, који траже и воле често најодвратније предмете.

То иде много даље него што признају психолози, који теже да између душе и тела створе што већи јаз. Наше најфиније емоције су у ствари одјек у савести телесних расположења човечијих. Оно што се зове у психологији израз енергија, то је узрок њихов. Ми смо већ рекли да ми не бисмо осећали страх кад не би наше срце силно куцало, кад наша црева не би била поремећена и кад не бисмо дрхтали. Сваки може на себи да примети поремећеност кад је у екстази пред женскињом и после ње. Ми смо жалосни кад нам се неки мио план не оствари, зато што се наго пресецају наше тежње, крхају наше навике. Али, и то као и оно прво долази отуда што су лучења и сагоревања органска у телу успорена, што дисање и срце са падањем нервне енергије, немају обичну снагу.

Наша организација је изванредно упечатљива; експериментима је утврђено да и најнезнатнији утисци, они који се не јављају у свести, производе тренутно прилив крви у мозак, убрзају откуцаје срца и дисање. Из дубина органа човечијих, непрекидно измењене сензације улазе у свест. Свест, доста груба, прима само збирове сензација; нервну депресију и рђаву органску хемију проводи у облику заморености, бола, туге. Старачки песимизам води по свој прилици порекло од збуњеног осећања рђаве органске хемије и претераних напора срца које проузрокује артерија склероза. Напротив, кад је све како ваља, кад је нервни систем снажан, када хемија ради добро, онда се човек осећа лак, моћан, радостан.

И за то се данас боље познаје важност доброга здравља. Чим каква стомачна nelaгодност, или неуредност срца, или главобоља притискује нашу

свест, цела се унутрашња хармонија квари, нера-
сположеност и раздражљивост трују цео живот.
„Скок од болести до смрти мање је тежак него
скок од срећнога и задовољнога до тужнога и бол-
нога“.

Здравље, резултат непрекидног стварања.

Ако се узме оно што се наследи од породице,
наследство пијаница, „страдалника“, и других поро-
чних предака, може се рећи да већи део зрелих
људи заслужују што нису здрави. Већина од нас
рађањем доноси собом нешто здравља, од воље за-
виси да га побољша или изгуби. Као и све што је
од значаја, тако је и здравље у многостручној
творевина не непосредна и тренутна творевина,
него дело непрекиднога стварања. И овде као и у
стварању наше душе, наилазимо опет на важност,
која се потцењује увек, бескрајно малих.

У свако доба дана ми радимо за здравље или
противу њега. Колико би нас могло рећи: „да није
мене ја бих био најздравији човек“.

Из часа у час, ми утврђујемо навике срамнога
попуштања пред облапорношћу, пред пороком, фи-
зички умор постаје тиранин, — он нас осуђује на
затворенички живот, на тромост. Код слабовољних
постепено расте потреба за јаким и раздражљивим
узбуђењима која губе памет. Много јака храна,
претерано спавање, лењствовање, чине нас тешким
и отварају прохтеве за дуван, пиће, жестока ужи-
вања.

И, минут по минут, час по час, време чини свој
подмукли и стрпљиви посао: прибира у нервном
систему, у организму, материјал који ће у зрелим
годинама и старости начинити за нас прави пакао.

Кад је зло ухватило корена, кад су рђаве навике
прешле у природу, онда наивчине иду лекарима и
врачарама за помоћ. Они верују да се њиховом по-
моћу, за неколико дана могу уклонити узроци њи-
хове бољке, спречити дејство укорењених навика,
Зар ће помоћу неколико врачарија да ишчезну

ситне погрешчице које су се слагале једна на другу у милијунима минута! Неумитни усуд се налази у телу као и у души, последица воље, који се, кончић по кончић, затворио у једну густу чауру рђавих навика.

Најбољи доказ пружа рат. У рату никад здравствено стање није било боље у земљи, и ако ракија није била забрањена. Оне чуваркуће што су се устајале, оживеле су на чистоме ваздуху на фронту, неврастеничари и сврзе силом се раздрмаше.

Гомила осуђених били су спасени само животом на фронту.

И кад здравље ствара радост и осећајну и умну снагу, кад здравље зависи од наше воље, онда будимо паметни и поступајмо тако да смрт не дође пре него што буде време, и да наше тело у место да се вуче лењо, да буде узрок туге, малаксалости неуспеха, буде хармонични и добро удешен инструменат. Удешавајмо тако да из дубине органа у свест долазе само осећања лакости, снаге и живости. Ми можемо да спречимо време да ради противу нас, да уништава дух радећи на дезорганизацији здравља. Пазимо на храну, на ваздух који дишемо. Избегавајмо премор и лењствовање. Не тражимо лека у лекарници, нека наши лекари буду чист ваздух, сунце, живи рад, одмор, добар сан, без кога ће човек упропасти сигурно свој живот.

На тај начин научићемо колико вредности за здравље имају праведне идеје, поштена осећања, плодносна употреба енергије. Ако је истина да нам сваки дан прете неких 327 догађаја, моћи ћемо, ако не да их избегнемо, а оно да им изиђемо на сусрет. Ми нећемо претерати ако устврдимо да су на сто лица од двадесет пет до шесет година, двадесет и пет болесни по двадесет до двадесет и пет дана сваке године.

Чим у свест улазе из дубине нашега организма добре вести, у нама се ствара стална веселост, која помаже да се високо душевно развијемо.

Ако је истина да је здрав дух у здраву телу, онда је и обрнуто истина: здраво тело у здравој души. Здрав ум зна да све што руши здравље почиње погајно и да брзо стече снагу. Свака наклоњеност, свака рђава навика: лењост, пијанство, похотљивост, кад прође у свест, заквачи се, учврсти се, и призива у помоћ сличне идеје, сећања, тежње. Тешко нама ако им даднемо времена, које ради и за добро и за зло подједнако.

Здравим васпитањем воље ми можемо чувати наше здравље од утицаја лењости и порока.

Здраво тело зависи од здравога духа и у другоме једноме погледу. Тело и дух су у тако присној вези да кад нешто не иде добро у човеку, он се осећа везан, тежак, неугодно, он осећа бол. Ако ми обратимо пажњу на то нерасположење, оно се појачава. Такав је случај са неврастеничарима који, неспособни да не обраћају пажњу на оно што их мучи, најзад постају робови. Њихова пажња се толико усредсреди на једну тачку док не пређе у фикс-идеју: и онда долази или хипохондрија или лудило. Не треба обраћати пажњу на nelaгодности и „штрецања“. Будимо уображени здрави људи, будимо сасвим противно уображеним болесницима. Енергична душа је господар тела у коме живи. Квекери на тај начин уче да регулишу своје било и да управљају својим крвотоком.

Учвршћујмо у себи осећање поверења, и смело уверавајмо себе да нас ништа не може скрхати.

Да сведемо:

Основни услов среће јесте у хармоничноме функционисању нашега тела; рђаво расположење, раздражљивост, претерана осетљивост, пућење, што трују толико живота, долазе од рђавога органскога функционисања и од слабе воље. Кад се ти недостаци јаве у свој пуноћи онда долази лудило. Раздражљиви људи и жене које се дују, то су ако не пола луди, а оно сигурно једну четвртину . . .

Свест зависи од стања нашега тела, она је израз тих стања; тиме се објашњава шта је задовољ-

ство а шта бол. Сваки утисак на наша чула изазива реакцију у телу. Ако је реакција депресивна ето бола. Напротив, задовољство је свест о обилној снази, то је у неку руку песма тријумфа нашега тела. Ето зато исцрпени, изнемогли и остарели људи не осећају никакво задовољство у раду. За њих је рад мука. За нормалне људе, интензивна задовољства су увек везана за акцију. Кад се има рано устати и по зими пети се у брда, то бива мучно, али чим се дисање и рад срца подесе, иде се лако. Исто се догађа и са телом; докле се не почне радити, докле се не свладају непријатна осећања, иде тешко; како се то сврши човек је одмах боље расположен. Велики класици, Декарт, Спиноза Малбранш, Лајбниц, називају то осећање осећањем савршенства. И зато се здрав човек не боји ни ветра, ни кише ни снега. Бедна књижевност коју нам пишу анемични варошани, књижевност болесних који живе извештаченим и лажним животом, крије ове истине које су тако јаене за онога који живи на чисту ваздуху, у пољу. Требало је живети у затвореној, никад не проветраваној соби, па да се дође до закључка до којег је дошао Кант „да је радост за рад приговор противу његове моралне вредности“.

Предрасуде о уживању.

Ни о чему нису раширене лажне идеје као о задовољству. Мало их је који разумеју шта се стварно догађа у њима. Већина људи су као заманђијани гоговим формулама; такве су оне будале који „лумповање“ и „провод“ сматрају као задовољство, уживањем и задовољством крсте ону серију глупих, грубих, простачких радња које заглупљавају и исцрпљују људе. Кад би завирили у себе, па испитавали шта су у ствари таква уживања, они би могли утврдити да нису уживали ни за тренутак, и да је оно што су радили празно.

Таква задовољства треба посматрати у скупини, а не треба их одвајати од њихових последица. Не

треба бити као мушице које намамљене мирисом меда улете у мед и подаве се.

Не презирите задовољства, али их не одвајајте од последица. Пите кад сте жедни, једите кад сте гладни, трчите по чистом ваздуху, јер то су задовољства која за собом остављају осећање снаге. Али, чим се једе преко мере, долази тромост, умор, те свака ждера мора да тражи за свој апетит најача пића за „отварање апетита“.

Треба отићи у какву бању за стомачне болести па да се човек увери како је онај прости сељак што једе хлеб и лук куд и камо срећнији од онога богатуна који се због сувишнога јела и пића лечи од дебљине, од костобоље, од камена у жучи, од стомака. Много хране и похотљивости убијају умну снагу и стварају тужне животе.

Зар има здравијега и простијега задовољства од овога: пити се кад је човек жедан, јести кад је човек гладан, грејати се крај ватре кад дође кући мокар, одморити се кад је човек радио.

„Ја мрзим, вели Монтењ, ону нечовечну науку, која презире телесно развијање човечије; ја налазим да је исто тако неправедно уживати преко воље природна задовољства као и сувише уживати.“

Али, хтети раздвојити уживање од последица његових, било би исто као кад би човек хтео уништити сенку своју кад по сунцу хода. Одмарати се добро је, од сувишног одмарања глава боли; у телесним насладама све се своди на меру, на праву средњу меру. Сваки према себи има своју меру.

Ако разуман човек не би презирао све мале физичке насладе, он би се брзо уверио да и оне које изгледају најбоље „изгледају у машти људској веће него што су, нарочито пре него их човек има, у томе је извор свих зала и заблуда“. [Декарт].

Задовољства се претворе брзо у умор, бол. Брзо их се човек засити; те захтева све нова и јача средства за „отварање апетита“. На сликама на којима има много плаве боје плаво постаје сиво, а

црвено мрко. Ето зато и Сарданапал није никад осетио правог задовољства.

Умереност, напротив ствара задовољства јаким, као на сликама „један потез кичице обасја целу слику“.

Кад би се младеж навикла да себе испитује какве би користи имала! Зар није дужност људскога разума да цени сва добра по правој вредности? Она би видела да пијанчење, коцкање и блудничење, нису друго него лажна уживања. Она би се уверила да би „добрио игру онај који је престао играти“. Она би видела како се покварењаци муче тражећи нова уживања. Она би пронашла какве јаде, муке и разочарања доноси њихова претерана вера у моћ уживања. Она би била спасена кад би осетила ону тугу после забрањених уживања.

Спас, једини спас је у истини коју човек сам искуси на себи.

Ништавило уживања телесних, па чак и оних здравих, је у томе што дуго не трају; време које једино ствара срећу, не може да их умножи, нити да их обогати и ојача.

Напротив, време даје осећањима, легитимним, добрим осећањима снажну чврстину која испуњава мисао и срце. Дугом културом људски дух се оплемени, ојача, изоштри, човек проналази у посматрању људи, у књигама, у музици, у цртању, у сликарству, у вајарству, у делима великих вештака, истинита и исцрпна задовољства.

Покрај дубоких и трајних радости које једна воља, што зна и снагу и корист времена, ствара у тихоме и прибраноме животу, раздражљивост и трзање лево десно изгледају само једна карикатура.

Мудрост је неговати своје животне сокове, не бежати од задовољства, него оценили његову праву вредност, и држати такво стање које ће од живота начинити радост.

Чврстом, стрпељивом и енергичном вољом може се временом, проучавајући себе и мудрујући, дотерати до најбољег здравља. Радећи тако дан по дан човек може да поправи своју осетљивост, да доведе

у хармонију рђава осећања, чак полудивље навике, похотљивост, суревњивост, гњев, грамзљивост. Чврстом вољом може се добити што су стари музичари из басана чинили од лавова, који су пред њима постајали прави јањци.

ДРУГА ГЛАВА.

Рад.

Гледање и схватање рада дели људе у два потпуно различна табора.

За оне ниже расе рад је кулук, и њега се треба што пре и са што мање напора отрести. За људе те ниже расе, идеја о раду је готово исто што и идеја о саботирању рада. За ову расу недеља има шест дана труда, шест црних дана; тих шест дана човек не живи, већ само њиме искупљује уживање. За њих је уживање противност раду; за њих је уживање у првome реду лењствовање, одмарање, кавана, каванска музика, романчине, и разблуђе. За ту расу има и пророка, пророка беспослених, који имају идеал старца: машина је за то пронађена, да замени људски рад; доћи ће време кад човек неће радити више од два сахата дневно, можда сахат и двадесет минута, можда само неколико минута. Ти који тако говоре заборављају да машина не може заменити човека, да је то танани инструмент за који треба више пажљивости и бриге.

Рад је почео бивати потцењиван тако око 1880. Криза рада, општа криза, има своје дубоке разлоге. Први је разлог радничка књижевност; она је ставила себи као задатак да придобије гласаче међу фабричким радницима, пишући да су они робови машине која је одузела слободу и радости рада и индивидуалнога стварања. Њихов је рад често рад једнога роба, који ради у хуци и гаду. Други је разлог што су „интелектуалци“ почели да чине дворбу радницима, како би им измамили новац и почести. Имају право што се ужасавају рада, јер радити својим рукама њима изгледа оличење пакла,

и зато су преуносили радости одмора; они нису видели да когод не ради постаје без снаге, без памети и богати се пороцима.

Поред овога, онај махнити интензивни рад по американски, доиста и руши здравље и умну снагу; он је просто безбожан. Најзад, родитељи и васпитачи, не водећи рачуна о способностима деце, гурају седамдесет по сто на занате и послове који су противни њиховим тежњама.

Многи радници с правом мисле да њихове газде узимају од њихове зараде више него што би требало. Многи мадићи опет раде без воље на књиговодству и благајницама по радњама које су свим нездраве.

Уз ово долази и стара, укорењена предрасуда противу ручнога рада. Лењствовање је по тој предрасуди знак господства, слободе; то су идеје господара робова, само још много јаче од њих; то је она страст која најаче утиче на слабе: таштина.

Из свих ових разлога, број оних који беже од рада и који хоће да живе на рачун оних који раде, врло је велик, број таквих готована ће непрекидно расти ако они што раде не учине крај. Ови готовани беже у канцеларије, у новинаре, у политику, у готованску трговину, често у најнечистије трговине и послове где се много не ради! Од рада беже слаби, пропали и плашљиви. За ове слабиће уживање је у пијанству, у разврату, т. ј. у уживањима које човек стиче без муке, у тренутним задовољствима која за собом остављају увек горчину што трује живот.

Кад човек погледа то несрећно и често гадно друштво, дође му жеља да се помири са идејом да је још најбоље вратити се у примитивно доба, живети животом незнања и својега и својих ближњих, али бар на сунцу, у нехату, трошећи само елементарна уживања.

Благо онима који знају што хоће.

На срећу нашу има друго, боље друштво од овога што поменух, и оно ће спасти будућност расе. То

је оно далековидно друштво које зна да је слободни рад основни услов за човечији срећни живот. „Благо ономе који зна што хоће; њему другог благослова не треба“. Људи из тога друштва сматрају рад, занат као нешто без чега нема живота, без чега би живот био пуст. Само стваралачки рад може дати човеку најдубље, најинтензивније и најтрајније радости.

Али, да се таква осећања роде потребан је један услов. Треба волети рад који се ради, он не сме бити противу наших тежњи. Рад треба да се поклапа са тежњама онога који ради тако да, кад почне радити, да се не улази једним делом противу себе, него цео за све. Треба у рад ући цео својом љубављу, тежњом и карактером.

Тип таквога рада личи на рад ђенијалнога уметника који ствара своје дело у одушевљењу, кога тешкоће у неку руку подигну; у жестокој борби противу тешкоћа, воља и разум, помагани двадесетгодишњим стрпљивим радом, најзад стварају дело које је израз највишега осећања снаге. Писац који се бори да своје мисли изрази јасно и у реду, — што је највиша тешкоћа, — осећа исто одушевљење као и сваки онај који се предаје сав стварању свога дела.

Један обичан радник, који савладавши материју, направи што мисли; домаћица која у кући држи сјајан ред и чистоћу, осећају се јаким. Свуда где има борбе противу недоследности, нереда, буне, где год разум намеће материји рад, где год мисао преображава хаос у свет, недоследност у доследност, рађа се та чиста и добока радост, која доказује да је судба човека у победи духовнога над рђавим, над нерадом, над неразумним. Ако то човек није сам собом осетио, онда он не може разумети сву јачину задовољства коју осећа земљорадник који створи од крчевине њиву, или искрчи пут, ископа брдо, који уопште утегне и држи утегама разорне силе, које су толико рушилачке да дејствују подмукло, руше чим човек престане да се бори противу њих.

Рад носи у себи и награду, која никада не омане; он плаћа награду у радости која се осећа при проналажењу и стварању. И најскромнији може да ствара; оно што Французе боли, и ради чега мрзе варваре који су ремску саборну цркву порушили, јесте што се у свакоме извајаноме делу, у свакоме кипу саборнице, распознаје проналазак, стварање, иако некад са пуно наивности, оних дивних неимара Средњег Века. Они су толико осећали да је награда за тај савесни рад у самоме раду, да је рад снага, да у својој скромности ниси хтели ни да га потписују.

Чиста радост рада нестаје чим се нечему потчини, чим човек ради за новац, или из славољубља, рад је деградиран; човек продаје своју енергију за нешто ниже; плаћени рад не прибавља никад мир; просјак није никад задовољан оним што му се даје. У место поноса да човек зависи од себе, човек се понижава да очекује од другог новца или похвале, а и новац и похвале не чине човека слободним. Нека човек упореди такво робовање са некористољубљем каквога Пивис де Шавана или Родена, који су радили у сиротињи, под кишом увреда и подсмевања, на својим идеалима не хтевши жртвовати ништа силнима њиховог времена.

Само рад, који чиниш свом душом може те спасти од онога полулудога у коме живе беспослени. Чим престанеш да размишљаш, да у себи и око себе заводиш ред, твој мозак није више твој, у њега улазе недогледни и разорни утисци; лажне идеје, предрасуде, подмукле речи ускачу, и ти почињеш радити којешта. Мудрост се стиче непрекидним општењем са законима стварности, а њу само рад уздиже.

Исто тако ти нећеш моћи умирити своју душу и стећи ведрину, — која је највиша награда мудрога човека, — ако не водиш борбу противу корова: таштине и њених болних пратилаца; злопамћење, завист, осетљивост, осећања ниска и срамна, обујмиће целу душу чим их мудрост престане др-

жати у стези. И зато сви лекари за душевне болести сматрају лењствовање као најопасније за изрођена лица. Одређена и каналисана активност што јесте рад, уноси ред у осећајност. Она је оваплоћење наше целокупне природе. Као што умешни војсковођа уме да искористи напрасите и крволочне војнике за опасне задатке, исто тако у раду можемо искористити завидљивост претварајући је у подражавање; или мржњу и тактику претварајући их у жудњу да се боље покаже. Све може да служи: узнемирљиви могу се преобратити у жудне да свој задатак што боље сврше; туга се може преобратити у жељу да се она разгони. Скакање је за плашљиве нека врста бегства унапред.

У јакој уједињеној души, — што је усредсређивање пажње на посао, — нема места за готоване. Готоване мучи лондонска магла; онај који озбиљно ради нема времена да тугује. Његова личност се развија, он у себи проналази огромне незнате слојеве енергије; ум се његов изоштарава. У непрекидном додиру са тешкоћама које треба савладати, удваја вредноћу и умни напор. Код њега нема места за емоције, за непредвиђене савари, за пиће, за трула задовољства. У дневном додиру с Васељеном, и душа добија нешто од њене способности, тишине, мирноће. У животу онога који ради нема места за будалаштине јер је његов живот у огледима; такав живот удубе разум у атмосферу реализма, изнаша преда њ вечите законе Васељене онако очигледно као пресек каквога брда на коме се виде слојеви геолошки који су се милијонима година слагали. Наша таштина и наше узбуђење расплину се као мехури од кључана млека кад се врх њих сипа хладна вода. Ведрина је у томе да се човек унесе у време и у простор, и да не уображава много. Време, које је искуство и истина, учиниће остало.

И тако, чим рад престане да буде борба са стварношћу, он постаје извештачен, без снаге, личи на рад оних уметника и писаца који иду за успехом, а не за истином: много је псевдо рада.

Религијски смисао рада.

Ми смо у бољем положају од старих. Они нису били пронашли религијски смисао рада, јер су били робови. Рад је начинио од нас ово што смо: нашу лепу француску земљу су створиле руке наших земљорадника који су окрчили неокрчену Галију, исушили њене баруштине. Француски лепи јасни чисти језик су створили хиљаде писаца и мистилаца; они су од народних речи створили језик умекшавајући, прецизирајући, одређујући им смисао; они су размишљајући углачали га, направили га јасним. Француску народну душу, задахнуту правдом и разлогом, стварали су најплеменитији, највећи, најпреданији јунаци, трпећи муке свакојаке. Захваљујући томе наследству, Француска је могла устати у овом ослободилачком рату противу немачкога деспотизма. У изналажењу истине народни геније је наша десна рука, он је по цену свога живота, благостања и сигурности, учинио те је наш, некада погибни, рад много лакши. Нема алага, нема справце, којима се служимо а које нису збир рада, умовања, проналажења, храбрости ранијих покољења. Рад је чини се једини схватљиви облик индивидуалне бесмртности, јер на тај начин једино ми и сарађујемо на великом делу у Народу, а на тај начин сарађујемо и за Човечанство.

Ако је Васељена у крајњој стварности, разум, ми не можемо помоћи њој у еволуцији него нашим радом. Ми као они незнани неимари што су градили саборнице, доприносимо наше дело чији свршетак нећемо видети. Рад на стварању разумне Васељене налази се у ближем, видљивом раду на стварању сутрашње отаџбине.

Радећи храбро показаћемо се достојни оних палих јунака из прошлога рата. За Француза има само једна реч за храброст, за енергију, за постојанство, за стрпљење: радити. Радити или не радити ту лежи све; радити свом својом снагом значи

имати највише времена, а за будућност Отаџбине, друго ништа не треба. Како ће Француска бити сјајна, када, волећи је силно, будемо умели дати свој живот за њен вечити живот: када будемо сви јасно осећали да је она створена нашим радом и нашим свесним напорима. Сви може бити, и не знајући радимо за њену величину. Сви, од земљорадника који је окрчио њиве те пожњева са некадањих крчевина златно класје, до вајара који из дрвета и глине прави људске облике; од лекара који осматра дубоко и искрено своје болеснике па до свирача који извија са вијолине божанске звуке; од мајке која зна дубоки смисао свога монотоног рада до учитеља који свој живот изједначује са својим радом, који зна у деци пробудити истиниту енергију.

Једини непријатељи и величине Француске и верске дужности сарађивања са разумном Васељеном, јесу лењивци и несмелице: они који ништа не раде, који не сарађују: лењи и готовани.

Нова вера.

Из дубине радног света диже се нова вера која ће сложити и мистичне, и националисте, и индивидуалисте, и утилитарце.

Мистичари, у своме раду, осетиће се права деца божија, његови сарадници за еволуцију Васељене и човечанства ка узвишенијој спиритуалности. Националисти ће осетити да је једини начин за рад на добру Отаџбине у томе да бивају енергичнији, паметнији, праведнији; а и енергичан, и паметан, и праведан постаје се само радом и радом. Индивидуалисте разумеће опет да ће се високо уздићи само строгом дисциплином рада. Утилитарци знају већ какве све користи у друштву уживају вешти радници, искусни лекари, практични људи у пуном смислу те речи. Утилитарци-теоретичари заборављају да се не може бити мајстор у макаквоме занату а да се не буде у исто време користан себи.

својима, својој земљи, па дакле и добар грађанин Васељене.

Таква вера у суверену вредност рада може „покретати планине с места.“ Каква би друга сила могла да одржи вољу годинама да размишља о плану за једну књигу, да чита, да пише, да дотерује, да изнова почиње један одељак из те књиге докле се не искаже што се хтело и напише јасно мисао која се хтела исказати?

Каква је снага толико силна да победи лењост и умери брзину, журбу у раду? Та снага јесте чврста вера, да мојим радом могу уплести своју акцију у мрежу ствари, да могу сарађивати са осталим благотворним снагама у Васељени, да могу ући као радник у организацију бољега човечанства. Високе религије сматрају живот светаца као подражавање Богу. Ми не можемо разумети Бога друкче него као активна, у вечитој борби са злом и хаосом. Ко хоће да подражава Богу тај може сарађујући са њим. Како? Радом.

Само осећање да рад улази у други, вечиги рад, даје души онакав полет какав могу дати мистична веровања. У томе узвишеноме осећању стопиће се разна веровања која су у основи једна иста чим пређу на акцију. И тако рад, незаинтересовани и срчани, добија сву величанственост, јер улази у вечити ток добра. Радом се учествује у вечности.

Ту истину, вај! покрива једно очајно друштвено стање. Толико је много готована да они који у истини раде морају да зарађују и свој хлеб и да својим радом издржавају гомилу беспосленика који живе од оних што стварају.

И тако само једна чета одабраних се уздигла до истине да је рад највише оваплоћење духа. Та истина даје бескрајну вредност индивидуалноме животу, који је везан за вечност.

Ти изабрани ће најзад наметнути највишу од свих модерних моралних истина. Њихов би број био већи када се васпитачи не би затварали у своје занатске форме, састављене од нечега извештаче-

нога и овешталога. Васпитање у таштини, коју воле људи од параде, изазива сувише много спољашњих жеља. Оно нас заводи на путеве који нису наши. Оно не почиње од акције, коју свако здраво дете тражи, које троши огромну енергију у игрању, али без реда, на прескок. Оно не отвара детету очи да је право задовољство у развијању енергије. Оно не обраћа пажњу на оно што траје, што ваља, од чега зависе људска занимања и рад. Колико би се уштедело каквој уметничкој детињој природи заблуда, када би му се одмах показало да су цртеж и тачност посматрања средства без којих се никада не би могла изразити уметност. Дарвин би био један обични човек да су му сузбили вољу за скупљањем у коме је порекло његова ђенија. Главно је наћи праве склоности, а после их учврстити и организовати понављајући их.

Онога дана кад васпитање не буде „бубање“, умањиће се број промашених каријера и заната, па, дакле, и број паћеника.

Што се више буде увећавао број изабраних, који ће од посла створити средиште живота, који ће у њега скупити памет, снагу, жеље, енергију, све ће се лакше избећи, растуреност која убија, безумље које вреба свакога који не гледа стварно на све. Ми смо раса немирних и помамних, и зато акција без контроле разума вијуга лево десно, а мисао лута чим је не надзире рад. Мисао се потчињава стварности само прецизним радом; само тај рад мора бити круна наших сталних наклоњености, наших дубоких тежњи. На тај начин само може се нашем раду обратити цела пажња.

Напрегнувши сву нашу снагу моћи ћемо, кроз густе наносе предрасуда, заблуда, да уђемо у дубоке воде истине. Немоћни се често заустављају у нечистим водама у место на бистрим врелима.

Само енергични имају сазнање о великој моралној истини о раду, само они знају да је рад један божански акт, дело стварања.

ТРЕЋА ГЛАВА

Трећи услов за срећу.

Морална слобода и свемоћ времена.

„Мислио сам да и многи други изучавају људе, и да то приличи човеку. Преварио сам се. Има их мање који проучавају људе него геометрију.“

Паскал, *Мисли*.

Умети живети, то је читав занат, ми га не учимо. Ми смо утрошили велику снагу да усавршимо материјалну цивилизацију, а заборавили смо да обогатимо богатство духа. Ми не умемо да „уживамо пристојно у нашој души“, да је имамо пуну и сву. Ми живимо у журби, у узбуђењу. Ми смо узбудљиви и немирни; наша ларма и говоранција чују се до небеса, а земља трешти од нашега рипања. Немамо времена да чекамо да сазру плодови, него их једемо зелене. Ми не умемо да живимо, да живот негујемо. Отуда сретамо на свакоме кораку мргуде, незадовољне сваким и свачим. Велики недостатак је не знати да постоји наука о животу, да од садашњице зависи будућност а са неминовношћу природних закона, и да од нас зависи шта ће бити сутра.

Будућност се може спремити ако се живот не преда случају; боље је предати га непријатељу него случају.

Боље је знати добро свој пут, унапред проучити карту, да не бисмо забасали у баруштине и у друге негостољубиве крајеве.

Откуда усред ове модерне хуке и буке, може човек открити да је будућност логички закључак из прошлости, изведен путем несаломљивога детерминизма? Где би наши немирни људи могли пронаћи да има неопходне постепености између догађаја у животу? А откуд би гундељ могао пронаћи какав природни закон? Наши гундељи не могу да се узвисе до идеје сталних закона, јер људи у ствари нема.

Ови данашњи људи нису личности: ничега сталнога. Они су привремени, случајни, ћудљиви низ спољних надражаја, емоција, навика. Откуда би они видели да њихова будућност има корена у прошлости? За њих постоји само једна будућност, будућност спољна коју нико не може предвидети. Лепо је песник казао: Све земаљско царство, Слава и војничка срећа, Сјајна круна царска, Величанствена победа, Остварене жеље, — све то бива голуб на крову! Сутра, згариште, Прексутра слом, Наксутра гроб!“

Нико не може рећи каква ће сутра спољна будућност бити. Али у тами и у неодређености што усуд доноси, будућност наше душе је наша. Ми је можемо унапред смишљати, и радити да буде оно што хоћемо. Ми можемо моделисати нашу душу давши одлучно такав правац нашим мислима и осећањима, да, ма што се догодило, не будемо играчке догађаја. Дrame и кржаве сцене су плодови слабости, недостатак самосавлађивања: Федра, Макбет, Отело, то су играчке случаја.

Владати собом, — што је права мудрост, — можемо научити. Људи су стрпљењем из бодљикаве дивљаке створили мирисаве руже; стрпљење људско преобразило је у слатку трешњу, јабуку и грожђе, опорно и кисело дивље воће. Од једне штуре травке, човек је створио жито и добио хлеб.

Наша снага може тако исто променити, одгајивањем самога себе, дивљу и несређену природу у разумну главу.

За то се не треба журити. Ко хоће да промени своју душу треба најпре испитати предумете умнога живота, и претрести добро са законима узрока и дејства, свезати уговор са временом, тим великим господарем ситних, који уме уз помоћ многих немерених и незнаних чињеница стварати велике ствари.

Изучавајмо себе: пронађимо најпре које су наше ржаве а које добре тежње у нама. Откривши то моћи ћемо једне оставити времену да неке сруши а

друге да изгради. Мудраци и свеци нису већи од нас зато ни што су богатији, ни што боље памте, ни што су паметнији, ни што имају јача осећања од наших. Они су јачи и већи јер су разумели добро величину и снагу збирања „зрно по зрно, камен по камен.“ Они су се ужаснули како време може рђаво утицати, али су ипак дошли себи, охрабрили се кад су разумели и племениту моћ времена, које царски награђује оне који га узму себи за сарадника.

Лајбниц је рекао у својим *Новим Есејима*, да временом можемо променити укус душе. Ми можемо забранити приступ мислима и рђавим осећањима; можемо сузбити срџбу, гњев, завист, мржњу, сва осећања која нас помућују. Ми можемо сачувати непоколебљиву чврстину нашега расуђивања. Ми можемо у својим властитим очима исмејати наше страсти. Ми можемо растурити груписање које се слаже око сваке идеје чим јој поклонимо своју пажњу.

У чему је слобода.

Мислити на једну идеју, на једно осећање, немислити на то, шта је то? ситница... Јесте, али баш у томе јесте наша слобода.

Дићи или спустити уставу — ништа лакше! Јесте, ништа лакше, али тај покрет је од великога значаја. Учиним ли или не учиним тај покрет, ја могу неколико хектара земље да осудим на пропаст или да их покријем жетвом.

Није тешко обратити или не обратити овоме или ономе пажњу. Али, ако нечему поклоним своју пажњу ја чиним да се оне плодне снаге асоцијација мисли слију у поље здравих идеја; обрнуто, ако не обратим своју пажњу на нешто онда осућујем на сушу оне пределе душе где су се укопале рђаве клице те им не дам да се развију и узру.

Није ништа ако се учини или не учини каква ситница, али, те радње кад се понављају сваки дан створе навике непобедне јачине; од тих навика зависи хоћемо ли бити слободни или робови.

Временом ми можемо учинити врло чврстим здрава осећања, која су основа срећне будућности. Довољно је за то да сваки дан одгајамо наше умне способности, да свакога дана ојачамо нашу свест. Оно што ћемо данас радити лако и весело за живот, то ће нам бити у будућности као помоћ. Мудро ради сваки који чини ситне ствари које представљају одрицање; на пр. ко напушта одмах игру или посао кад га зову, и оде да сврши весело какав посао, да послуша заповест или молбу своје сестре или матере и кад није разумна, нарочито кад није разумна. Не пропуштај дан да не учиниш бар штогод. Ако умеднемо да оживимо наш дан ситним вољним радњама, унећемо у нашу душу храну доброга моралнога здравља. Одгајање узвишених осећања захтева бриге и посла. „Није доста имати велике способности, рекао је Ла Рошфуко, него умети чувати их“. Разумно управља својим својствима онај који их очврсне, који хвата прилику да буде добар, праведан, милосрдан. Ко, поред тога, по ма о сваки дан свира или слуша добру музику, ко прочита какву лепу песму, ко посматра још какав леп залазак сунца или лепу ноћ, тај ће брзо у тврђави душе саградити закон који неће нико никад моћи на случај несреће пробити.

Кад се у мутну и прљаву воду успе раствор јако киселих соли и киселина, па се остави да се таква вода смрзне, издвоји се чист, укусан и без мириса лед. Мудрост у души врши слично пречишћавање, временом створи се прозачна стена коју нечиста осећања не могу укаљати.

Паметан младић у бујици часова збираће тренутке мирне радости. Полако он постаје као здраво дете које свој собичак замишља као чаробни двор, који својом маштом даје стварима и догађајима живот и нове облике.

„Кад видим, пише Лајбниц у *Новим Есејима*, шта учини славољубље или тврдичлук од оних који улазе у живот без икаквих осећајности и дарова, ја не очајавам“.

Доиста, страст, кад узме владу над асоцијацијом идеја и временом, своди вољу на немоћ. Страст постаје несавладљива. Она спречава пажњу да се усредсреди на идеје и осећања која би могла да јој сметају, и силна снага умнога детерминизма упрече се сва у службу страсти. Кир Јања и чича Гранде [јунак из романа Балзакова истога имена] две класичне тврдице, због свога претераног тврдичења губе осећање поштења, љубав породице, и сваку памет, цицијашлук је лудило. То исто се може рећи о љубоморној Хермиони [јунакиња у Расиновој *Андромахи*] и о славољубивој Клеопатри [јунакиња у Корнејевој *Родогуни*], о свакој страсти која овлада разумом.

Шта људи могу.

Нечувена дејства ових страсти храбре људе. Оне показују шта све може каква много племенитија страст! Страст за слободом, за независношћу начиниле су од Француске народ јунака. Кад саревњивост, тврдичење, чини што чини, зашто не би претерана љубав за унутрашњом независношћу, за слободом душевне снаге, чинила то исто пред спољним непријатељем?

Овде се можемо сетити што су Шпартанци постигли својим васпитањем. У будистичким манастирима дотерали су дотле да униште у калуђерима најсиљнија осећања, а Језуити су успели да стварно промене људску душу. Умеднемо ли утишати вихор спољних утисака; и умирити навалу идеја и унутрашњих осећања; ако себе стишавамо; ако у тишини слушамо глас разума, једнога дана, као награда, изаћиће у пуноме сјају и величини један живот у хармонији са животом јунака и светаца.

Јунаци и свеци су били људи као ви и ми, често слабовољни и од природе слаби, али дошао је један дан кад су открили чудотворну моћ одрицања, дар пажње и снагу збирних напора. Од тога дана они су се спасли растурености, осетили су да би могли стећи највишу духовну слободу. Своја првобитна осећања они су преобразили у силна и стална

осећања; од колебљивих људи у почетку постадоше енергични људи. Од камена и песка обични човек једва да створи какву уџеру, докле учени стварају дворе.

Метафизичари, заслепљени метафизичким теоријама, замрсили су питање о слободи толико да је неопходно да подвучемо стварност душевних ствари, Ми смо слободни само детерминизмом.

Ми смо слободни, јер смо разумни па, видевши колико трпимо од наших неразумних поступака, ми мењамо наше држање. Кад видимо да нас нека страст вуче у пропаст ми се трудимо, сем ако се нисмо избеzumили, да је избегнемо, — али ми такве страсти можемо избећи само разумним искључивањем закона асоцијације идеја.

Закони асоцијација са помоћу времена у чудотворну изградилачку снагу. Нема активности које, најзад, не могу преобразити: погледајте ловца који од ране зоре до мрклог мрака јури по пољу и увече се враћа сломљен од умора; погледајте боксера који зарад онога пљескања од неколико тренутака трпи да га изубијају, да га по лицу нагрде ударцима песнице; гледајте помодарке како стењу под утегама моде. Видите трговце како читав дан врше ситне, често одвратне ствари само да добију новаца; слушали сте за алпинисте који се зноје, задихају, трпе глад, жеђ, зиму, нечистоћу, бесаницу, само да се испну на неки врх Алпа.

И најнепријатнији акт којим се постизава оно што се жели, захваљујући асоцијацији свесних стања може постати позлаћен пламом осећања или страсти.

Човек просто не разуме како да толики докази, којим је утврђено како се дубоко може преобразити човечја душа под утицајем страсти, нису отворили очи оним метафизичарима који су израдили учење о непроменљивости човечјег карактера. Та апсурдна несрећна теорија упропастила је много младића. Ту теорију већина воли, она годи њиховој немарности, лености! Нашто покушавати да се човек преобрази, кад је то немогућно. Другим речима

давимо се одмах, јер нећемо моћи испливати до обале! Тако само кукавице умују!

Обесхрабрити се може онај који је покушао не само могуће него и немогуће.

Пре него ступимо у борбу противу једне страсти, тешкоће, многе и велике, дижу се испред нас као пред писцем који почиње какву главу некога дела.

Пословица „помози се сам па ће ти и Бог помоћи“ је истинита; чим почне човек да ради одмах је силно помогнут. Ми смо показали у књизи „Интелектуални рад и воља“ како су нејаки људи могли с општим распоредом и управом своје снаге створити велика дела; тако је и са нашим радом за ослобођење. *Главна је почети.* Чим почне душевна борба, све што је у нама и око нас прискаче нам у помоћ, само ако приступамо борби без колебања и одлучно. Пред оним који хоће препреке нестају. Де Местр је имао право кад је казао да је победилац онај који мисли да је победио.

У колико је год потребно да се, пре него одлучимо напад на непријатељске положаје добро чувамо празнога маштања, у толико је нужно да га позовемо у помоћ кад ударимо на њих; оно ће дати ону привлачну моћ асоцијација идеји. Воља је осећајна снага, те зато управљајмо нашом изграђивачком снагом тако да се наше главне мисли споје с оним страстима које најдубље улазе у нашу енергију.

Користите се страстима.

Користите се и добрим и рђавим страстима. Користите се дубоким поносом што сте у друштву данашњих гусара беспрекоран човек. Користите се поносом што нисте ролска душа. Примите љубав као мрнари ветар повољни, с тим да савијете једра чим се бура појави. Примите богаство као основни услов за независност, и презрите га чим осетите да ћете постати његов роб. Примајте јавну похвалу и ласкање дотле докле не смета вашем душевном пењању, чим постане препрека томе презрите их.

Сва су осећања с експлозивном снагом; на нама је да то опасно распрскавајуће средство употребимо корисно, да га упрегнемо у нашу службу: нека се њиме руши оно што ми хоћемо. Треба укротити и у јарам метнути силе које не можемо срушити. Зар Ампер није упрегао громове у електрична кола? Упрегнимо и ми у кола нашега ума недисциплиноване енергије дивљих страсти.

Кад хоћемо да искористимо снагу асоцијације свесних стања, несавладљивих са временом, ми ћемо, ако будемо умешни, наћи у себи савезнике и међу супротним осећањима; конструктивна уобразиља може стопити у њима идеје које их преображавају, Зар се од истопљена гвожђа са примесом од 1% угљеника не прави челик. Страст људска са примесом узвишених идеја преображава се. Стопите гнев с идејом правде, и та опасна енергија се претвара у здрави гнев против нереда и зла. Стопите у браку сладострашће с идејама о одговорности и части, и та страховита и пустошна страст постаће силни творац преданости и иницијативе.

Вешти старешина умеће да споји војничку таштину с идејом части и солидарности свих делова својих трупа, и од таштине, страсти без велике вредности, створиће једно тако јако осећање да се војници на целоме фронту неће поколебати баш и кад гледају како падају и гранате и мртви војници.

Разумним мешањем наших свесних стања, и најнепослушније страсти преображавају се сваки дан. То је доказ да се карактер људски може мењати. Апсурдно је тврдити противно. То би значило банкротство мудраца и светаца. То би значило да је Христос узаман постојао, да први хришћани у Риму бејаху ниже сто метара од безбожних Римљана који су пљескали гладијаторима по римским аренама, да су француске војсковође биле морално ниже од Цезара који је обезручио десет хиљада Гала.

Кад се искрено проучавају стварности, наш је утицај на разуздане силе душевне велики, али само ако разумно управљамо њима. Ми видимо да многи

не успевају у животу, у моралном погледу зато, што су на немогућ начин васпитавани. Наши васпитачи истичу у први ред најразличнија знања без велике вредности; учење тих знања узима све детиње снаге на штету његова морална живота.

Већина деце су у погледу душевнога васпитања напуштена; саможиве наклоности, у недостатку противног лека развијају се, учвршћују, тако да код зрела човека постају господари. Отуда облапорност, лењост, таштина, осетљивост. Карактер није хипертрофија једне страсти, као што каже Шопенхауер. Јако развијена страст је нешто патолошко, јер се развијала у одсуству разума и воље. Ако се у тој страсти виде разум и воља онда је сигурно да су и разум и воља издајнице, што раде за непријатеља. У том случају разум није више разум, одриче се слободне критике; разум је пропао, разум је у служби туђој. Воља не заслужује више своје лепо име; она је подмукли слуга у служби совјета страсти побуњенога противу разума.

Јединство душе, на тај начин, није карактер, то је просто уједињење страсти са два лажна фактора, патолошко уједињење. Нико није једноставнији од болесника који пати од лудила за величином, он не види ништа до величину своју, он невероватном снагом фалсификује и факта и њихову међусобну везу. Славољубивци, циције, похотљивци, су у ствари болесни људи, и страсти њихове не представљају карактер; оне јесу силне, неразрушне, јер су се годинама снажиле, учвршћивале; њихова је влада толико силна да тим манијацима и не пада на памет да се буне. Они су робови, а ропство унижава људе дубоко. Ако би се у светлим часовима покушали бунити, побуна бива угушена под притиском свих снага које је страст годинама вежбала!

И, у главном, то је опште стање. Шта то доказује? Доказује не да се занемарује васпитавање воље, него да о њему не воде рачуна модерни педагози. И онога дана када на место ових данашњих ограничених педагога дођу прави васпитачи, ми

ћемо добити исто тако добре резултате као некада Шпарганци или калуђери, чији учитељи нису никад веровали у непроменљивост карактера. Они су видели покајнике; они знају како људи на које се изненада излије милост божја напуштају богаство, власт, силу, успехе, исто као одрасла деца обруч и кликере.

Ми смо до сада испитивали само питање о власти коју имамо над собом, дакле, у његовом најзамршенијем облику. Ми смо испитивали у области нижих осећаја резултате који се могу постићи корисним и разумним управљањем и мешањем разних свесних стања.

Али као год што су примитивни терени само елементи земљине коре, тако исто егоистичка основа наше природе, која изгледа примитивна, само је један саставни део нашега карактера.

Ми рекосмо да та основа само изгледа примитивна, а није искључиво да није. Један енглески научник Керкпатрик [R. Kirkpatrick: *the Nummulo-sphere, an account of the organic origin of so called Igneous Rocks*, Lambey & Co 1921. London], један ретко даровити посматрач, показао је забезекнутим геолозима, да је вулканско стење органскога порекла. Не би било тешко доказати психолозима присталицама теорије „све је борба за живот“, да су и у најпримитивнијим слојевима људске свести постојала и добра и рђава осећања једновремено. Зар нису ботаничари открили да се живот на земљи није могао јавити докле се маховина и буђа нису спојиле; порекло је дакле живота не у борби, него у узајамноме помагању. Тако је и са пореклом друштвенога живота; те зато не треба с правом тврдити да су само жива осећања примитивнија од племенитих осећања. Прво дете не би никада могло живети да над њим није лебдела првих година живота мајчина љубав.

Философија, књижевност, једном речи цела модерна мисао је била затрована претераним теоријама недораслих Дарвинових ученика; они су у целој

светској историји видели *борбу* закон, о победи најјачега, закон који је оборен непоречним фактом да су сви недружељубиви створови ишчезли или да ишчезавају.

Та тешка и лажна хипотеза развратила је модерну мисао, она тешко привикава наше васпитавање. Бринући се само о ономе што је у нама саможиво и рђаво, о тим осећањима која су у борби ојача а, модерни васпитачи су занемарили она неисцрпна богатства добрих и искрених тежња и осећања која тињају у нама, а ми смо се бринули само за материјалну и корисноносну цивилизацију.

Као што је Керкпетрик нашао у вулканском стењу изобиље органскога живота, исто тако су наши најпримитивнији апетити проникнути већ људским разумом. Љубав и код најпримитивнијих, ако то нису какви изрођени животи, проникнута је већ финим осећајима. Можда код самога пауна у ономе шепурењу и пућењу су основи за осећање лепога. Психолози су утврдили да и најпростија осећања нису без интелектуалне примесе. Не правимо себе грубљима него што смо, чак и кад је реч о нашим саможивим апетитима.

И са тим апетитима и склоностима — можемо — са много више тешкоћа поправити наш карактер.

Здраво место у души.

Има у свачијој души једно велико место где не треба ништа преображавати: Култура је довољна. Не треба ништа мењати, већ само унапредити, развити. То су на пример породична осећања, синовља, братска, супружанска, очинска љубав; таква су осећања, пријатељство, љубав, правда, милосрђе. Таква су осећања побожност, љубав за лепо, за истинито, за ред.

Ако на један тас од теразија метнете та благородна осећања, а на други завидљивост, облапорност, тврдичење, јарост, лењост, охолост, похотљивост, — и то у необрађеноме стању [необрађеном онако

како је горе речено], мислите ли да ће зло претегнути над добрим?

Ако верујете да хоће, онда испитајте једно по једно од ових рђавих осећања, покушајте што можете да их разбијете, умањите терет, па онда речите по души да ли ће, после тога, опет зло претегнути над оним добрим. Ми мислимо да неће.

Да се до тога дође треба човек да себе васпитава, и да у свести стално одржава неколико „хоћу“ и неколико „нећу“.

Чим почнемо посао са срчаношћу одмах се почну идеје и слична осећања купити на једно место; ми зовемо у помоћ савезнике, притиснемо на право место. Из дубине памћења дижу се све помоћне снаге: „И тако су се на први звук песме подизали у редове врстане саме од себе, бедеми и послушне куле“ како каже стара прича.

Неки Римљанин се хвалио да је доста да удари ногом о земљу, па да из ње никну легијони. Тако је и овде; чим смо се решили да почнемо борбу, из дубине разума и осећајности наше дижу се идеје, осећања, навике ако смо умели од њих да створимо савезнике и помоћнике. Изврши се права мобилизација.

Па не долазе само унутрашње енергије у помоћ, долазе и споља. Сви они наши дивни духови са којима смо одавна и присно везани, ту су; и они прилазе у помоћ: ту су Сократ, Епиктет, Марко Аврелије, Еванђеље, Имитација Христу, Свети Фрања Салезијански, Монтењ, Декарт, Малбранш, Паскал, Корнељ и сви други. Они нас помажу својом храброшћу, одушевљењем и помажу да добијемо победу.

„О Усуде, колико и да је тешка твоја реч, ја сам ипак нашао у њој радости.“ [Корнељ, Хорације III. I.]

„Све су ствари такве да им човек може наћи увек и добре стране... треба умети само гледати их с оне добре стране“.

Чак и туђа зла воља може да буде корисна: „И они који ме нападају, вели Никола Пусен, не гледају да ме науче бољему, научиће ме да се сам помогнем“.

Помогнути тако и споља и изнутра, победићемо. А кад победимо, успех даје полета души и удваја снагу. Сетите се онога дана када је закључено примирје. Такве су освете и победе над собом.

Сва вештина ђаволова је у томе што своју жртву увери да ће га његов посао спасти надчовечанске снаге. Тако је и са философима који само црно виде, ако и попусте у питању о непроменљивости човечија карактера, они ће преувеличавати тешкоће својега задатка.

И, доиста, на први поглед, изгледа да постоји велика несразмера између наших малених снага и величине циља. То је само на први поглед. — Та разлика између снаге и циља постоји свуда.

Шта је једно слово, једна реч, једна реченица према целој књизи? Ништа, али од слова писаних једно до другог, од речи и реченица створена су дела као Литреов речник.

Шта је један корак према висини Мон Блана? Међутим, корак по корак, изађе се на његов врх.

Исто је и са једном минутом, она није ништа. Па и мисао није ништа. Ни осећање ово или оно није ништа. Па и ово или оно што урадимо данас није ништа. Али мудри овога света и поштују и боје се тих ситница; они знају да се од тих незнатних ситница стварају силне организације идеја и осећања. Од таквих жица упредају се каблови о које се подижу огромни терети. Од тих ситних навика и осећања, скупљених у једно стварају се карактери.

Мудри имају успеха зато што виде да је будућност у садашњости. Монументалне зграде су састављене од камена и малтера, а свачији карактер је састављен од обичнога и свакоме приступачнога материјала. Само глупаци презиру тај обични материјал.

Докле обични људи верују у чуда, мудри знају да морална слобода, т. ј. снага једне узвишене душе, узвишене над страстима, догађајима, несрећама, не добија се у повоју, ни првом дужом сукњом, ни на матури.

Слобода није поклон који се добија забадава, ни у себи ни у друштву; њу треба борбом добити. Мудрима, свецима и јунацима дати су минуте, трунке времена, трошне идеје и променљива добра и рђава осећања. Али, у исто време обична и трошна власт усредсређују или не своју пажњу.

Као год што се од снежних паулица стварају глечери по Алпама одакле истичу велике реке, исто тако од најситнијега труња, мудраци слажу у својој души храну добрих навика од које се храни наша морална слобода.

Растурени, промашени, разликују се од мудрих јер све остављају случају. Они верују у чуда, они мисле да је душа постала из ничега и да зато не треба никаквих припрема. Кад дође мука, човек се извлачи.

Такви промашени људи су прави скептици, јер се владају као да је Васељена једна лудост. А мудри напротив ликују јер верују у свеопшти рад ствари и у разум; они не верују у случај; они се приближују научницима и проналазачима чија је снага у томе што јасно виде све што једновремено постоји и што неопходно једно за другим следује. На светлости њихове силне пажње све што изгледа да постоји. Они пронику до у елементарне просте законе, они допиру до елемената од којих се састављају све интелектуалне и осећајне творевине, они допиру до идеја и склоности које је наша пажња скупила уједно на основу основних закона о асоцијацијама идеја.

Мудри људи постављају бистро проблем судбине; узроци наших неуспеха, наших патњи, наших јада у нама су; ко лењствује тај пропушта прилике за рад; ветроглави људи сматрају блудећу ватру

таштине и славољубља као сјајне звезде и сву пажњу упућују тамо.

Беседници који говоре народу ласкају му, не кажу му никад: у теби је спас. Напротив, они народу говоре да је неко други крив, крива је влада, криви су попови, криво је грађанство, криви су јевреји... Демагози се добро чувају да говоре истину. Незнање, неспособност за организацију, саможивот, пороци, нису узроци невоља! Људи желе да им помогнете, али да не дирате у њихову глупост; они хоће жетву али не желе сетву.

Мудри људи знају да жетви претходи сетва. И они раде, сваки дан раде, помало, скромно неразумно резултату — али они побожно верују да кад раде цела васељена сарађује са њима. Они непоколебљиво верују у неисцрпиво добротинство основних закона.

Па и неуспех, који, овда онда, нешто ћудљива осећајност нешто искушења, приређују мудрацима, — њих не збуне. Капетан брода зна да његов брод не може ићи увек правом линијом. — Брод иде по ломљеној линији, њим управља крма али непрекидно и ветар и водена струја. Кристофор Колумб је врдакао лево и десно, испред бура бежао, али никако није напуштао свој правац. И усред буре и побуне морнара на броду, он крми ка обећаној земљи, којој, најзад, дође. Ништа не противстаје вољи која зна шта хоће и уму који умује.

Тајна успеха јесте у томе да се иде напред чим се позна земљиште. Пре свега треба почети.

„Почни твој посао. Кад почнеш пола је готова; остаје још друга половина; почни опет и дело је готово“ [Озоне, стари галски песник].

И зато, што пре и што одлучније на посао. Свакога дана, свакога тренутка биће прилике за душевне борбе. Непријатељ се развио пред нама: ту је борба против лењости, таштине, зависти, обларности, лаконости, гњева, похотљивости, охолости, грамжљивости. Нема дана, нема часа а да се нема прилика за чарку или за победу.

Колико прилика сваког дана да се човек спасе оне рђаве дурновитости, тог кратког лудила.

Догоди ли се да, баш пред полазак на станицу за воз, пукне узица на обући, или се откине какво пуце, или се затурио негде кључ какав; или се догоди да воз има два часа задоцнења — е лепо, буди миран, не угледај се на оне збуњене и љуте који се растрчавају. Смеј се комедији коју озбиљно играју. Ако пада киша, узми из путничке торбе какву књигу. Кад стигнеш где си наумио, па не нађеш твој пртљаг одмах, не љути се; на што ти срџба, пртљаг неће бити пре ту. Чини што треба и не дај да преоблада у теби животиња, не трзај се као епилептичар у томе послу. Ако си на аутомобилу па успут прсне гума, не љути се, љутња ти поправити неће, у шаке пумпу и алат па поправљај. Девојко, ако ти се конац у клупчету умрсио, ако си мирна ти ћеш размрсити. Не заборављај да што се човек више љути сви се ђаволи умешају да још више замрсе ствар.

На теби је да се користиш неприликама да би собом надвладао. Буди као они циклисти у Јапану; они се сударе, полеме точкове и главе, и место да се испсују, они се један другоме поклоне.

Нема дана када се неће јавити прилика да будеш јачи од бола, од туђе зависти, од непријатности.

Јунаци кад се навикну на дневне победе и јунаштво, спремни су и за све трагичне ситуације.

Главно је почети. Добро, али како? питају заклетници противници јединоспасавајућег детерминизма. За оне који успех, срећу, замишљају као производ спољних прилика а нарочито новца, нема потстицаја за почетак. Худа срећа оних што благују у свили и кадифи, дубока и неизлечива самотиња у којој они самују, отворила је очи само једном малом броју људи. Рат је многим мекушцима показао да се може бољи, здравији, пунији живот водити у рововима него ли на меку душеку. Спољашност није главно у срећи, главно је каквоћа душе.

Детињасто би било тврдити као неки стари писци да се мудрац може срећним осећати у Фаларисову бику [Фаларис, тиранин сицилијански, из IV. в. пре Хр., бацио је своје противнике у усијаног бакренога бика, и уживао у њиховој писки и јауку, докле га народ није уморио истом смрћу]; стојици које је снашла каква несрећа, дубока жалост, незаслужена непопуларност изненадни губитак имања, неправедна осуда, несрећни случај могу примити те недуге и да не трепну и могу се преварити и утврдити да спољне ствари немају никаква значаја — кад их човек упореди са снагом унутрашње храбрости.

Опасно је тако нешто као правило утврђивати и у непроменљиве максиме уоквиривати правила која се примењују само на најузвишеније тренутке човечја живота. Неоспорно је да јунаци умиру јуначки за своја убеђења. Божји угодници и мученици свакојаке врсте увек су радије на мукама издисали него се одрицали својих уверења. Примери тога, и ако се Петар одрекао Христа, су многобројни. Милијуни људи у потоњему рату подносили су свакојаке муке и глад, и студен, и кишу и блато по рововима, губили ноге и руке, давали животе, за једну нематеријалну ствар за спас отаџбине.

Сваки осећа да су душевна добра далеко изнад материјалних, да се она по суштини својој не могу ни испоређивати. Народи су се одрицали земаљскога за небесно царство.

Важност људскога разума.

Какав је закључак из те велике истине да душевно стоји далеко изнад телеснога? Закључак је да је наша дужност да у душевном животу изведемо револуцију, прегледамо односе међу стварима и да их онда преустројимо.

Коперник је начинио револуцију кад је утврдио тачни однос међу звездама и доказао да земља не стоји непокретна у васељени и да је сателит сунца. Где је Коперник за наш систем школовања? Кад

ће сви људи престати да разум потчињавају стварима? Око њега треба све да се креће, са њим и под њим све треба да служи.

Спољне ствари имаду вредности само у односу на људски ум. Шта за слепца вреди какав леп залазак сунца на Алпима или на мору? Какве вредности имају Софоклове и Корнејеве трагедије за глупаке? За необразована човека хероична Симфонија? Спиноза је одавно утврдио да ми не желимо једну ствар за то што је она жељена, него је жељена зато што је ми желимо. Ми присвајамо оно што волимо. Ономе чији стомак тешко вари чаша доброга вина не каже ништа: узетоме није није радост пентрање по брдима; обичан човек не разуме како неко може радије ићи за истином него за милијунима богатих гавана.

Чувена открића нису одмах примљена од целога света, на њих се гледа са неповерењем. За откриће о циркулацији крви требало је два пуна века па да буде у медицине примљено [како су: *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguis*, 1628. Лаенек је пронашао оскултисање 1819. г.] Колико ће још времена проћи докле се открића Беркчејева и Декартова да је спољни свет релативна ствар нађу примене. Ствари нису оно што су, јер су наши чулни органи оно што су. Кад би чула била друкчија онда би и звук, и боје, и мирис били друкчији.

Свет је оно што је, јер је наш дух оно што је. И кад је то тако онда и човечија задовољства вреде према богатству сензација, осећања, мисли, које ум и душа створе.

Велики светски мудраци као што су Франсоа од Асиза и Сакја-Муни, одричу се сјаја и господства, кад су открили да је душевни живот далеко узвишенији; у њиховим очима немају никакве вредности светска добра за којима жуди или умире толики свет. Душевне вредности имају необични сјај и кад има, а нарочито кад нема спољних ствари. Сократ је у своме затвору, Христос на Маслиновој Гори, Епиктет, Епикур и Спиноза живећи са неко-

лико пребијених пара дневно, превазилазе у величини владаре у најсјајнијим дворovima. Кад мозгови наши замућени материјалистичким предрасудама престану судити по спољашности, наши прауници ће ревидирати немилосрдно наше оцене о вредности људи. Они ће људе ценити по снази њихове памети и душевне величине; а предаће забораву за увек људе од параде, недорасле за свој позив и за народне послове које су дрско приграбили у своје руке и о којима су пунили новинарске ступце па чак и историјске расправе. Дворани Карла VII. смејали би се да им је неко рекао да ће њихов господар остати у историји само за то што га је помагала шака сиротих лоранских сељака! Ко зна име краља на чијем је погребу Шекспир у последњим редовима учествовао? Слава Луја XIV. није већа од славе Корнељеве, Молијерове, Декартове, Паскалове.

Како се владаши.

Душевне величине су толико изнад материјалних да се и не мере по нечему другоме него по ономе колико оне учествују у душевном животу. То, у исто време, даје тачну методу по којој се оцењују људске вредности и казују како се треба у свакој прилици владати у животу.

Љубав најача од свих страсти, вредна је похвале кад изоштрава разум, и када одговорношћу коју намеће, развија енергију, олакшава тешке задатке и удвојава јачину душе родитељским осећањима и дужностима према деци. Ако се љубав одржи у облику саможиве љубави једнога пара те иде на штету чистог, целог разума и енергије, онда може имати најгори утицај.

Новац је изврстан кад се људи крећу њиме на рад; он изазива рад и умни напор; али је опасан кад постане циљ, место средства за узвишенији, племенитији, пунији живот. Тврдичење и грамзљивост отупе човека. Родитељско богатство уништава код деце осећање о сиротињи, без кога она не могу да схвате прилике у којима се налазе њихови ближњи.

Сиротиња челичи људску енергију. Кад се много помаже човеку његова воља се разбољева, слаби; увек је бољи онај пливач који се мање служи појасом за пливање.

Све оно што умањава ум и душевну енергију јесте рђаво. Претерана брига за оним шта ће сутра бити отерала је многе у гроб. „Да бисмо утврдили не-сигурним начином неизвестан живот у незнаној будућности, ми уништавамо сигурни живот у знаној садашњици.“

Беспослени у недостатку енергије трају своје дане у безначајним стварима, у непотребним пословима, у глупоме читању, у осредњим задовољствима! Колико жена се изгуби у ситницама!

Ако тако идемо даље, видећемо да аскетизам постаје сасвим добра ствар ако је он средство да човек вежба своју снагу над лењошћу, облапорношћу и другим страстима. Аскетизам је добар донде докле не почне шкодити здрављу, докле не почне умањавати обилност умног и душевнога живота. Аскетизам није волети више непријатне ствари за то што оне по себи вреде нешто, то је пре лудост; врлина је никада не ударити на умну снагу.

И болест може бити корисна. Она нас удаљује од тираније коју непрекидно врше над нама људи и ствари; у болести човек има времена да размишља, да нађе прави однос међу стварима, да исправи многе заблуде. Ако је болест озбиљна, ако нас доводи до смрти, то је прилика да почнемо нови живот пошто га упростимо; тешка болест учи човека да су основна добра и праве потребе ограничене.

Па и несрећа за нешто може бити добра. После буре виде се далеке и високе планине. Учини ли нам се каква неправда, ето добре лекције за онога који уме мислити! Одмах се разазна шта је важно, а шта споредно, одмах се види шта смо ми из навике и предрасуде узимали као вредносно! Ето, чему нас узвишенијему доводи самоћа! Платон је

имао по сто пута право да је боље примити неправду него је учинити.

По чему се распознају наше навике? Корисне су оне које га подмлађују: навика за ред, за размишљање, за храброст. Штетне су оне које умањавају енергију, штетне су, да не кажемо што горе, тромост, небрига, пиће и други пороци.

Ако душевна природа има ненадмашну вредност, то је за то што је она савршенство наше природе.

Да се такво савршенство постигне разум је морао проникнути нашу осећајност, пре издићи је тако да се сва вођа сама собом вине истини, лепоти, доброти.

Да се твој ум узвиси над другима довољно је да видиш јасно неколико ствари онакве какве јесу.

Пре свега: ако човек одбаци оно што се догађа противу воље његове као што су повреде, хроничне болести које уништавају енергију, сиротиња која спречава свако васпитање, може се тврдити да људи падају у невољу за то што су порочни, недоследни, непромишљени, заглупљени. Познати истину значи тражити нешто боље.

За тим, помоћу детерминизма, може човек постати потпуно слободан.

Најзад, човек треба да се отресе облака предрасуда, а отрести ће их се ако себе замисли у Вациони.

Он мора у најширим цртама познати звезду на којој живи и своје давнашње порекло. Он треба да себе унесе у простор и у време како би се ослободио охолости која је најдубљи узрок заглупљивања и жестокости. Осећање да имаш своје место у Вациони отвара очи и показује како чиста саможивост личи на морално кретенство. То исто осећање научиће те да права људска судба не лежи у томе да пузи, јер је одвратна, него да се диже ка све узвишенијему; Богу ако верујеш, а ако не верујеш онда непознатој Сили која се показује у реду у Вациони и разуму у нашој мисли.

Кад човек осети да има своје место у Вациони, онда ће разумети да су сви велики људи, ђенији и свеци, у свакој земљи, били проникнути дубоком вером у ред и у разлог Вационе, и да треба помагати да се тај ред и разлог оствари. И они неверни верују бар да, ако је Васељена глува и слепа, треба узети ствари онакве какве су и себи рећи да и оно реда и разлога и правде што ће у друштву бити, биће само радом и васпитањем нашим.

Ти исти великани научиће онога ко хоће да, ако баш не веже своју судбину за ту васељенску снагу, сувише апстрактну, да је веже за нешто ближе и стварно, за отаџбину. На тај начин живот ће се променити, биће посвећен нечему великоме а стварноме што стоји изнад усамљенога човека; посветиће се ако не баш нечему вечноме, а оно бар ономе што је оваплоћење вечнога, а блиско је оку и срцу његовом.

Радећи за ту живу стварност доћи ће до сазнања каква је то дубока радост, какав је пун дотадањи празни и пролазни живот кад се сваким даном напаја мудрошћу и памећу оних који су радили у давнини на истоме пољу као и он. Французу ће Рабле, Монтењ, Корнељ, Молијер, Паскал, Декарт, Малбранш, Волтер бити ближи и стварнији пријатељи него толики други на земљи. Човек се може окружити и бити присан пријатељ са великим људима, да му може сваки владар завидети.

Спиритуалност није само разум, она је и осетљивост.

И зато је паметно водити брижљиво старање о души, оживотворити њене тежње, и стваралачком снагом о којој смо сад говорили довести их у ред. На нама је не да стечемо душевни мир као буди-стански калуђери неком врстом преране смрти, него ведрину која ниче из стечене равнотеже; равнотеже која је једна победа, редовна, окамењена радост. Ко хоће да стече ту ведрину душе он треба да следује стопама најлепших карактера из ранијега доба: имати мушку унутрашњу слободу, начињену од

мирноће и храбрости. Имати оно што је Корнељ звао: душевну снагу, те стајати право и мирно усред нереда и лудости. Французи су из давних давнина тако схватили живот. Рабле је казивао да је то: „весело расположење душевно натучено туштом случајности“. Његово је схватање сасвим супротно схватању Гетеовога Вертера, те будале која се начинила несрећним. Данте је с правом у свом Паклу оставио једно место и за оне плашљивке који су могли бити весели. Невеселост је нека врста гнојења душе које се растура на светлости племенитих мисли. „Моја је сета, говорио је Лихтенберг, у томе што могу да за своју личну употребу исцедим највише отрова из свакога догађаја у животу“.

Ведрина душе добија се кад су дубоке тежње у хармонији са разумом. Треба се клонити растурнога рада, он је извор свакоме злу, растурати се то је осудити себе и бити безначајан. Треба бити чврст у борби, бити пошто пото свој. Човек је жива метода. Карактери су у ствари хармонично сређене и повезане између себе оне природно збуњене и непослушне тежње. Ми смо показали како се, уз помоћ времена, постиже та слога, та хармонија, тај ред. Детерминизам штити нашу творевину од нас самих као она звона са згуснутим ваздухом помоћу чијом се у живоме песку и кориту реке постављају бетонски темељи за стубове за мостове; кад их једном човек постави водена струја неће им моћи више ништа учинити. Као ти неимари тако и мудраци, градиће у бујици страсти и сензација, темеље везујући их цементом асоцијација свесних стања. Мудри људи неће попустити баш кад бујица однесе једном, двапут, десет пута, прве основе, истрајаће, подићи ће први чврсти стуб на коме ће моћи зидати свој морални живот. Смејаће се оној клетви Шекспирових јунака „Нека ти страсти буду вође до смрти!“ [Терсит у *Тројилу и Кресиди*, II. III.] А то је најстрашнија клетва која се може упутити људскоме бићу, јер она носи собом тра-

гедију и комику живота. Сетите се краља Едипа Филоктета [јунак у Софокловој драми], Отела, Клеопатре, Родогуне, Федре, Харпагона, Тартифа, реда несрећника заслепљених разним људским страстима. Трагични несрећници могли су постајати јунаци да их је добро водила силна енергија, бедни јадници кад нису добро вођени.

Докле су ова лица тако радила од себе, дотле су један Епиктет, један Епикур, један Марко Аврелије, један Малбранш, један Паскал, један Фрања Салезијански, све сами јунаци и свеци, цео век били посветили чистој светлости ума. Знајући ништавило људско ови људи нису веровали у чудотворство душе: „они су начинили договор са законом узрока и дејства“. Они су хтели дејства: прибрани и пажљиви они су грабили сваку прилику да утичу на узроке, они су проучавали јачину своје душе, и користили се својим искуством. Знајући да воља управља али да не креће, они су се старали да покретачке силе раздисциплинују, а те силе јесу страсти. Они су из раније схватили огромну важност одлуке: *живети према једноме моралном идеалу*. Сократ и Аугустин кад су дошли близу човечијега савршенства могли су исповедити своје младићке грехе. Оба су победили, јер су једнога дана одлучили да се дижу из блата у које су пали; а једној мушкој одлуци ништа не може противстати.

ЧЕТВРТА ГЛАВА.

Друштво.

Затвор у ћелији је неподносна казна; и иначе слаби ум робијаша често се помрачи кад схвати колико има још да проведе на робији.

За усамљене, за друштвено напуштене највећа је невоља што су сами себи остављени; угљар у шуми има бар за пријатеља свога пса.

Животна потреба човечија јесте осећати око себе пријатеље. Зар није жалосно да се у нашим варошима многи несрећни људи осећају усамљени

као Робинсон на острву? Друштво и разговори са стручним људима су потребни за наше мисли и осећања као ваздух за плућа. Осим те основне благодети што га друштво даје има и других. Учтивост, толико потребна у нашем дневном опхођењу са људима, развија нашу моћ савлађивања толико драгоцену за самоваспитање. Учтивости има се захвалити што се људи чисто држе, лепо носе, пазе на себе, бивају природни. Многи матори момци који су живели сами, не знају да сакрију ни своју дурновитост, ни своје нестрпљење, ни рђаво расположење; они нису господари своје осетљивости. Шилер је рекао ону луду реч, праву немачку изреку, да је рат једини додир са светом за који се човек никад не каје. Бивајући у друштву, а нарочито у друштву старијих и искуснијих жена, људи постају фини; а бити то значи добро владати собом; љубазан човек не може бити ни немаран ни лењ, љубазни људи морају да пазе не само да никога не увреде него и да се допадају. То захтева нешто дара да се проникну и познаду слабости оних са којима смо у додиру. Навике учтивих лица имају велику васпитну важност; лице које није у стању да влада својим живцима и склоностима остаје грубо и дивљак.

Ако млади људи, који теже за једним енергичним животом, имају да добију у друштву образованих људи, они не треба да очекују од друштва, обично површнога, друго до васпитање у начину и у финоћи опхођења. Али од њега не треба да траже што оно никоме не даје; а оно не даје никада енергично осећање за задатак који се има постићи, оно не даје јединство и постојанство воље. Не треба у свету тражити да буде задовољен него у себи самоме, у осећању свога искренога напора, у својој тачној активности, у раду са синтезом снага. Свет неће дати снагу, ону тиху смелост којом се удара на тешкоће, на препоне, сиротињу... Кристифора Колумба није јавно мњење одвело у Америку... Смејати се ваља ономе што свет каже о нама, али треба слушати што мудри кажу.

Данашњи „свет“.

За свако варошко друштво може се рећи оно што је рекао Монтењ: „са тешком муком се може изабрати дванаестак људи који су свој живот подесили на извесни одређени начин што је главни циљ сваке мудрости...“ [Essais, II, I].

Већи део људи из друштва по градовима не могу да се подвргну немилосрдној дисциплини која, споља, држи оне који морају да зарађују свој хлеб: и то су они „расејани“.

Ослободити се обавезнога рада то је преимућство које се скупо плаћа. Мудри су они који се ухвате у коштац са непослушном стварношћу и који стеку у тој оштрој борби искуство и добар суд. Лењи или полулењивци могу стећи само полупамет, могу научити тачно говорити, бити духовити, то ће рећи могу елегантно и површно научити од свачега по нешто. Енциклопедијски речник који површно даје обавештења о свему и свачему, је извор на коме се црпе све што сваки дан треба. Уосталом, променљиви призори из свакидањег живота, какав сензациони роман, какав позоришни комад, последњи скандал или развод брака, довољни су за дневне разговоре. — И зато за мислене људе место где се варошко одабрано друштво састаје брзо постаје досадно. И најачи ум у њему попусти додирујући с дана у дан стотину ствари. Довољно је видети шта бива од „признатих“ писаца кад падну у то друштво.

Цео ум се истроши у шалама, заједљивим примедбама, духовитим досеткама; осећања нема, љубав се преобрази у вулгарни разврат и удварање, славољубље у интриге, жеља за рад у рекламу. Ниједно осећање не постиже своју пуну снагу у тој извештаченој средини, из које су избачене погодбе за здрави живот. У осталом у њој нешто здраво и јако боде очи. Читајте романе наших академичара, који су у моди; нико не ради у роману, љубав је без деце; лица у роману су лутке и пајаци.

Тај пусти, празни, свечани живот има дубока дејства за човечију срећу; оно што је најбоље у човечијој природи остаје непокретно, успавано.

„Боже, ти продајеш људима сва добра по цену напора“, каже св. Леонард [Леонард, друг краља Кловиса I. који се у IV. веку покрстио у Ремсу]. У свакидањем животу у одабраном друштву не треба велики напор, те за то и задовољство личи врло много на тешку равнодушност. Човек се у ствари буди пошто се покрепи јелом и одабраним рјечом...

После сваке такве забаве и састанка у одабраном друштву, философ може рећи као дете: „како је досадно забављати се овако као ја.“

Чама, нелагодност и умор од уживања која се купују, гоне људе да траже све јаче папреније и папреније ствари: пиће, лумповање, дуван, коцку, разврат. То је лагани отров којим се убијају многи лењивци.

Будалаштина је рећи да је нерад одмор; не само да то није одмор, него не радити значи не моћи се одмарати, јер сваки који не ради ништа долази у чаму, а чама је потајна и тиха грозница која рони као и туга, која руши вољу човечију. За лењога, сваки даљи напори: облачити се, написати писмо какво, ићи коме у походе, итд. — посао који вредни и радни човек и не примећује, — постаје кулук, у лењога нема воље за то.

Лењога, непокретнога човека умори више једна шетња него војника цео дан маршовања.

Необавезни рад најпре, а неспособност за какав озбиљни рад, производи неизбежне последице, које чине одабрано друштво за младиће опасним.

Човсчји ум и воља не могу се организовати у извештаченој средини.

Снажни ум неће пристати да живи од лажних уступака и мртвих традиција. Он се буну противу њих. То на први поглед изгледа чудновато, јер се свакоме чини, да снажни ум противстаје свачему.

„Људи из одабрана света, и ако нису у ствари слободни, јер се готово увек повијају по ветру који дува, уображавају да уживају бар спољну слободу и мир, показујући по свету своје пусте и неодређене жеље,“ [Босије, *Sermon sur l'Impénitence finale*, 2. тачка].

Друштвене лествице.

Босије није видео да несталност људи из одабранога света не прелази извесне границе. У свакоме таквоме друштву постоји неколико редова. Кад се загледа дубље како је оно састављено, онда човек наиђе на мале тиране који врше ону безимену и страшну власт „шта се у друштву говори“. Та моћ је обично у рукама неколиких старијих жена; оне имају све добре и рђаве особине оних што господаре гомилом: бистрину, али уско ограничену; чврсту вољу; безобразну сигурност; безобзирну учтивост, надутост без границе. Један језуита је казао: „Наша снага је у томе што знамо како се ствара поштено јавно мњење. Ми знамо ко га ствара, те за то га можемо стварати.“

Те старе госпе, које стварају јавно мњење у друштву, обично су старије жене чије су главне мисли од пре тридесет година. Често су те мисли примљене од старих госпа кад су биле младе. Зашто иде рђаво у држави, у главном рђаво? За то што је власт, права власт, у рукама старца, у рукама једне геронтократије. А како ли тек бива кад је власт у рукама постаријих госпа, које су често „извор свега друштвенога отрова“.

Навикнуте да ништа не раде, па дакле да ништа својом главом не мисле и расуђују, збију се у непомичне навике, ослањају се на старе и окамењене традиције, на затуцане верске и политичке реакционаре. И тако се у друштву организује једна страховита снага која спречава сваки напредак, и у свакој паланци се ствара једна клика која је непријатељ живих сила и читаве земље. Што је у

паланци то је у престоници; тамо једна клика а овамо их је много.

У свима таквим кликама и дух и морал су морал клике, ако на пр. један младић из тога друштва упропасти неку девојку која не припада тој клици, он не губи у лоштовању. Али ако се на пр. ожени девојком из другог какога друштва ван клике, он постаје злочинац.

Најопаснија предрасуда у таквим кликама јесте да је ручни рад недостојан добро васпитаног човека. Та је предрасуда толико укореењена да је многи младић доцније у животу немао хлеба да једе за то што га је његова мајка упућивала на слободне професије. Колико младих девојака, без паре мираза, не уче ништа и не спремају се ни зашто само за то што је њихово друштво од старог схватања да је нерад једини знак господства. Каква несрећа и мука за жртве таквих предрасуда кад породични старешина умре оставивши такву децу без игде ичега у свету.

Клика, „свет“, не воли полутане, он тражи све или ништа. За жене кратке памети, коју површно васпитање још више сужава, бити члан „најбољег друштва“ или не бити, много је важније чак и од саме породичне среће. „Велики продају своје друштво таштини малих“. Већина жена из грађанскога реда, из редова судија, војника, адвоката, лекара, потчињавају се ропству које живот упропашћује. Њихова деца се жене и удају, одају се овоме или ономе позиву, и деца и оне живе онако како „свет“ упућује, како једна мањина непознатих готована мисли и ако ништа од живота не зна. У животу, здраву и јаку, пробни камен јесте уметност и стручна савесност. Савесног радника, уметника, професора, земљорадника, који иду за тим да се усаврше, свако поштује. Кад се рече за једну жену „та зна све“, похвала је велика.

По чему „свет“ цени људе.

У друштву лењих како ће се распознати добри? Не треба ићи далеко, јер лењост је мати и порока

и неспособности. Људи се не могу уредити по ин-телигенцији, кад човек није стручан.

Главно је живети по идеалима других људи, по којима „живећи неким уображеним животом... ми бисмо радо постали кукавице да би нас држали за јунаке“. Још нешто, они који не раде ништа труде се да унизе оне скромне и вредне; скромни и вредни њих бију у главу.

За оцену људи „свет“ узима за мерило оне који имају и оне који немају. Деле их, као некад, на племиће и простаке. Многи се неко време подсмевају ратним богаташима, али се жене њиховим ћеркама.

И отуда се цео живот тога најбољег друштва и у целини и у појединостима у главном управља по једноме правилу: показати се богат. Богатом се свуда срамно клањају, клањају се богатуну без обзира како је стекао богатство.

Најопипљивије се богатство показује расипањем, претераним раскошним оделом, ђинђувама од драгога камења, скупоченим огртачима, изобиљем најређега цвећа, многобројношћу лижисахана и слугу. Амерички гавани чувени су са својих таштих лудорија: ручкови који стају стотину хиљада, па котилони, па балске хаљине, итд. Не измевајте Американце јер то имате у Европи. Зар у Паризу тридесет од сто свега радништва, које јувелирских које кројачких, не раде некорисне предмете? Пусте раскош је ватра радости у којој сагорева рад стотине хиљада радника и имање, здравље, срећа милијуна сиротана.

Пример који дају у друштву готовани, јесте страшан; новине које пишу о стварима из најбољег друштва и модни журнари, шире заразу до у села. Жудња за лажним луксузом постаје заразом која захвата и раденице. Пред расипницима слабићима очи засене и многе младе госпе, које су могле водити један срећан живот да су га водиле у складу са својим приходима, пропададе су због луксуза. Не могу се довољно изгрдити модни журнари, и исказати шта и какво зло чине те новине које нај-

више уређују уображени звекани. Узвисити се може само онај кога се не тиче шта свет каже.

Као што у ноћи бубе налећу на светлост тако исто, у мраку узвишених осећања, таште лептирице обузима неодољива жудња да, бар за тренутак и по цену да се изгоре, прођу кроз ону обасјану зону где их могу и други видети, где могу уловити један поглед или какву празну реч оних који представљају јавно мњење у дотичном месту!

Властела, некада, за један осмејак Луја XIV. одлажаху у смрт. Сетите се онога писма госпође Севиње кад, сва блажена, пише како јој је он, на дворској представи Естере, казао неколико речи [*Ешера*, Расинова трагедија.] Госпођа Севиње у томе писму каже својој кћери како су јој за то сви завидели. Чак је краљева милосница Госпођа Ментенон „севнула оком“ на њу; гђа Севиње у одушевљењу још истога вечера објављује „своје успехе“ [писмо од 21. фебруара 1669].

Такво душевно расположење изазива сажаљење. Само неколико узвишених људи на двору Луја XIV. умели су се очувати на висини. Фенелон, војводе од Бовилија и Шевреза са наследником престола састављали су „друштванце“, мудрих и ведрих људи у тој гомили дворана.

Сервилност на двору је донекле само разумљива, али сваки онај који се клања из страха од суда оних што стварају јавно мњење у друштву, није само сервилан, него чини нискост; слуге придају важност само ономе шта о њима мисли господар.

Свешка уживања.

„Светски“ живот овакав какав је данас даје и уживања какав је и он. Светска уживања су борба противу досаде, а пуна разочарања.

„Ја сам носила више него обично бреме досаде, које сваки племић носи“, казала је краљица од Наваре, баба Хенрика IV.

У Француској свако познаје морско купатило Трувил. Како се живи у њему? Варош је ружна,

нема пристаништа; место изгледа безброј кабина; аутомобили дижу облаке прашине; гомила се гура кроз једну једину улицу. И зашто све то, да се покажу, да се избегне бити сам. Погледајте како живе празнови у Екс ле Бену, у Монте Карлу, у Ници; послушајте шта се разговара на обалама азурне француске обале. Разумећете онда речи оне унуке која је рекла својој баби дворској госпођи: „Какво је то задовољство умирати од досаде!“ Трагајте пажљиво у живот некога чувенога лица из високога друштва, друштва које се забавља: па ћете бежати стрмоглавце и уживаћете у самоћи, у вашем радишном животу, у породичном кругу — осетићете шта је искрена и здрава радост. Ко ће још тежити за тим пустим а само споља сјајним животом? Такав живот је у ствари пуст, а пун душевне празнине и тужне досаде, дугих часова, чаме, без радости и без икакве наде. „Како се не умарају никада они се никад не одмарају“.

„Хоћете ли да знате у чему проводи живот једна светска папагајка... хоћу рећи, живот једне поштене жене из најбољег друштва? Е онда чујте. Њени су дневи испуњени једино забавама и безначајностима: пре свега у безграничном облачењу и свлачењу, па онда у посетама код кројачице, ту су ручкови, вечере, чајеви, журови, књижевна предавања, вечерње забаве и балови, позоришта, и сви они састанци где се људи из истог друштва налазе, а то су састанци где су главно обележје сладострашће и таштина; после тога у пустим и празним често злим разговорима; и показивању што више голотиње свога тела. Она неће да буде мати из страха да не измени витки стас или промени начин живота; ако по несрећи добије децу она гледа да их што пре баци на врат дадиљама. Готова је да чини многе подлости само да буде примљена у извесне куће; она презире све што није из њенога друштва; она ништа не чини што јој неће пружити некога задовољства и то макар ниже врсте. Ето, у томе пролази живот једне поштене жене из најбољег друштва“ [Леметр, март 1902]

Кад би здрав разум био „ствар на свету најбоље распоређена,“ онда би пример ташта живота био без опасности, јер поносита душа не би примила унижавајуће ропство, не би потчинила своју мисао и владање мишљењу какве даме која умује таман колико једно дете. О себи судити по ономе што други мисле унижавајуће је. Тражити савета од другог значи учинити крај својем миру и мудрости, други не може бити судија за наше ствари. Савет који узгред дајемо каквоме младићу може врло много шкодити. А како би и могло бити друкчије? Тај што даје савет можда само једном у години мисли о ономе коме даје савет. Није ретко да се чује како „пријатељица“ пита свога слугу за једну тешко оболелу „пријатељицу:“ — „Јесте ли ишли код госпође Н..?“ А кад је он одговорио да јесте, „пријатељица“ му је рекла: „добро,“ не запитавши га да ли је „пријатељица“ горе или боље; за њу је главно да се чује да је слала да пита. У ствари свет се брине само о четрнаест-петнаест лица: јесте ли видели тога и тога?.. Бојати се шта свет каже, то је подражавати војнику који би бежао испред пушке напуњене барутом. [Никол, XVII. в. *Essais de Morale*].

Рђав пример.

Људи из тога одабранога друштва дају рђав пример. Богатство привлачи више него поштени, даровити, јунаци. И само то што они богатима обраћају већу пажњу они дају рђав пример, гурају бедаке, којих је врло много да само мисле о новцу, да га стекну пошто-пото. То обожавање новца то је основа, ту дубоки корен превара, нечувенога непоштења у трговини и производњи, ту она лаж у друштвеним односима, ту лаж да се „изгледа богат.“ То одабрано друштво је као онај што је о своме сину говорио: „Кад имам један златник... ја станем пред њега; извадим из џепа тај златник, покажем му га дивећи му се, ја подигнем очи небу... гордо се шетам; ударам весело по шпагу од прсника;

на тај начин ја моме сину показујем да сам ја само за то тако сигуран у себе што имам златник.“

Новцем се може показати расипање, али ко има новаца може показати да живи а да не мора ништа радити. И у место да се тога стиди, тим се човек из одабрана друштва поноси. И зато ћете ви видети мало жена, и то вредних, које ће поцрвенети и застидети се ако сте их изненада затекли да раде. Јесте, толико је тежак јарам јавнога мњења. Васпитање млађих девојака тако се извитоперило да се данас сматра за идеално добро васпитану девојку она која ништа не ради и која није ни за што. Тај болесни идеал захвата и радничку класу која у место да буде свесна свога достојанства као произвођача, — достојанство високо кад га човек упореди са оним који ништа не раде, и ствара од раденице не домаћицу него полугоспођицу.

Ко се не бави ручним радом, може зло проћи. За здравље женско неопходно је потребно да се оних триста шесет и осам мишића разиграју.

Живот девојака и жена из одобранога друштва ствара рђаво здравље, рђаву нарав, нерасположење. То је читав водоскок непријатности и ситних мука, уз које завист и пакост ничу као отровне печурке у хладу и влази.

Сви ми треба да смо благонаклони један према другоме. За многе једно писмо, неколико искрених речи, истинита наклоност, бивају спасоносни. Старишине и људи из бољега света могу са по муке да охрабре и лепо упуте младе људе.

Међутим, ми тако не радимо; друштвени је дух тако низак да је мало у високом положају људи који хоће да се ставе у положај оних који страдају. Они неће да се зауставе никад ни за тренутак, па да изазову сећања из онога доба када су били плашљиви и стидљиви младићи, жудни туђе потпоре.

Примитивно хришћанство се онако силно ширило само зато што је проповедало узајамну љубав и братско помагање. Стари свет је био немилостив

према сиротињи а нарочито за старе жене. Оно што је било неподносиво, то није била ни беда ни смрт од глади, него душевна смрт од које су они умирали напуштени од целог света. Сиротиња је била искључена чак и из вере.

Кад се јавило хришћанство, онда одједном сви бедници улазе у хришћанску заједницу. И кљасти и изнемогли, и незапослени, сви добијају помоћ, из заједничке касе. У вече седају за заједничку трпезу, сва срца су у братскоме јединству. За њих то је нечувена срећа, и онда смрт према томе изгледа мила!

Добро мислећи свет не разуме те односе братства, који су суштина хришћанства. Ако људска природа није дисциплинована потребом рада, који држи вољу увек добру, постаје полриште распаљених тежњи. И у том нереду таштина се диже до невероватне висине. Хистерија се познаје по готово болесној жељи да се човек прочује, а таштина је увек знак пропадања. Човек који себе не мери према Васељени, који верује да сунце греје само њега ради, само је смешан; али ташт човек када га метнете на праву меру он се цилита, бесни. У његову душу се увлачи злоћа, која пораста кад се гоји, кад не проводи време у нераду; организам шаље у свест само злину. Когод посматра философски живот у „бољем друштву“, видеће да болест и беда вреде толико исто колико пакост и злоћа. Беспослене жене су страшне; лепа и срећна пријатељица неће дуго уживати добар глас. Одмах се осети у салонским разговорима, по јетким речима и подмуклим осмехима гадна злоћа. Свака непослена госпа постаје по нагону полицајка и улази у најприсније куте и ситнице из живота појединих лица. Кад устреба и и слуге говоре. Ја сам слушао једну такву госпођу, која је претресала некога мртвога чиновника што је оставио своју породицу без игде ичега, а „умео је да се добро храни“. Кад смо је питали откуд она зна шта је он „вечерао“, она је, без стида, признала да је то закључила по ђубрету које су сваки дан из његове куће износили на улицу.

Падне ли какав већи чиновник у паланку, сто очију га прате свуда; и, мало по мало, накупи се материјал о њему и ствара се суд. Посматрања тих паланчана су обично тачна, али закључци увек лажни; закључке обично ствара зла воља или завист. За психолога и моралисту таква посматрања могу бити од велике користи, али за човека из друштва то је храна за пакост.

И зло које злоба у друштву почини велико је. На претресима по судовима понекад се види до очигледности каква зла су у стању да почине помодарке и несвесне оговарачице. Кад оне толика зла почине, каква би тек добра починиле кад би у друштву само добро говориле. Али, чик ко сме да добро говори од подсмевки и исмејавања; чим почне, мора, као пуж, да увуче рогове одмах. Сваки сачрањује у себи своје добре покрете и оно што је најбоље.

Шта свет даје.

Треба ли зато бежати у пустињу? Не; младићи треба да иду у свет. Али нека од света траже само оно што може дати: окретност, слободу, учтивост, љубазност, нека се научи бити брз на духовите одговоре; па и ту нека се узме у памет! У друштву се слабо учи говорити, јер се никад не могу наћи тачни изрази за оно што човек сам не верује.

Друштво је, без икаква спора, незамењива прилика за морална и политичка посматрања, ту човек може лако изгубити своје ја; и за то нека младић никог не посматра из злобе и са злобом. Нека не попушта никад испред таштине, већина нема никад право, идеје од којих живи то су махом старе идеје, без данашњег стварног ослонца. У свету је још горе, мишљење руководи једна гомила старих госпођа које не знају шта је то срећни и енергични живот.

Свет помаже само људе осредњих способности. Младић који је неко и нешто неће се никад повиновати туђем мишљењу. Само лакташи могу губити време одржавајући друштвене везе. Накљукани

таштином они жртвују љубав, мирноћу срца, слободу мисли, па се предају заморноме, потчињеноме животу, животу сплеткароша испуњеном многобројним ситним делима. Сплеткар лови почести, звања, ордене, новац, оно што лажно друштво даје лажно умним људима за које је све и сва оно што је спољашност. Зато, млади човече, не понижавај се, не ласкај; једини начин да постигнеш што желиш јесте твој здрави рад. Распознај праве од лажних умова, прави су они који раде, који страсно раде и стварају.

Ако, као што је вероватно, не нађеш у друштву потпоре, прођи је се. Најбоља је потпора у теби самом, и твоје поверење у велику личну снагу.

Ако су према теби равнодушни, стварај себи друштво за будућност. Као насељеник што исушује најпре баровити део свога имања, гледај и ти да одабереш себи пријатеље. Нека сваки осети да ниси радознао, ни зао, да оговарање презиреш као и утајивање; и око тебе створиће се круг правих, сигурних и јаких веза.

Ако са својом женом, децом, рођацима и неколико пријатељских породица, можеш да створиш једно друштво сигурно, искрено и нежно пријатељско, онда ћеш у сред пустиње равнодушности и злобе начинити свежу, зелену оазу.

Ако ти се, баш на почетку твојега уласка у свет, каква невоља догоди, имаћеш прилике да се увериш колико је свет равнодушан према теби. Такво мучно искуство биће за тебе спасоносно ако смеш да загледаш горкој истини у очи; видећеш да сем оно неколико лица којима си драг, ти у свегу не значиш ништа. Ако у невољи и у тузи нађеш од толике хиљаде хиљада људи само пет-шест искрених пријатеља, буди задовољан. Буди задовољан ако нађеш само два, па чак само и једнога; то је више него што хиљаде других теби сличних имају! Многи немају као потпору ништа друго него храброст, коју су дугим, јуначним и несебичним радом стекли. Марко Аврелије, који је о томе нешто знао, саве-

тује људе да се ослоне на своју унутрашњу снагу. Ко туђу помоћ тражи, овај цар мудрац каже, јесте просјак. Иди у друштво, али га цени по ономе што оно значи и вреди, брини се о себи.

Пред охолом човеком, па макар ко он био, насмехни се, одмахни главом и иди својим путем.

ГЛАВА ПЕТА.

Новац.

Ми мало час рекосмо какво важно место има новац у друштву и како лењост, раскош и расипање имају нарочито уважење, јер се по томе цени да ли је неко богат.

Да видимо колико је то тачно.

Шта је један златник? Један златник може да прибави гладнима хлеба, њиме могу да се задовоље неке жеље.

Сам тај факат да ја имам један златник значи да златник има једну присилну моћ о којој се не мисли и која је опасна.

Како сам добио тај златник? Радећи зарадио сам га. Његова моћ је већ показала дејство надамном. Они који зарађују хлеб радом својим стоје дакле под влашћу тога новца.

Некада су робови радили за своје господаре. Новац није играо никакву улогу. Господар је морао да се мучи и петља сам са робовима, а робови су се могли намерити на добра господара и вечито му бити верни.

Новац је погоршао ствари, разбио је везе између господара и робова. Раденица, у собици на тавану, може умирати од глади поред своје шиваће машине, велика госпођа која купује њен рад то и не види и на то не мисли. Тај безимени облик, тај немилосрдни облик робовања који је увео новац, унео је нешто ново: робови се муче, а зато нико није крив. То је неко развучено ропство. Онај мој златник мени даје једну велику власт над људима.

и женама који незнано врло далеко од мене раде за мене.

Ропство није ишчезло, оно се само усавршило. Робовање једне шваље, која ради петнаест сахата дневно и умире поизтиха због злехуде зараде и плате, ништа није боље и лакше од робовања робова из доба Катонова. И робовање ће и даље трајати дотле докле се радници не организују и ублаже га новим радничким правом.

У то робовање свакога од нас неминовно се уплиће и некаква заповедничка сила, јер новац који радом зарађујем даје ми могућност да и други раде за мене. Ми смо робови који друге чинимо робовима.

Ако оставимо на страну замршено друштвено питање, неразмрсиво питање, па ако некако одозго посматрамо ствари, онда ћемо видети један дубок пресек који дели друштво на два различна дела, онако као некада, господаре и робове: један део је оних који имају толико новаца да могу бити независни и други део оних који га немају. Први су слободни људи, други нису.

Дубину без дна, која дели људе на те две групе може разумети само онај који је био сиромас и који је осетио немилосрдност оних који су имали. Оне жене на француским новчаницама и оне сејачице на звечећем новцу, никад се не осмехују: оне прелазе из руке у руку, неосетљиве и неумољиве, непрекидно из уцере у двореве богаташа, без брига за зло које могу починити.

Не говоримо овде о беди, о њеном ужасном дејству на здравље, на разум, на чистоту и на поштење, јер је то један паклени обруч. Ко памети и поштења нема тај само може погоршати зло. Кроз тај паклени омот не пробија никакав зрак спасења, једна основна црта убога човека јест пропаст воље.

Убоштво.

На овоме месту ми нећемо говорити о убоштву које је од Бога, убогих је много. Говорићемо о сиротињи, о оним многима који сиротују.

Сиротиња је тешка, јер пут којим она иде води поред увек отворене провалије беде у коју се може сваки час упасти, болест или прерана смрт...

Сиромах, младић, ако је здрав и храбар треба да зарађује сам свој насушни хлеб; он је у повољном положају да хармонично развије своје најбоље моћи. Он има да се боји само једнога, да изненада не изгуби снагу. Он са горчином осећа да је остављен на милост и немилост газде или старешине, који могу бити и пакосни и лакоумни. Често може да зависи од политичара које је случај изнео на површину, политичара који су лукавством изашли горе и често из каљуге и са прљавом душом. Таквих има, и то је довољно да се у таквоме друштву један младић не осећа безбедан; многи млад чиновник, човек од вредности, данас због тога није сигуран шта ће сутра бити. Али, није далеко дан, кад ће чиновници, услед развијања удруживања по занимањима, задобити ту потребну безбедност и у исто време слободу, која ће бити равна слободи оних који имају новаца.

Али докле не дође то време, болно притискује осећање да муж није осигурао своју жену, своју децу, можда стару мајку. Неподносно је то кад човек зна да или смрт, или болест, или какав наглобрз старешина, може да баци на улицу читаву сложну и дотле задовољну породицу. Како су срећне оне породице које постану независне очевим трудом и материним мудрим вођењем куће.

И тако нозац има моралну вредност само онда када се њиме обезбеди породица од болести, од смрти, од старости, од неправедне осиноности каквога старешине; када се њиме деца обезбеде од беде, незнања и моралне пропасти. Такве гаранције даће једна боља друштвена организација која ће доћи. Узајамна осигуравања и помагања, кад постану друштвена уређења, пружиће у сигурности оно што се данас само новцем добити може. Вешт радник може се свуда у цивилизованом свету наћи; његово знање и умешност могу му осигурати свуда

насушни хлеб. Његов прост живот је еластичнији, слободнији, независнији, и лепши него живот каквога чиновника или службеника, увек зависан од некога. Ко се не боји сиротиње тај упрости живот до јунаштва. Средњи сталеж, који је навикао на угодност и луксуз осуђен је на тиранство чију моћ слабо ко погађа. А вреди живети само зарад радости коју нам даје телесно и душевно здравље; то двоје даје вредност стварима овога света.

Један предео, рекло се, јесте једно душевно стање; е па онда су и наша жена, наша деца, наши пријатељи, наша занимања тако исто душевна стања; равнодушни живе у суморноме свету. Одушевљени и најобичније ствари праве сјајним. Људи и ствари вреде онолико и онако како их ми употребимо. Снажни ум и љубав чине живот богатијим, плоднијим, енергичнијим.

Епиктет, убоги грчки сељак, Спиноза, обични оптичар, живели су пуним животом. Многи млади војник пронашао је за време рата да се у влажном рову, може живети животом умним, осећајним и светлим, као и у миру. Многи је од њих, не говорећи о онима сиромасима који су живели бољим животом у рову, — сматрао као једно велико задовољство што има крова над главом, чисте воде, ватре и добро осветљење.

Где настаје раскош.

Да ли је ово раскошни живот који водимо данас? Да ли треба напустити данашњу угодност и вратити се животу наших предака? Јести прстима а не виљушком? Усекнути се прстима или рупцем? Не мењати рубље, одбацити сапун, кишобран? То би било лудо, као што би било лудо не возити се аутомобилом кад га човек потребује. Где престаје угодност, одакле настаје раскошност? То није тешко уредити, и бразду повући.

Пре свега постоји једна здрава угодност, која је у примерној чистоћи и у свему ономе што олакшава и упрошћава свакидањи живот. Оно што квари ту

угодност јесте оно што свету треба да покаже да смо нешто више него што смо; ето одакле почиње раскошност.

Да бисмо још боље показали ту основну разлику, промотримо уметничка дела. Свако право уметничко дело врши васпитни и покретачки утицај. Умнији, истрајнији, одушевљенији од других људи прави уметник нам приказује лепоту ствари које су око нас, а коју ми не видимо. Такво уметничко дело је врло корисно за оне који искрено воле уметност; оно обнавља њихово разумевање ствари и обогаћава њихову осећајност.

Али, такво исто уметничко дело у салону каквога глупака није више то што је код оних који воле уметност, оно је луксузни предмет; онај га гледа обичним очима хладно, без узбуђења као и сваки други предмет.

Бисерна зрна и драго камење, за чији сјај и лепоту није ниједан уметник улагао никакав труд ни напор, јесу луксуз, изложба таштине; то је расипање.

У осталом, сем код врло великих богаташа, праве раскоши и нема; ако је има она је врло осредња. Која кућа приватна вреди више од музеја каквога? Који је приватни парк лепши од долине у Шамонију? Богати Јапанци имају по својим кућама само један леп уметнички кип или слику, у њој уживају дуго и често. То је доста лепо, и ако се може изгубити одушевљење и радост кад ствар постане навика.

Раскошност утиче на људе, нарочито кад се са свечаношћу показује.

Сваки мудрац зна да је право богаство у самом човеку. Чим новац престане да користи душевном напретку, он шкоди. Нема ничега жалоснијега од онога американскога лова на милијоне. Тај лов и прогута целога човека и понизи га. И зато је живот многих америчких гавана често врло досадан.

Кад сам год у друштву каквога великога богаташа ја се питам одмах: да ли би здравији био кад би морао да ради? Да ли је зато јачи што је богат? Воли ли више своју жену и децу? Да ли њега више воле? Да ли има искрених пријатеља? Разуме ли више истине? И у главном је мој закључак био да човек не живи од својега прихода, приход убија.

Велико богаство с гомилом слугу-ухода, с оним бучним и свечаним животом, јесте горе ропство него што смртни мисле.

Рђав ушицај богаштва.

Богаштво, сем ретких изузетака, рђаво утиче на ум и карактер људи.

Без муке нема никад науке; да човек уђе у неку ствар треба да се дуго учи; треба се предати свим срцем и свом умном снагом, па да човек разуме некакво генијално дело или да створи нешто сам. Тек тада се ствара један велики силан интерес.

Али да човек осети тако да кажем пијанство које даје срчано предани рад, треба најпре да дубоко осети вредност прилежности. У прилежности има неке принудне снаге за коју деца богатих родитеља не знају. Ретко се догађа да љубитељ музике или сликарства може далеко дотерати, он ће бити чувен тек онда када га нужда гони да учи и научи. Карнеги није у своја предузећа уводио своје рођаке и децу својих ортака [Карнеги: Царство Послова].

Мало је чувених књижевних и уметничких радова, мало је великих открића, које су постигли деца богаташа. Не учи се пливати помоћу појаса за спасавање. На рад одлучно иде онај који види да ће иначе пропасти. Навика за интензиван рад је кћи сиротиње. Ништа боље не ставља на пробу и нашу снагу и нашу вољу него очевидна опасност. Кога не ошине опасност, тај не зна шта је све кадар учинити. Кад у планини ухвати вејавица и

припрети смрћу, онда човек тек осети да може учинити и немогуће ствари.

При бродоломима само они који су енергични, који се отимају до изнад својих моћи, бивају спасени; слабићи се даве. Француску је разбудио Кајзер; Француска, сувише мажена, није хтела да гледа буру која се на Истоку спремала, стављена нападом Немачке пред слом, одједном је потражила у најдубљим кутовима својим снагу, те на Марни однела победу.

Богати младићи обично не долазе никада у такве прилике да могу осетити каква сила у њима лежи. Они неће бити у положају у коме је био чувени историк француски Мишле: „Сећам се како сам се, једнога четвртка, — у доба кад се све несреће сколиле око мене, кад сам био без средстава за живот, непријатељ на прагу (1814), моји лични непријатељи су ме сваки дан исмевали, — прибрао. У соби зима, на пољу снег, ручак без вечере, — осетих у себи, без оне наде у Бога, чисто стоичко осећање, — ударих својом смрзнутом руком о мој храстов сто и осетих мушку радост и веру у будућност“ [Michelet: *Peuple*]. Карлајл у своме *Sartor Resartus* показује слично нешто у свом јунаку који је био већ дошао до пропасти.

И доиста, човек може само на себе рачунати. Људи који не пишу књиге за славу и новац, већ дела са дубином поцрпена из свога животног искуства, не налазе добар пријем код оних који су се већ предали другима. У самоћи, и пред немилосрдном равнодушношћу света, они су имали тих стојичких часова. После тога дошло је сазнање о њиховој моћи. Као караван у пустињи, готово засут вејавицом врелога песка, наилази на свежу оазу. У последњем часу, на издисају, жива и дотле незнана снага избије на површину. И онда, крај страховању за увек. То откровење измени из основа карактер, налик на оне које невидовна снага обрне одједном вери.

Богати младићи ретко кад да доживе то откоро-

веће скривених моћи, без којих се остаје обичан човек.

Кад су једном запита и Толстоја шта би желео човеку којег добро мрзи, он је одговорио после размишљања: „Желео бих да му се деца роде богаташи.“ Толстој негде то прича: Једна жена, која је безразложно мрзела другу жену украде јој дете и подметне га некоме богаташу, чије дете украду, и на тај се начин освети. Госпођа Монтесори, која је основала школу за децу у којој ће се васпитавати дечја воља, није радо примала децу богатих родитеља — толико је та ђенијална жена страховала од деце, васпитане на крилу дадиља и васпитачица. Већ у трећој години почињене грешке постају непоправљиве; деца су изгубила сваку иницијативу и моћ присећања; она су већ у то доба расејана, саможива, равнодушна, непокретљива. Угушен је у њима дух иницијативе.

Тај утицај из детињства дејствује и после кад од деце постану младићи. Товар са титулама је највећи терет који један младић има да носи. Он обично посрће под теретом [Карнеги, Царство Послова]. Оно што је председник Уједињених Држава Америчких Герфилд рекао, тачно је: „Највеће богатство које човек на рођењу може добити јесте: да се роди сиромаш.“ Тако за младе људе, а за богате девојке? Оне постају плен лакташа и обичних људи.

Има једна казна, вели Карлајл [Карлајл: Памфлети, *Беседништво*], коју природа у јарости својој изриче понекад: казна да човек има много новаца. „Да имате новаца, да можете новцем раширити пред светом своју пуну таштину, ви се пућите да пукнете, ваше срце и ваш трбух сте можда отровали новцем...“

У кратко речено, новац убија у души младих и добрих лица енергију са којом би од њих постали већи него обични људи; код осредњих новац убија сваки напор. Новац је прави разорач воље људске.

Новац чини и друга зла.

Новац руши људско достојанство и поштење. Јуда Искариотски није био ништа гори од других среброљубаца; онога дана када је видео шта је урадио он се обесио. Колико богатих људи предају, не трепнувши оком, или смрти или убоштву своје жртве. Само, ти се не вешају. Јуда је вредео више него они.

Новац нас лишава друштва оних који раде, а уводи нас у један извештачени живот, они бркају разум са духовитошћу, са течним говорењем; а ово двоје су фалсификати памети. Успех таквих лажних умова, то је успех онога умнога „бофла“ у романима од писаца у моди, који пишу за уображене звекане. Њихове јунакиње мисле само на своје одело и љубавне доживљаје. Њихове личности живе само по друштвеним правилима; оне и не сањају да живот има један дубоки, често трагични смисао. „Право уметничко дело има важности само онда када у човечји живот уноси неко ново осећање“ [Толстој: *Шта је уметност?*]; вредност је његова у томе што открива нове везе човека са оним што га окружује. „Светска“ уметност тражи само таштину и ашиковање; њој требају ефекти, она опија човечја чула декорацијама, оделом, лепим глумицама, и нечувеним призорима. Сетите се сцене кад младенци прилазе умирућој Госпођи са Камелијама; или приказивање онога призора код каквога јунака на губилишту.

И зато су Француску поплавили чланци и књиге полу-умних људи, „говорција“, за време овога светскога рата ниједан помодни писац није заћутао и дао се на размишљање о преуређењу земље. Нико не написа какву добру ствар која би вредела Пегијеве књиге о *Новцу*; Пеги, велики и дубокомислени вештак, у страху од пропасти, једини уђе двапут дубље у грубу стварност живота. Уосталом, они који знају са колико се тешкоће проналази истина знају колику хрпу чињеница, ситних као песак, треба испретурати докле се нађе која љускица злата; и

они не траже надахнућа код писаца чије су енергија и увиђавност попустили, они не траже то од оних који зарађују лако, који су одликовани и награђени, који раде брзо и живе сасвим далеко од оних „што у правоме зноју свога лица зарађују хлеб“.

Богатство с извештаченим животом који уз богатство иде, обезглављује оно што је стварно најбоље у друштву; оно руши стрпљиву енергију, и замењује праву памет говорљивошћу која је фалсификована памет.

Новац, поред тога, разорава и породична осећања. Богати, далеко од оних који раде, губе сваки појам о узајамности и међусобном помагању. Они не знају шта значи и оно најмање хране и новца од чега зависи често живот убогих. Она силна осећања, која се развијају у борби у коштацу с убоштвом и притиском, нестају кад се не вежбају.

Страшна неодговорна власт новца производи исто дејство као и права власт: богати се одвикне најпре, па онда изгуби моћ да себе замисли у положају онога кога дави. У богатог постепено трну чувства, он прво не разуме, па је онда груб, докле не постане неправедан. Немачка, цела Немачка, може не освртати главе на патње Пољака, Данаца, Алзашана и Лоренаца, али ће постајати најпре стално неправедна, па онда брутална и најзад варварска; свако дете почне плаћати у патњама, у насиљу, од основне школе па до у војсци и у јавном животу грађанина, то заједничко душевно унижавање. Слично бива и са гаванима; они не обраћају пажњу какво дејство њихов новац има на сиротињу, на идеје, на осећање дискретне доброте, на једнакост, те толико отупе да и против своје воље створе о животу једно брутално схватање, и први који од тога страдају јесу њихове породице и пријатељи. Оне велике идеје и она осећања, ради којих су велики и изабрани овога света страдали и животе давали, ишчезну у њему, јер је и он несвесно ушао у ред тирана.

У богаштву нема узвишена живоша.

Закон о узроку и дејству исто је толико неумољив у душевном као и у телесном свету. Чим је новац извршио свој разорни задатак на енергији, на разуму и на најтананијим људским осећањима живот губи од своје племенитости и ведрине. Он се круни. Озбиљна и солидна срећа оних који живе у друштву најбољих људи свију времена, ишчиле, а на њено место долазе уживања, забаве и халабука са тржишта таштина. И, пад иде брзо. Убрзо богати тражи уживања само у најнижим задовољствима, у доброј кујни, у старом и добром вину, у љутој препеченици, итд. И, та своја уживања они плаћају скупо, болестима или умањеном и тромоме животу. Па бар да једу из некога финијега осећања, јер епикурејство не значи најести се као прасе! Не, они једу да задовоље своје непце, једу само ради јела, пију ради пића. Зар се не учимо од малена да је најтежа казна за човека кад га осуде на сухи хлеб и воду! Колико домаћица проведе живот месећи колаче? Кувар се у свакој кући најбоље плаћа. Свака је прилика добра да се добро наједе и напије: крштење, свадба, даћа! Леонардо да Винчи крстио је такве људе ђаковима у које храна улази и излази. Он их зове онима „што ђубрењиве и пуне нужнике“. Цео живот у томе проводе.

Добра храна изазива пожуду и сладострашће, које декаденски романописци представљају у лажној светлости и боји — како би их ништи духом узели као праву љубав и нежност. Већи део данашњих и мушких а нарочито женских писаца, покрива часним именом љубави, пожуду, која је једно од најнижих и противудруштвених нагона. Љубав биће жртва очева ако је за мајку бол кад жртвује деци своје слободно време; љубав би била жртва кад човек не би осећао здраво задовољство да ради за своју младу жену. За саможиве људе љубав је самоодрицање и мучеништво, за здраве и енергичне воље то је задовољство најузвишеније. Трагање за

новим чулним надражајима је знак опадања; они који то траже изгубили су животне силе, оне узвишене моћи су постале неосетљиве. Није чудо да се не могу развити идеје и осећања достојанства и обазривости.

Отуда се види како лењивци оргијају попут Римљана из доба опадања Римскога Царства; из доба када су богати Римљани узимали лекове на бљубвање да би могли поново јести.

Они који су јаки и добри, осећају да облапорност и сладострашће нису стварна задовољства већ праве муке и патње пребојене у задовољства.

Ако новац има неки утицај на људску вољу, он има зао утицај на довршење каквога правога дела; свако озбиљно дело тражи дугогодишњи напоран рад. А да се годинама подржава и продужава тај исти напор, треба, богме, јаких и сталних осећања.

Како новац нагриза узвишена осећања, вољу богатого може подржавати само грамзљивост, болесна жеља да се има што више; та страст је истрајна. „Ја нисам никад видео ниједно лице, вели Лорд Сајдмаус, коме не треба само још мало па да му буде доста“. Интересовање покреће тек онда, ако се од њега очекују стварни и блиски резултати; уметничко или књижевно дело од какве важности не даје никада такве добити. Према томе за дело које не даје одмах неку добит, и интересовање је слабо.

Сутра дан по смрти гавановој зло почиње своје. Наследство личи на Еолову мешину, чим се отвори почиње бура; грамжљиви наследници се хватају за кике, на општу радост адвоката.

Жалосни утицај нагомиланого новца је огроман. Он привлачи као магнет лакташе без савести. За младе људе треба једна јака душевна снага да не наиђу на замке оних покварењака који их плету богаташким синовима. Трка за богаством убија свака деликатна осећања. Кад их изгубе, некада енергични људи, они који су оснивали велике фирме, одједном се сурвају у разврат и поквареност и то у годинама кад су мудри у најбољој умној снази и у жеку ду-

шевнога живота. Сиромаштво и закон рада прописују човеку један пут; кад је човек постао богат за њега не постоје ни брана ни циљ. Прекинувши са навикама за рад човек изгуби компас и способан је за свашта.

За многе људе који изгледају да стоје још високо, закони живота донеће неизбежно тешке последице из онога што су раније зло радили. Богаташи који остављају или за живот стварају племените задужбине ретки су, нарочито међу великим трговцима. Трговина је често једно морално нездраво занимање. Они живе стално у претварању; трговина не ствара ништа. Ако човек посматра само оно што се односи на луксуз, онда она помаже да се везе међу људима лабаве и кидају. „Братство за братство, али сирење за париње“. [Bergerat: *Les Affaires sont les Affaires*].

Тек кад какав грабипара склопи очи, онда се тек види колико је његов живот био смешан; и колико је лудо жртвовати један здрав и леп живот једној смешној предрасуди. А да ли има чега смешнијега и болнијега од једног пропуштена живота који споља изгледа сјајан; то је леп са дугиним бојама мехур од сапуна који се распрсне у кап прљаве воде.

Па шта онда? Да ли као Дијоген у старо буре? „Ви сте народ рентијера. Ваш сан је да имате лепу кућу са зеленим прозорима, говорио је један Немац Французима. Ми, Немци, ми радимо до краја нашега живота... Ми живимо пуним животом“. Добро, а шта значи то живети пуним животом? У својој књизи један писац [Ford Madox Hueffer: *Entre Saint Denis et Saint Georges, Esquisse de trois civilisations*, 1916, Payot], који је живео у Немачкој, каже да је јавни живот право море од скандала, корупције и страшно прљавих ствари. „Прусци су ишли за тим да увере свакога Немца да треба да буде милијонар, и да као прасац живи у великој позлаћеној кући“. Ја сам гледао Немце у Монте-Карлу, у Шамонију, и мислим да је Хјуфер имао право. „Бисмарк је пре свега, вели Игњатијев, веровао у снагу новца“. Ја лично више волим пуни живот Корнеља,

Пастера, Короа, па Фрање од Асиза, који нису имали ни пребијане паре. Мудри знају да новац има вредности, само је они не преувеличавају — они знају да се свако хвата на лепак спољњег сјаја. Мудрац открива брзо да три четвртине од онога што ми желимо да имамо јесто шкодљиво, а да би се могло проћи и без оне последње четврти што остаје. Новац није увек сва срећа.

Неоцењива вредност новца.

Новац је неоцењив кад доноси безбедност породици, кад обезбеђује сутрашњицу, кад обезбеђује од болести, од смрти, од силних овога света. Новац је осигурање једнога скромног, обичнога живота, без оних многих беспослица. Вредност новцу се познаје у доба када човек не може изнова да почиње живот, добро је што тако бива те се потстицај за рад не изгуби пре времена, у доба кад је човек снажан.

Мудар човек тражи од новца само то; јер дружећи се са богаташима њему није тешко видети да богаство кошта много, сувише скупо, а не доноси никакву праву радост. Богаство не пружа ни здравља, ни радости тваралачкога рада, ни заслужени одмор. Богаство не ствара ни владу над собом, ни родитељске радости, ни пријатељство, ни симпатије, ни везе на равној нози са људима. Богаство не доноси осећање за лепоту природе, ни разумевање ремек дела музике, сликарства, вајарства, великих филозофа и писаца.

Напротив, новац, баш зато што је киселина која раствара људску вољу, упропашћује здравље и памет богатога. Новац пресушује прави и заједнички извор среће: снагу узвишених осећања.

Сваки паметан човек, дакле, не треба да преувеличава вредност новца. Ако по неки богати човек избегне од досаде, која је неизбежна последица оних збрканих и безбојних задовољства, он избегне то зато што је умерен у својим жељама, што врши своју дужност, што је изобразен човек, што у њему има племенитих осећања.

Паметан ће умети да се одрече новца поштено зарађенога ако је тај новац својина каквог тврдице, који се лишавао свега само да може живети... после смрти. Тешко свакоме цицији! Новац вреди према ономе на што се троши; оставити га наследницима је и глупо и рђаво. Није много паметнији ни онај који оставља новац као задужбину после себе, јер обично никад се тај новац не употреби онако како је завештач хтео, јер у главном сви легати иду на добротине сврхе. А добротинство често квари, и охрабрује просјаштво и лењост; милосрђе често држи усправне празне џакове. Боље је помоћи младе људе који се јуначки сами помажу. Али, новац богатого може бити стварно само онда добро употребљен, ако га сам богати троши, сам трошењем управља, те буде, уместо једнога излапелога старога богаташа, активни покретач и управљач једне живе установе.

Модерни пакао.

Многи Европљани и Американци који на поштен начин зарађују новац живе као у паклу. Колико њих ради и глупе и нечисте послове. Индијски и јапански мудраци кажу да ми жртвујемо и радост и срећу за новац; они презиру наше обожавање новца; они претпостављају свакоме богатству чист и миран живот. Арапи нам кажу да не умемо да осетимо ове лепоте у којима живимо. „Ми Арапи, каже један њихов научењак, уживамо одмор далеко од свакога телеснога бола, и наш разум се неће никад развијати друкче него слободно од сваке бриге за новцем, никад радити прљаве послове које животиње и машине раде. Европљани све више и више беже са светлости дана и чистоте небесне, уклањају се испред тих сигурних истина да би живели у ономе страшно извештаченоме и у лажној угодности“ (Geniaux: *L' Ame musulmane*).

Мудраци од Истока не знају наше јаде, нашу грозницу, нашу жеђ за богатством. Они умеју осетити породичну радост, знају савесно и стрпљиво

радити, сваки тренут је за њих срећан. Њихов је живот једноставан, прост; ништа сувишнога у њему. Вечито ведар осмех и пријатна дружба са њима.

Од њих би се могли многом чему научити. Од њих би могли научити да распремимо наш цео живот, да се одречемо овога збуњенога, грозничавога рада, да неокренемо главу од тихих и дубоких радости, које и дан и ноћ стоје на нашем расположењу.

ШЕСТА ГЛАВА

Власт.

Несрећа је за нашу демократску управу што је васпитање основано на нижим осећањима; свако дете би требало да у самоме себи нађе најенергичнијега потстицаја, т. ј. радост што је савладана тешкоћа. Наши васпитачи, међутим, као потстицај употребљавају сујету и завист: „види како други раде“. Сваки ђак кад постане човек сматра свет као мегдан на коме треба да уништи своје такмаце. Пре бити први са рђавим задатком него четврти са добрим задатком. Сваки жуди из малена бар да буде министар: толико се људи испело на највише положаје не радећи ништа.

Власт, која задовољава најгоре нагоне људске, мајмунску сујету и жудњу за господарством, очарава младе људе.

Ако некакав човек зна из темеља једну грану државне управе; ако има јасну мисао како би се добре реформе извеле, ако због тога улази у Скупштину, ништа нема природнијега од тога. За оне који у томе траже прилику да створе и изврше нешто, неуспеси потстичу. Неуспех не може оборити онога који ради на народноме послу.

Али, ако се улази у Скупштину пре него што се петнаест и двадесет година стрпљиво радило и размишљало, дакле ако се улази ненаоружан памећу, онда значи ући не познајући ништа од живе сложене стварности; значи ући само зато да човек

задовољи сујету или да утоли ону жеђ, онај страшни нагон за власт над другима.

У чему је власт? Ми имамо пред очима непрекидно жалосне примере неспособних људи, оних који узимају сами право да управљају другима. Платон је казао да су политичари људи најзанимљивији; они проводе све своје време пишући законе којима се спречавају злоупотребе, отсецајући сваки пут једну хидрину главу... на чије место одмах друга израста.

Као што се деца играју војника тако се народ игра политике. Неколико хиљада изумевача и научника и рад милијуна људи којима управљају стручни људи, врше цео народни посао. Они што владају требали би само да осигурају ред, т. ј. да спрече немирне, несталне и будале, да не сметају онима, који раде. Полиција и добри, брзи и непристрасни судови, као и добра народна одбрана — ето њиховога посла.

Да тај посао могу вршити, они треба да имају за свако питање стручнога човека. Њихов рад треба да се ослања на изабране и даровите стручњаке.

У Француској није тако. Парламенат у место да врши само контролу, он у ствари управља. Парламенат је у рукама адвоката. Већина адвоката су жртве рђавога законскога поступка који их доводи да не проучавају дубље ствари које заступају пред судом; они обично иду за тим да заварају и опсене судије, и постигну неки лични успех. Кад дођу на власт они то собом доносе, они не познају научне методе помоћу којих се могу расветлити и решити питања државна, имајући пред очима све потребне елементе. Политичари се улагују владару: гомили, а кад могу прибегавају лукавству и сили да до власти дођу. Власт је њихова једино у томе што могу да деле места, добра места, својим бирачима. Они се служе „влашћу свију да би могли фаворизирати најмањи напор неколико људи“ [Клемансо: *L'homme enchaîné*, 19. јануар 1915].

Онога дана, — тај није близу, — кад нестане безбројних државних синекура, и када се неправедна именованја могу предати једном Врховном Суду на оцену и пресуђење да ли тај и тај може и треба да уђе у каријеру, онда ће политичари тек оставити политику правим државницима, јер ће политичари тада изгубити огромну клијентелу просјака и готована, који их прате кад су на власти да би их искоришћавали.

Живот једнога министра.

Да видимо живот једнога министра.

Како могу да раде министри, баш и они велики, енергични истрајни министри који улажу све своје снаге у једну праведну мисао и једну владу чине великом?

Наша воља се показује радом мишића који кад добро кад слабо слушају. И један министар не може да ради него преко чиновника и са њима, они су његови органи. Његова воља да пређе у рад мора се утопити у велико тело, које представља администрацију.

Свака управа састоји се из једнога великога броја лица која врше како најбоље знају своју дужност, и о којима старешина не чује ништа. То је онако као и у нашем телу, докле год сви органи раде добро и уредно ми их не осећамо, али чим неки орган оболи, бол нас обавести да је ред покварен; старешина је обавештен кад нешто не иде како треба.

Старешина употреби добар део свога времена противу неуравнотежених, противу огорчених саможиваца, противу увређених и запостављених, противу прогоњених који су постали гониоци, противу полулудака који нису способни да схвате истину, противу безвољника којима је живот непрестано тежак.

Та мањина смета много старешини; ти неуравнотежени људи, ти вечити незадовољници имају утицаја на околину, јер у своје тужбе и жадања

уносе јаку страсност. Они су као и манијаци, све силе усређују на једну ствар.

И тако се један део снаге једнога старешине троши на борбу против зле воље и неразумља; незадовољни службеници налазе увек у својим удружењима или код народних посланика, оних који се боје за свој мандат, — потпоре, која се често преобраћа у истражне комисије. На томе се губи врло много времена, а ствара се рђаво расположење.

Кад министар први пут уђе у министарство какво, он после неколико недеља сазнаје да ће свој рад, већи део свога рада, морати употребити на такве глупости. И, није му лако.

Међу својим осталим сарадницима мало је опет паметних, а стари и паметни чиновници нису увек покорни.

Ту треба, дакле, добро запети.

Министрово време је прекидано на толико много разних ситница, да он у ствари нема времена да размишља, да ради — ако хоће штогод да принови. Силни овога света, каже Платон, знају толико колико и робови, јер немају времена да се поуче и науче.

Сви богослови се слажу да папе нису непогрешне, и да не знају све. Њих може човек лако да ухвати у погрешци, јер имају толико разних послова. Свети Григорије, пише Паскал [18^e Provinciale] се тужи „ми имамо толико послова, наша глава је пуна толико ствари, да се не можемо посветити људски ни једној, и онда се лако преваримо“.

Истина је увек сложена и тешко је одмах ухватити. Растурен на много хитних послова, људски ум брзо се онеспособи за дугу напорну пажњу. Тако је с министром, који је окружен ласкавцима и сплеткашима, што тврде да министар зна све. Његова околина га уверава да „брзо улази у послове“, те убрзо он поверује да доиста разуме питања за чије решење треба неколико месеци озбиљнога рада. И тако он постепено изгуби смисао и додир са стварношћу. Погледајте на бившег немач-

кога цара, Виљема II. Он је у јулу месецу 1914. године био у Европи човек који је био најгоре обавештен о Француској, о Енглеској и о Белгији.

Што је човек на вишем месту његова стварна моћ бива све мања. Шеф може давати само руководну идеју. Његова акција, прелазећи с једнога чиновника на другога у хијерархијском раду, губи велики део од својега стварнога дејства и користи. Кад сиђе на најнижи степен она често не може да помакне с места предрасуде и навику канцеларије. Поред овога, у демократијама министри дуго не остају на министарском положају. Он долази до сазнања основне истине: владати се може само са људима од карактера. Добар је онај министар који уме да изабере и постави помоћнике, шефове, који остају на челу разних делова државне управе; министри пролазе, они остају.

Шефови зато што остају дуг низ година на истом месту могу да остваре руководне идеје. Они могу да врше надзор над извршавањем њеним неумореном снагом, и на тај начин могу сломити чак и оне који зле воље врше службу под његовом управом.

Велике реформе су органске.

Велике плодносне реформе не излазе одмах на глас, као што то бива с обарањем и рушењем. Велике реформе су у томе да се организују постојеће установе, да се усреде сви напори за унапређење службе држави. То прати дуго припремање умова, и сејање семена које не ниче одмах. Најпре добре сараднике, стручњаке, за тим њих упознати и увести у идеје, па их онда распоредити, свакога на његово место како би могло време за њих радити. Њима треба веровати, али и над њима бдети, јер енергични људи, без надзора, хоће да „узму све у своје руке“. Ти изабраници треба да буду у првом реду добри васпитачи, они ће образовати потчињене старешине који ће у ствари непосредно и изводити реформу, заједничко дело. То образовање кадра у служби,

тај непрекидни надзор и руководство, бивају нечујно. За то треба доброга стрпљења; ако се нема времена и руководне снаге, оне тихе, стрпљиве, непроменљиве енергије онда све узалуд.

По избору својих помоћника познаћете велика човека; избор је најтежа ствар. Докле људи праве вредности раде, дотле се осредњи мувају око њега, правећи посете, удварајући се њему и његовим најближим који имају утицаја на њега. Људи од вредности неће прибегавати тим средствима, они остављају сплеткаре да увере новог шефа да је он најпаметнији, да зна све, да има само да нареди.

Ласкавци су лукави и вешти, и најбољи и најопрезнији људи тешко се могу одбранити од вештога и подмуклога ласкања. „Човек на високом и на важном положају видеће око себе много лица, која нуде службу његовој себичности и која ласкају и хвале његову охолост... таштина је једно средство које славољубиви и себични људи употребљавају да би од вас начинили оруђе које ће служити њиховим циљевима, често сасвим противним вашој срећи“ (из писма краља Леополда белгијскога, енглеској краљици Викторији).

Избор људи од вредности је, дакле, тешка ствар, а то би требало да буде најважнија брига једнога шефа.

Немачка нам је дала за ово примере. Крупова фабрика је пробрала у индустрији и у војсци оно што је било најбољих људи.

А Виљем II., сујетан, неспособан да трпи поред себе људе од независнога карактера, бирао је за шефове само оне који су изгледали прави шефови само зато што су цинички и презриво жртвовали животе немачких војника.

Француска у мало те није пропала зато што су немачке фабрике оружја покупиле за скупе паре људе нове и енергичне.

Рећи да велики човек вреди само по људима које је изабрао за рад и који су примили да из све снаге помажу његов рад, то је рећи да данашња

демократија не даје никад праве радости једног плодноснога рада, јер творачки рад захтева и времена, и озбиљна напора за читав низ година. Наши министри немају први, неопходни услов за сваки солидни рад, немају времена; без времена ништа се не постизава.

У политичком животу једне демократије не може никада човек наћи ни велике радости, нити какве среће. [Веницелос је пао иако је учинио врло велике услуге Грчкој; то је живи трагични пример овога што рекосмо.]

Народно Представништво.

Што је истина за министра, истина је и за живот једнога простога народног посланика. Цео његов живот је у некоме узбуђеноме и расејаноме чувању; те му се рад прави немили. Избори бивају сваке четири године; приликом сваких избора бар једна трећина народних посланика не бива поново изабрана; а оне друге две трећине нису изабране великом већином гласова. За све народне посланике је читав режим несигурност. Сваке четврте године игра се њихов живот „тура-јазија“.

У животу народнога посланика, не догађа се као у животу једнога чиновника, индустријалца, земљорадника; не збирају се полако резултати размишљања и рада, што чине од живота пријатну целину.

И највреднијега посланика, можда најдостојнијега да добије власт може да отера какав сплеткар, или какав незналица. Живот народног посланика је као и коцкарски занат; све изложено случају. Тај узбуђени живот, пун жестоких узбуђења, уништава подобност за тих мирни и озбиљни рад; кад се срећа окрене она се сасвим окрене, и туга за тим убије човека.

Такав живот без сталности, без сигурности, убија; већина посланичких кандидата обећавају ствари, које не могу испунити. Докле траје изборна борба њих штампа грубо напада; а у изборном округу они

трпе разне непријатности од оних фанатичких политичара; њихова протекција посланичком кандидату мора тешко падати. Кад буде изабран, онда му долазе читаве чете молилаца! То је просјаштво једнога друштва разривенога протурањем, неправљем, а нарочито разривенога оним жалосним убеђењем да протекција једнога народнога посланика више вреди него рад, него стручна савест, него ли сам таленат.

Па и најбољи међу народним посланицима имају болно осећање да су немоћни да ураде нешто добро. „Нашом кривицом и због наших недостатака и наше околине, због састава власти која нам је предата, ми смо најчешће, способнији за зло него за добро. Ви нам не можете довољно захвалити за зло које не чинимо, казао је Клемансо у Скупштини као председник владе (октобар 1906.) Самим тим што су и најбољи посланици дужни, као и сви други, да мољакају, они шире деморализацију. Деморализација ће бити потпуна онога дана када чиновник буде уверен да му вреди више протекција каквога политичара него савестан рад, када зна да радан и частан живот не може да заштити човека највеће вредности противу каквога презренога политичара.

Живећи у непрекидној несигурности животом који није заснован на нечем темељном, народни посланици морају имати изванредну енергију да ураде нешто што су намерни. Па ипак у тој несигурној и несталној средини, тако незгодној за рад, са енергичном, стрпљивом вољом посланик може да стече велики утицај ако се веже за једну ствар.

Али средина је у којој се не ствара: ту је срећа и коцка. Оних што раде мало је а многобројни су они дрски, са циничким смелошћу, они што успевају.

У Народном Представништву успевају они који добро говоре. Али, као што каже Маколе говорећи о Питу, добра беседа не мора садржавати ни суђење, ни храброст, ни праву памет: добар беседник је што и добар глумац; он успева у великој скупини,

а свака многобројна скупштина јесте гомила. А гомила тражи само узбуђење, она није у стању да објективно прима ствари [Ж.-Пајо: *L'Apprentissage de l'art d'écrire, les Politiciens*, стр. 329, *Не буди говорник...*) Свака скупштина подлежи, у главном, сем врло кратких тренутака одушевљења, емоцијама, она се не диже даље него до гомиле у којој цвета отровна биљка таштине; људи од вредности у скупштини проводе паклене дане.

Да видимо какву срећу и највећи власници могу очекивати од власти. Стојици су делили ствари у животу на два дела: ствари које зависе од нас и на оне које не зависе од нас. И са правом су сматрали да среће може бити онамо где су ствари које зависе од нас. Од нас зависи да живимо „широка срца, племенито, правично, разумно“. А људи који су на власти, изузевши Марка Аврелија, немају такав живот; њихов живот се заснива на ономе што и како јавност о њему мисли; они живе животом који не зависи од њих, они су робови јавнога мњења. Расејани и растрзани на сто страна они не могу да саграде у себи једну тврђаву, једно неосвојиво уточиште, те су изложени свакојаким неприликама, збркама и невољама. „Ја сам увек гледао, каже са разлогом Шанфор, како министри на крају крајева уздишу за срећом својих потчињених“.

Да завлада потпуно собом, да створи једну ведру философију живота са далеким мирним видиком, човеку треба тишине, дугога размишљања, читања великих душа свих времена. Онај који је на власти проводи време грозничаво, недоследно, увек на прескок, док не убије вољу и могућност за какви год унутрашњи живот.

Највећи од наших државника, Жил Фери, који је посејао земљу школама као што су у средњем веку краљеви сејали манастирима, који је дао Француској колонијално царство, био је жртва страховите мржње. Најпре црвени терор, па бели терор, па онда црни терор, црни „штампани терор“.

Штампа прима да пропали политичари и без-

бројни незадовољници, сваки боговетни дан пуне ступце својом отровном завидљивошћу противу свакога који нешто ствара. Гомила не верује да један човек може да ради из чистотога уверења и да што добро уради. „Држава је велика замишљена ствар кроз коју се цео свет труди да живи на рачун свега света,“ каже Бастијат.

Треба човек да је великог чврстог образовања те да остане ведар до краја пред терором штампе. Политички живот не допушта то образовање. Већи део политичара пате од нарочите болести: анафилаксије, у којој извесни организми не само да се не навикну на отров, него постану тако осетљиви да једна и најмања количина отрова доведе до озбиљних последица. Довољно је говорити само једну четврт часа са политичарима, па да се види да сви они пате од анафилаксије. Сваки отровни напад стеже грчевито њихово срце; бледило, неосетан страх су знаци те болести. Њи знаци бивају све јачи и јачи, и плућна ангина је ту.

Наличје власти.

Кад је тако с онима којима није до власти, онда у толико пре мора бити с онима који ступају у политику са себичним циљевима. Мирни остају само они који своју личност повлаче испред оне живе жеље да постигну већу правду и да раде за добро отаџбине. Карло V. Мудри, француски краљ из XIV. века, говорио је на издисају: „О круно француска, колико си и драгоцен и без вредности! Колико си драгоцен и од неоцењиве вредности, кад човек у теби гледа ону тајну силу правде! Али како си без вредности, можда са најмањом вредности од свих ствари на свету, кад се сетим на терет, на умор, на оне патње душевне и телесне, на борбу савести које ти намећеш ономе који се решио да те носи без сагибања!“

Још пре Христовога рођења, оснивалац селуцидске династије у Сераји [514—64 пре Христа] говорио је: „Онај који зна шта је скиптар, не би га са-

земље дизао“. Стари су о томе дуго размишљали; и о томе је Ксенофон оставио своја размишљања која је метао у уста Хијерону [Ксенофон: *Дужности једнога краља*, философски разговори између Хијерона, тирана Сиракускога и Симонида грчкога песника из IV. века пре Христа]. Хијерона, који је био најпре обичан човек, Песник пита, да му прича свој живот, а овај са здравом шалом и смислом говори о својим уживањима поредећи их са задовољствима једног обичнога грађанина, па онда набраја све своје тегобе које мора сам да сноси; јер владар не може имати пријатеља. Хијерон завршава да је краљевање „сјајна беда“.

Они који су на власти добро би урадили да читају сваки дан Ксенофона.

Наполеон је говорио: „Најлепши дани у моме животу били су они од шеснаесте до двадесете године... стан сам плаћао шесет динара месечно. Тада сам био срећан. А кад сам доспео до највеће силе нисам био срећан, ја сам имао толико послова да нисам имао слободна времена да уживам у срећи која је у ствари таштина“ [О. Méara, *Napoléon en exil*, св. II. стр. 225]. Тако је говорио човек, који би био највећи само да је имао онолико душевне јачине колико је имао ђенијалности. Он је остварио као нико и никад сан освајача ради богатства, сјаја и парада...

Он се угибао под теретом рада, али се никад није ослобађао своје маске, он је непрекидно глумио пред својим министрима, пред својим маршалима, пред својим дворјанима. Наполеон није био мудрац, и зато је будућност и срећу своје земље упропастио из чисто саможивих разлога. Због њега је погинуло више од милијун Француза и то најбољих; он је довео Француску да је отерају са Рајне, да је сви мрзе, и да буде за читав један век исцрпена. Он је опсенио читав народ те ни најбољи међу Французима нису видели куда то води. „Цар који се пред светом јавља у сјају... то је само један обични човек, лакташ, гори него и најнезнатнији

његов поданик: кукавица, неодлучан, славољубив, завидљив, разочаран... оно небо над његовом постељом искићено златом и бисером, не може да стиша најобичније „болове“. [Монтењ: I, 42]. „И на најузвишенији од престола седа се оним сачим седају сви“ [Монтењ: *Essais*, последњи одељак]. „Зато што сте ви војвода није потребно да вас поштујем, треба да вас поздравим само... ако сте ви војвода а нисте поштен човек... па вам ја одајем спољне знаке поштовања, знаке, које су људи измислили зато што сте по рођењу војвода, ја ћу вас у дубини душе презирати онако како заслужује ваш карактер“ [Паскал: *Discours sur la condition des grands*].

Наполеон I. је прекинуо са традицијама француским. Он је омео народ да продужи ценити науку, људски ум, врлине, и страст за добрим радом... Хенрик IV., краљ бистра погледа од старе француске лозе, није се варао. Кад су га, ради срећнога спасења од покушаја убиства, одушевљено поздрављали Французи, он је говорио: „Овај народ је такав, да је на месту где сада ја стојим мој највећи непријатељ и да га види да пролази, радио би ово што сад за мене ради, и викао би више него што треба“.

Наполеона су, међутим, обавештавали. На Маренгу је био на ивици пропасти; по повратку из Мисира, спремали су му издају. По повратку из Италије могао је видети и шта су му спремали његови министри, и шта он вреди, о каквом слабом концу виси његова сила, и како би се могло и без њега. Он је затварао очи, ћутао је; из државних разлога он се чинио да не зна оно што је могао сазнати по цену велике опасности. Он је тада изгубио веру; осетио је да је потпуно усамљен. За човека као што је он био то осећање морало га је много болети; скрхана вера у човечанство, усамљеност без икакве моралне потпоре. Да је имао поред себе љубав г-ђе Ментнона са њеним здравим суђењем и непоколебљивом оданошћу; он би чуда починио. По моме уверењу цео свет би изменио, јер

од онога дана кад се нашао сам, без икакве љубави, почео је његов силни ум да попушта. Бизмарк, тај груби и мрачни ум, писао је својој жени онда када је био на врхунцу славе: „Кад је човек сувише дуго на влади и када је као државник, хвалећи Бога, имао успеха, он осећа како се ледена каљуга зависти и мржње полако пење, све више диже горе. Нових пријатеља нема, стари умиру или се крију у своју огорчену повученост, хладноћа се озго шири, као што то потврђује историја свих владалаца; љубав је трајала ако је узајамна. У кратко, умно ми је хладно, и једва чекам да ти дођем да будем с тобом у самоћи, на селу. Здравно срце не би могло дуго подносити овај дворски живот“ [Бизмарк, писмо његовој жени, упућено 7. децембра 1870. из Версаља].

Папа Пије X, ако је веровати његову лечнику, због многих послова, био је утучен. Он који је по природи био нежан, много је патио што је био усамљен, што га кардинали нису волели, што га нису хтели помагати у раду.

Хијерон, кога помињемо горе, упоређује краља робом. „Он је без пријатеља и другова правих, а у томе је најсавршеније и најслађе добро човечијега живота“. „Мој положај, каже он, одвојио ме је од друговања са људима“.

Цицерон се жалио Атику да му је досадио његов грозничави живот и она морална усамљеност, у коју га увалише његови сјајни познаници.

Гете говори добро кад каже да сваки положај који је изнад средњег, и тежи је и незавиднији у колико је више изнад средњег. Исто тако каже истину жена Карлајлова кад пише своме мужу: „Јуче ми је долазио Н., ми смо дуго разговарали, и да сте чули из прикрајка наш разговор ви бисте се чудили... Он, којег сматрају за највећег мислиоца овога века, мора да живи сам, готово краљевски усамљен. А. Х. и многи други говоре са мном просто: њихов је разговор и духовит и пун занимљивости, а кад говоре са вама они вам досађују. У моме друштву су оно што јесу...“

Добро би било да се зна да ли су они прогнани краљеви, од Виљема II. до Фердинанда бугарског, очували бар пет-шест искрених пријатеља. По свој прилици ако одбаце оне који се надају да ће се повратити кад-тад на престо, не би остао ни један.

Ако ови прогнани краљеви буду неки паметни људи, доцније ћемо сигурно имати врло занимљиве исповести. Они ће нам открити да ли су провели цео свој живот, као што прича један француски председник Републике, „не радећи што воле, а радећи све оно што не воле“. Чак и лов постаје једна обична касапница. Цео живот је позориште, без слободе, једнолик и тежак. Политичка комедија у кулисама изгледа најдосаднија комедија!

Власт није срећа.

Власт није основна погодба за срећу људску: задовољство што је побеђен политички противник, задовољена сујета што се неко докопао власти, не трају дуго, једва неколико недеља; ова осећања се успавају брзо, те само један мали потрес — а њих увек има — довољан је до поквари задовољство. Ето зато су Наполеон III. и царица били „поражени“ мислећи да су себе видели у чланцима Жорж Сандове (Флобер: *Correspondence*, 4. серија, 17. март 1870). Ето зато су и Цар Виљеи и његов двор били узмућени кад су пре неколико година почели добијати анонимна писма. Кајзер се разбољевао кад га је само један чланак у новинама „закачио“.

За силне, који су увек јасно видели ствари, тешко је да не знају никад праву истину и да не могу веровати својој околини! „Млади кнежеви добро знају и науче само јахање; други њихови учитељи ласкавци су, ако су хрвачи они ће се пустити да их кнежеви оборе, али један коњ не зна за ласкање, невешта јахача лупне о ледину“. [Плутарх] Езоп је говорио Солону „Или не треба никакo приближити се краљевима, или им говорити само пријатне ствари“. (Плутарх; *Живот Солона*). Сам Гете је био снисходљив према

глупацима само ако су били племићка рода. Код људи којима се цео свет клања најзад се развије извесно криво мишљење о себи. Код деце краљевске, којој се ласка од дана кад прогледају, то криво осећање иде до безумља. Госпођа, кћи краљева, прича Шанфор, играјући са својом дадиљом загледа се у њену руку, преброја прсте, па зачуђено рече: „Гле, па зар и ви као и ја имате пет прстију?“ Једна краљица је рекла: „Кад је реч о томе да Бог прокуне људе наше багре, Бог се неколико пута промисли“. То може да објасни и реч онога дворанина после смрти Луја XIV: „После смрти једнога краља може се све веровати!“ Како је Луј XIV. могао да не каже, после изгубљене битке код Рамилија: „Зар је Бог заборавио шта сам ја за њега учинио!“

И зато промена која настаје са падом јесте страшна! Сваки мисли да је живот Виљема II. у Холандији гори и од саме смрти за рањенога охолога кајзера. Да ли је ико веће муке подносио од Наполеона I. у кавезу на Св. Јелени? Талеран, чим је престао бити што је био, постаје пакостан и раздражен.

У писмима Госпође од Севиње има опис душевнога расположења министра од Помпона кад су га отпустили:

„Није имао шта да ради, те су му се живот и време чинили дуги, јер докле је био министар дани су били од јутра до мрака пуни, његов живот је био као бујица; он није осећао да живи.“ [*Mme de Sévigné: Lettres; 29 новембра 1679*].

У нашем начину владања падање са министарскога положаја је чешће. Бивши министар кад падне дође некако забезекнут. Изгледа понижен као да је какав прогнани краљ. Збуњено се са људима опходи; не може да подноси подсмехе својих противника ни завидљивих пријатеља. Кад се врати међу људе који нису министри, он, за неко време, личи на пропале људе.

Жену таквог министра њене пријатељице, на вешт начин и уз пријатељско саучешће, доводе до

очајања. Народни посланик који пропадне на новим изборима не може по неколико месеца да се поврати, толико га прождиру пакост, злоба, мржња; у његово тело је ушао неки отров, налик оних отровних зараза које треба годинама да се лече и излече.

Срећа није нешто што од природе долази; срећа је прибирање и лагано организовање душевних снага, које се постепено потчињавају једноме делу које је далеко изнад нас.

У Средњем Веку многи алхимисти тражили су камен мудрости, камен од живога злата, који би могао друге, мање племените метале да преобрази у злато. Луд посао! Али у приватном животу сваки живи себичним, расејаним животом, докле не пронађе камен мудрости који ће тешко и сирово олово претворити у чисто злато. Чим се наш ум и наша осећајност стопе у једно вечито дело, у њима се извршава једна тајанствена промена, преображење. Лични и ситни јади ишчезавају, па снага, сталност, ведрина вечитих ствари проникну у срце воље која се претвара у чисто злато. Камен мудрости који обични живот претвара у узвишени душевни живот, налази се у оданости једној великој ствари. „Сјај величине нема сјајности за људе који истражују умне ствари.“

Политички живот, тако разноврсан, ретко кад да представља чисти утисак пожртвовања и преданости једној великој ствари; један политичар није оно што је какав велики мислилац, изналазач, писац. И зато дубоки и трајни утицај они врше. Ко се сећа министара из доба Волтерова? Ко се сећа имена онога несрећника који је опозвао Мишлеа? Прави људи од утицаја су писци који су духовни вођи својих другова. Ђенијалне књиге, као моћни магнет, управљају духове и активност, стварају дубоке промене: *Еванђеље* је оборило стару цивилизацију. *Коран* је испретурао Азију, Европу, и Африку. *Друштвени Уговор* довео је до Велике Француске Револуције. *Порекло Врста* преображава

замисао људске будућности, и кад се после неколико векова преобрази све, онда ће се видети да је Дарвинова теорија једна од највећих револуција у свету. Колико је, међутим, књига које својим излагањем и садржином ојачавају душе, распаљују огњишта умне и душевне енергије, докле, после многих уједињених дејстава, чак не промене и ток догађаја.

Прави творци.

И дан дањи народи су велика деца, коју је лако завести, опсенити оним што сјаје — па било правим било лажним драгим камењем. Један учени Енглеz приметио је како на крунисању краља Борђа V није био ни један прави велики човек из Енглеске. Цела свита и парада је била једна маскарада, јер они старински симболи не одговарају живој стварности. Душевно расположење гомила није узвишеније него расположење онога шпанскога гранда, који је показивао једном Французу краљеву собу за рад. — „Дакле овде ради велики Краљ“, узвикну Француз. „Како ради! одговори увређени Шпањолац, то је неучтивост! Зар велики Краљ ради! Јесте ли дошли овде да увредите Његово Величанство!“ Француз је, вели Шанфор, са тешким муком умирио свога вођу.

Научењаци преображавају свет, писци, уметници стварају нови начин мишљења и осећања. За те умне вође народа власти не знају, кад их не прогоне.

Међутим, шта је крвава акција Наполеонова према изуметку сиротога научника Папина, који је пронашао снагу водене паре. Калуђер Бекон, кога су прогонили, пронађе барут и обори све феудалце; он надвишава својим ђенијем све племиће и краљеве XIII века. Дарвин својим учењем, обара све старе догматичаре...

Кад народи постану пунолетни, онда ће све ствари доћи на своје место. Они ће разумети да бистрих и правих умова има мало, и да је основна

дужност оних који владају, можда једина извесна дужност, да траже младе људе који се истичу над другима и памећу, и енергијом, и својим организаторским талентом. Нађите велике људе и помогите их да се сами снађу, то је једини пут за спасење једнога народа. Кад их нађете, подржите их и дивите им се. Промените ред, нека први буду последњи. Доле лењи, искоришћивачи туђега рада, глумци и готовани. А горе с онима који раде, који стварају. Више њих светле умове и оне који знају и разумеју шта је план за рад и умеју да га изведу. А над свима оне који су у додиру са стварношћу, који могу да у стварност унесу свој рад и да га изведу, стрпљиве и одушевљене вође, као што су велики изналазачи свих врста: творци материјалне снаге, умне и душевне, велики сликари, архитекти, велики генерали, велики министри, вајари, велики писци. Ово су звезде прве величине на нашем небу.

СЕДМА ГЛАВА

Породица.

Дугогодишњи развој човечанства казује да треба бити скроман. Господар Васељене је почео од сасвим малога. Колико је хиљада векова требало њему да олакша себи јарам природе. Стотине векова није умео да се заклони од кише, па се морао осећати као покисао пас. Он је, поред тога, непрекидно био у опасности да остане без хлеба. За време светскога рата ми смо осетили шта то значи бити гладан, милијони људи знали су шта је то глад, а Руси то знају и данас и умиру на хиљаде.

И дан дањи светли часови у умном и душевном животу су изложени опасностима од несталности у нашем телу.

Што год више тежимо узвишенијем животу то се више морамо сећати да наш разум зависи од утробе. Онај високи и силни дуб који се опире

бури, живи и стоји високо само за то што је његов корен дубоко у земљи.

Тако је и са нашим најузвишенијим и најплеменитијим осећањима, она су пре тога морала претрпети дубоке промене у телу. Страх не би било да срце не куца брзо, да дисање није убрзано испрекидано, да и сама црева људска не уставе своја кретања, која представљају саставни део узбуђења, страха.

Ми смо жалосни онда кад крв лакше струји, кад дисање бива лакше, кад тело прима мање хране и кад се сокови луче у мањој мери и у лошијем квалитету. [Georges Dumas: *La Tristesse et la Foie.*]

Исти је случај и са љубављу. Треба јој тражити порекло и узроке у физиологији. Нигде није толико слепо потчињена јединка врсте као у љубави. Због тога философи победнички вичу како је ђеније врсте усадио у свакога човека и у сваку жену распрскавајући нагон који често уништава код њих идеје достојанства, части, поштовања, па често и сам нагон за очување живота.

И васпитачи пред тим затварају очи; и васпитачи и родитељи неће о томе да се баве, а горко ће се јадати на зле последице о којима нису хтели да воде бригу. Само католичка црква узима озбиљно у претрес ствар. Кад човек погледа у исповедничке требнике и види на какве уступке католичка вера долази, онда с ужасом констатује какве све грозоте има у човечијем створу. (P. Clementis Marc, I. и VI., II. и III. *de Matrimoniis*, Рим 1880).

Неразумно немешање родитеља и васпитача доводи ствар дотле да покварени и неморални људи, или скаредне књиге, уче децу нашу првим корацима љубави. Тим opakим лекцијама треба додати још оне „пикантне романе“, чак и романе за младе девојке. Манцони је говорио „да има од онога што се зове љубав, — и то није претерано, — шест пута више него што треба за очување врсте људске... ако би ми каквим чудом дошле на памет најречитије странице макојега писца о љубави, ја се не бих

машио пера да напишем ни једнога редића, толико сам сигуран да бих се кајао.“

У осталом сви писци који пишу о љубави, њу мешају са пожудом која је живи пламен што се гаси и оставља само пепео. Бејл је рекао за пожуду да има три зоне на земљи: умерена, ледена и жарка, али у љубави има само жарке зоне.

Зло које може да учини пожуда горе је од ратних ужаса. Међу оне многобројне умрле од сушице, од врућице, итд., колико је пожуда упропастила? Колико је пијаница постало из жеље да ојачају похотљивост своју. Колико има међу оним пропалим, оронулим, жучним, лењивцима, неврастеничарима, угашеним људима, који су постали жртве тога рушилачкога нагона?

Пожуда је отров, који шиба мозак. Она као и опијум уништава смисао за меру и дух за разазнавање. Она смета да се виде добро ствари. „Каква црна гадурa бива дивна црнојка. Каква аљкава госпођица постаје лепотица у алватном руху...“

Тај отров ствара јарост, преувеличавања, унеравнотеженост. Само у браку се може наћи мир, равнотежа, ведрина разума. Ми говоримо овде само о браковима нормалних људи. Само човек здраве воље може да осети где је граница телесним насладама, и труди се да се врати ведрој и светој снази.

Разумни брачни парови разумно се владају; то разумно владање јесте основа породице и домаћега огњишта.

Домаће Огњиште.

Огњиште! Како та пуна реч одјекује лепо у нашој осећајности! У прастаро доба огњиште је значило заклон од зиме, од рђава времена. У класично доба претци су богови огњишта, странац је на огњишту неверник (Fustel des Coulanges, *La cité antique*, глава IV., домаћа вера).

А шта је огњиште у нашем модерном друштву где је борба за живот тако опака?

Човек се цео дан мучио, борио се противу зла, лудости, неваљалства, неправде, гадости. И кад дође на огњиште, он улази у тишину, у мир, у сигурност. Напољу равнодушност, унутра поверење и љубав. У љубави своје жене има моралну потпору, јаку и добру, која га подржава да право и чврсто стоји. У искреном споразуму у доброј породици има један неисцрпив извор храбрости. Уносећи у заједницу најбоље од свега, муж је јак и својом и снагом свога друга, и обрнуто. Кад су муж и жена сложни не приклањају се пред недаћама. Добра и разумна жена, даје своме мужу животну потпору.

Научењаци кад хоће да избегну потресе и кретања земљишта они утврђују своје справе на стубу од бетона које усађују у стену. Добар брачни пар има свој ослонац у непокретним дубинама душевнога живота. Копајући кроз узбуђење и страх живота, добри супрузи дижу на дубоким и чврстим нагонима, на непроменљивим осећањима, на заклетви вечитој, непоколебљиви живот с узајамним поверењем, помагањем, сигурношћу и достојанством.

За жену огњиште јесте пријатно прибежиште где је заштита, сигурност, поштовање, достојанство.

Она треба да брани ведрину тишину и мир домаћег огњишта; не треба да пушта олако непознате, равнодушне, лакоумне, пакоснике; огњиште је наставак спољњег света. Пуштајмо унутра само сигурне пријатеље, ако их имамо. Сујетним и подмуслицама којих је тушта и тма у свету, лако је одужити се у каквоме за њих тешкоме часу. Жена је увек мањи философ од човека, јер не уме да се испрси пред равнодушношћу и ударцима у животу. Она је осетљивија, једи се у себи, и гдекад је дубоко ожалосте лакоумне речи, неправедни приговори. Она ће се осећати дубоко увређена ако је муж равнодушан, ако љутне; али та рана зараста брзо чим муж отвори очи и моли за опроштење. Али, ако тобожњи пријатељ трује рану онда је опасно. Није овде реч о оним женама које, окружене лицемерним почастима, осећају сву тежину каквога мужа.

без срца којем служи за параду, него се мисли овде на оне многобројне брачне парове, који су имали све што треба да буду срећни, па су то изгубили само зато што су прихватили оно што је убачено споља. У свакој кући има ствари спољних које доносе зађевице; ако се на њих не обрати никаква пажња оне пролазе, али ако им се обрати пажња, онда може ствар да постане озбиљна.

Највећа опасност у свакој кући, као и у људском животу, јесте досадни живот. Људи без културе не могу да поднесу мирни живот. Дивљаци не подносе живот питомих зато што је једнолик. Рат, поред свих патњи, загрева многе људе због оних јаких емоција, због онога што је непредвиђено, због призора и занимања који су се сваког часа мењали.

„Пронашао сам да свака несрећа људи долази од једне ствари, што не умеју да седе с миром код куће, човек тражи разговоре, игре, зато што нема задовољства у својој кући... Отуда људи воле хуку буку и јурњаву.“

Чим човек не ради ништа, из дубине свести потмуло се дижу досада и узнемирење што трују његов мир. Спољне забаве су бедна ствар, јер долазе споља; кад ми њих тражимо онда долазимо у унижавајући положај јер зависимо од других. „Једина ствар која нас теши у нашој беди јесте забава, а то је опет наша највећа беда, јер због ње баш не можемо да мислимо на себе. Без тога ми бисмо пали у досаду, а досада би нас одвела да тражимо неко здраво средство да из ње изађемо.“

Млади брачни пар не треба да се лишава никаква задовољства. „Грех је велики лишавати се једнога задовољства, само нека буде право задовољство.“ Дубока реч: само нека буде право задовољство. Има много задовољстава која личе на кришку црна хлеба превучену пекмезом! Мало их је који лојално анализирају своје утиске. Кад би то чинили, они би се много изненадили када би видели голотињу обичних уживања.

Кад сте на некој отменој вечерњој забави, па

обратите пажњу само на неколико лица ви ћете видети да она сасвим безазлено верују „да се проводе;“ међутим ни за тренутак са њихова лица не ишчезавају знаци досаде. Нема муње праве радости; лукавство да се обрати пажња на њих, али без полета; то је узбуђеност, нека мрачна расположеност, и дужи наступи очигледне досаде и уморености.

Али, како се дошло на забаву да се забавља, онда је ретко анализати стварно стање своје свести и за време забаве и после ње. Таква обмана не може заменити срећу, а она спречава, како каже Паскал, да се траже здрава средства да се човек ње ослободи.

После неколико таквих анализа, млади брачни пар неће се више обмањивати, он ће тражити излаз. И онога дана када се открије основна истина душевнога живота; т. ј. да је монотонија забаве и уживања несноснија од монотоније седећи с миром у соби.“

Забаве имају у себи неизлечиву бољку: забаве и не забављају и спречавају изналажење правих радости. Забаве чине вечитом беду једне душе која тражи срећу. Отуда је живот богатих и силних сав у спољним знацима, досадан и неподносно једнолик.

Творацка моћ осећања.

Има само један начин да се човек спасе досаде, тај је да пронађе појезију дневног живота. Војници на фронту су подносили свакојаке невоље, зато што их је држало неко јаче осећање; па и ми можемо у толико лакше преобразити свакодневни рад примесом узвишених осећања, оних што стварају појезију.

Зар богат човек треба да живи као што је живео докле је текао, све с рачуном? Зар госпођа из сујете, хоће и слугу у фраку, и друге слуге који ниште живот породични. Зар све да се сведе на примања, на посете несносних људи!

Зар осећања тако ниска, као што су тврдичење и сујета, да буду у животу господари, а узвишена

осећања да буду слабија! Па то би значило пропаст људске природе! Срећом те није тако. Да не говоримо о научницима који за љубав истине живе као јадници; да не помињемо верска и родољубива осећања ради којих се подноси и сиротиња и оскудица — али нема матере која се са радошћу не предаје својој деци. Осећања имају једну необичну стваралачку моћ; ми их расипамо, јер водимо живот без размишљања, несмотрено.

Природа се користи њома за своје сврхе; она нас чини те се заљубљујемо. Чим се укине сметња за брак и бриге за сутрашњицу, љубав преображава стварност: „Оно што волимо све је лепо; недостатци су врлине, и китимо их најлепшим именима“.

И онда се јаве философи песимисти: Подвали нам природа! Лаже нас докле нас не ухвати, а кад нас је ухватила она нас оставља на дну кладенца као оно лисица из басне. Пожар страсти се угаси, и два заљубљена лица, разочарана, гњевна, везана су за цео живот. Тако је говорио онај стари момак Шопенхауер; само, он је побркао љубав са похотом. Он није разумео да младом пару остаје да превари природу, да прими љубав, да продужи дивна стварања, и да их учврсти. „Сваки пут кад хоћеш себи неку радост да учиниш, гледај на заслуге твојих око тебе: сети се вредноће једнога, скромности другог, племенитости трећег, итд. Ништа не ствара веће радости него благе нарави оних који су око нас. Нека су ти увек на памети.“ [Марко Аврелије. VI.] Ако ти је жена лепа, диви јој се; ако је ружна воли њен осмејак; ако се не смеје, воли њену озбиљност.

Муж и жена који су се истински волели, могу да чувају у памети све особине вољене жене, јер њихову љубав чувају и хране непролазна осећања: поштовање матере, поверење, пријатељство и једнакост интереса. Усамљеност је најстрашнија од свих људских беда, због ње многа несрећна лица прибегавају љубави ка животињама. И зато знадемо оце-

нити пуну вредност целе, верне и непролазне љубави жене или мужа који су се изабрали. Ту је дубок и неисцрпиви извор среће. Многи ограничени људи не могу да схвате ту истину. Они је откривају тек кад их смрт баци у самоћу. Колико њих каже: да сам знао! То је сувише доцкан, бол њихов трује грижа савести за свакодневне неправде, почињене према изгубљеном другу: сцене, зла воља, рђаво понашање!

Ако покваримо творачку моћ добрих осећања и ако спречимо лагано сазревање среће ми смо криви, ми то чинимо у лакомислености, у плиткоумљу, у расејаности.

Какво ремек дело за једну жену ако нешто сирова мужа, а сви су мужеви нешто сирови, преобрати у деликатна, пажљива човека, који неће увредити ни својом наглошћу ни својом нестрпљивошћу. Зато треба стрпљива рада, непрекиднога васпитавања.

Уносећи у љубав према мужу поштовање, пажњу и признање, она ствара од љубави једно несавладљиво осећање. „И тако ће се на неки начин савременом волети оно што би се данас желело да се воли“. Мисли се само на оно што је повољно за то осећање; никаква се пажња не обраћа ономе што је њему противно. Већина људи расипају ту снагу љубави из неке „тајне неверице“; а такви су ништи душом и лењивци. Страдају они који су немоћни да воле, који су без осећања. Осећање се ствара актима. На нама је да, у добрим тренуцима, у тренуцима пунога пријатељства и поверења, ојачамо у себи вољу, да чувамо и држимо то осећање.

Има у нашем животу тренутака кад нисмо у стању да контролишемо оне вампире које нам је усадило наслеђе страшно по себичности, по неваљалству по насиљу [Жил Пајо: *Cours de Morale*, стр. 73 „Гњев је наступ лудила“]. Ако их не уздржимо нашом чврстом вољом, наилази наступ лудила. Ако не може човек да их се одбрани, треба бити мудар, не предузимати никакву рђаву радњу, никакав рђав гест, никакве опаке речи: излазите

одмах напоље, промените ваздух и средину. Ако један није паметан нека буде други, нека њега не ухвати бес...

Срећа је питање здраве памети, разазнавања, јасноће, логичнога реда. Неслагање долази од недоследности, од немања праве воље, хоће се и неће се. Треба размислити зрело пре него човек изабере себи жену; али кад се једном реши, сваки је онај кукавица и слабић који зажали што се оженио. Права воља је онда, кад човек искрено прима избор који је учинио са свима последицама, и кад мисли само на то како ће да из тога извуче оно што је најбоље. Радити друкчије јесте подлост, лаж и глупост.

Сваки муж и жена нека прво погледају себе пре него што потраже једно код другог савршенство. Кад добро то загледа он ће видети да нема ништа ружнијега од њега. И најбољи ће осетити у дну себе самих како га мижу нагон, опаке склоности и ужасне помисли. Врлина је одлука не само да се нешто не учини, него и да се не обраћа никаква пажња opakим тежњама. Некада и свеци по-срну; али, кад бура и вали почну мутити њихов ум, они чувају нетакнут „врх воље“, они не примају олако пропаст; и ако брод удара лево и десно, савест бди и не губи смисао куда иде.

Гњев, охолост, лењост могу преобладати у кратким наступима и срушити чврсту вољу, али ако и муж и жена држе у дубини воље чврсто одлуку да очувају нетакнуту своју прву обавезу и да чувају светињу свога огљишта, онда ће наступи гњева, охолости и лењости проћи; бура ће минути а брод потонути неће.

Те буре су опасне, јер избацују на површину мутљаг и муте душу.

„Свако душевно узбуђење као што су гњев, мржња, свађа, увек шкоде ономе који је гњеван, који мрзи, који се свађа, па макар како праведна била побуда ради које се узбуђује. Људска је природа таква, да, ма и какво ситно нередовно узбуђење, оставља

у човеку квасац за друга још гора узбуђења“, писао је Декарт. Здрава воља хоће логике у животу; изабрао си себи жену, е па онда гледај је само са добре стране и васпитај твојом хладнокрвношћу. Изабрала си мужа, тихо и благо, начини од њега оно што није био.

Чувајте се адвоката.

Никад не ваља очајавати. Колико је њих зато што нису били стрпљиви или зато што су били лењи, или нису знали брачне законе, отишло адвокатима и развело се. Колико је жена, заведених пустим романима, скренуло с пута тражећи неку узвишенију љубав; сироте лудице које не умедоше да нађу праву појезију у животу где је има, у свакидањој стварности. Колико се њих надало да ће у другоме браку наћи непознату срећу! После развода, други брак јесте победа варљиве наде над искуством. Та и једно дете може научити те вечито разочаране госпе, дете које зна шта је стварност. „Затворено у маломе врту оно не сања о другоме месту; од малог врта оно гради себи велики“, вели Раскин. Девојчица од своје лутке чини велику госпу, а од неколико играчака сјајне дворе. А зашто да, удавши се, изгуби ту дивну моћ преображавања, кад би њоме могла да улепша свога мужа? Плодна душа нађе и у сиротој земљи, као што је на пример Шампања, сјај великих видика и безброј небеса. И зато не питај се никад: зар би могао наћи бољега друга? него кажи себи: шта имам још да откријем у томе бићу које је везало своју судбу за моју? Волети своје, значи обогатити се постепено богатством успомена; и кад сваки од супруга чини своју дужност, догађа се као и са писцима који дуго спремају какво дело, као у некој магли. Ако истраје, награда је ту: одједанпут искра севне и све се сталожу у његовој глави. Исто је тако и са душевним животом. У браку љубав губи у снази илузија. Али, ако човек чини своју дужност, ако одбаци сваку неповољну критику, ако у срцу има места за

благост, доброту, преданост, одједном и изненада изврши се синтеза многих успомена, навика, осећања, узвишених идеја; силно, дубоко и велико узбуђење преплави душу, даје нов правац животу, преображава га. Ту је награда за добру вољу.

Та силна синтеза идеја, осећања, одлука, налик је промени вере и душевном препорођају. Противна осећања се стапају; идеје правичности, узајамнога поштовања, доброте дотле нешто апстрактне и хладне, постају живе, и онда иде све од срца и љубазност, и благост, и услужност, пожртвовање, самоодрицање, дужност је задовољство. Главно је ићи напред и радити као да је љубав жарка, па макар била и млака у почетку. Идите путем оних људи, који знају шта значи веровати. „Идите стазом којом су они пошли; и они су радили као да су веровали. . . .“

Срећу можете достићи ако усредите сва своја осећања на једно место. Немогућно је имати успеха у томе погледу ако се проводи бучан и расејан живот. Тешко човеку који се ожени каквом сујетном женом, оном која јури са једне забаве на другу! Колико је таквих жена које у друштву изгледају изванредне, а у кућу уносе очај и неслогу. Њима је све досадно, из досаде јуре за уживањима, мислећи да ће га наћи на пољу; али тамо задовољства за њих нема, нема га, јер оне собом носе празно срце и суву душу. У авантурама једва ако осете оно што се осећа кад човек чита какав кривични роман: ситна полагаивања и лагања, притворност и опасност, осећања покварена коцкара.

Колико људи расипају сјајно богаство једнога сигурнога осећања у гадним и опасном забавама! Колико је лакоумних и слабОВОЉНИХ у часку лудости уништило срећу за читав живот.

Деца!

Циљ браку су деца. Силно дејствује на мозак младих девојака онај неодређени позив поколења, која треба да дођу на свет. Девојка, још као мало

БЕОГРАД

дете, по нагону, игра ~~лутком~~ и око ње се брине као каква мати. Жене, које се не докоравају у браку томе позиву расе, постају неуравнотежене, особењаца. Колико девојкама живи далеко од живота, у некоме заносу, који често иде до халуцинација. И само тело се буни противу неженства, многе мане се појављују због тога. Тако је са девојкама, а већина младих људи који се не ожене одају се распусноме животу, и једна четвртина окужена заразним болестима проводи бедан живот. Ако се заражени ожене, они скупо плаћају ту гадост, њихов пород је недонесен, жена се разболи, старост је опака, јер отровно дејство заразе почиње тек око педесете године које доводи до лудила и најсолидније главе.

А они млади људи који су, ступајући у брак, свесни своје одговорности према деци њиховој, живеће друкчијим животом него животом саможиваца; њихов живот ће бити пун и племенит. Код младе матере развијају се најмоћнија осећања у природи људској. Порођајне муке нису ништа према оним дивним радостима које осећају кад доје своју децу, кад виде својим очима како се развија једно умно и душевно биће којем је она дала живот. Осећање одговорности преображава оца, даје му нову снагу за рад. Породица ставља родитеље пред стварност живота и развија све енергије ума, срца и воље.

Дабогме, ми говоримо ово за здраве младе брачне парове. Они са растројеним живцима сматрају да је породица један терет, да треба себе жртвовати, да је породица и брига и мука велика. Здравии млади људи подносе да раде више, да чак и трпе, јер је тај ризик само погодба да се што племенитије усаврши, да се постигне што пунија снага.

Кад човек воли онда није ништа тешко, не одриче се ничега. Оне велике радости које настају кад се подносе жртве, ми не можемо имати. Доиста кад радимо за жену, за децу, кад се лишавамо једнога привиднога задовољства да њима угодимо, ласкаво би за нас било кад би осећали да смо

поднели, жртву, али ако се право говори, та се жртва у ствари претвара у радост. Ако се загледа изближе ту и нема каквога самоодрицања већ радости узвишеније врсте. Љубав је човека подигла у сферу осећања у којој се, за ситничарска и саможива осећања, мари таман колико за лањски снег.

Родитељи могу претрпети велике несреће. Рат је толика материнска срца уцвелио. Али ретка је мати која је зажалила што је имала сина који је пао на бојноме пољу. Ниједна уцвељена мајка не би разменила своју тугу за досадно живовање оних које нису деце никако имале. Та туга је много узвишенија него што је она устајалост, зачмалост саможивости. Ми можемо слободно рећи и тврдити, да је материна туга за изгубљеним сином војником слађа и милија од оне устајале осећајности жене, која не зна за родитељску радост.

Хиљаде људи су тек из овога рата научили да су дотле живели у осредњем и мучном благостању, у једноме лажном, смешном и укоченом луксузу. Ми смо нашој деци као крајњу сврху живота постављали мирни, млаки живот чиновника који одраде својих осам сати, а првога у месецу безбрижно приме плату. Број лица која су од нерада отишла у болесне сваки дан је све већи. Треба, после страшнога рата 1914—1918, живот много храбрије схватити. Нико није сигуран шта ће сутра са њим бити, нико не зна да ли ће остати на своме месту; живот треба да је један акт јунаштва и вере; кад се улази треба бити начисто са собом и са својом храброшћу. Бојте се само правих непријатеља, оних који су у нама; наша лењост, наш кукавичлук, наши пороци. Подижите своју децу за један друкчији, јуначки живот, немојте желети да буду бирократе, ситне сујетне и детињасте ћифте, и онда се не бојте за њих. То ће бити радост да их тако васпитате; онај у истини воли децу који од њих ствара снажне створове готове да прихвате весело сваки посао.

Деца су наши покретачи енергије; они чине наш живот пунијим, пријатнијим, племенитијим. Захва-

љујући њима у нама се развијају силна осећања. Љубав је материнство у цвету, као што је материнство љубав у плоду. Деца нас одједном издигну у пределе где има само чисте радости; деца нам откривају смисао човечије судбе. А живот човеков је бедан кад је саможив; он вреди само онда кад је потчињен дужностима које су изнад личности.

Рђави бракови.

Ово што рекосмо истина је за добре бракове. Има их и рђавих. Озбиљна је ствар да се човек везује за цео живот; никад се при избору брачнога друга не може бити довољно пажљив.

Прво што треба тражити јесте здравље. Пре свега због деце; јадан је то поклон дати деци живот болешљива и слабуњава створа: таква деца ретко ће успети у животу. Друго имати болеснога друга, то је носити бреме за двоје, то значи цео терет данашњег модернога робовања на своја леђа примити, и одбацити често једно средство за ослобођења тога пакла. Неговати вољенога болесника може бити једна велика врлина и пример самопожртвовања; али боље је такву јуначку врлину и пробати избећи.

После здравља треба гледати да човек себи избере разумнога друга. Животи поверени домаћици зависе у главном од њене памети. У свету је пуно правих будала и полубудала; везати свој живот за какво неуравнотежено и безвољно лице, то је готово зло и несрећа у кући. И зло и несрећа када дођу изненада могу од нас створити велике и јаке, али ништа више не нагрнза душу него свакодневна борба против лакоумља: и најачи посрћу и пропадају.

Узети за друга једно разумно лице, то је имати паметнога друга у браку. Шта је права памет? Већина не знају то или узимају рђаво гвожђе за челик. У школи нисмо научили да знамо ко је у ствари паметан; у школи се не добија права способност за суђење, добија се нешто налик на то.

Разуман је онај који уме да одвоји оно што је стварно у стварима од онога што је привидно; памет је у моћи да се разликују прави међусобни односи од лажних у стварима око нас. Права памет јесте научнички дух. Ветрогоње се заустављају на спољним знацима, паметни иду до дна ствари. Научењак ће водоник убројати у метале, и у рђању гледати извесно сагоревање. Он ће кита метнути у ред сисаваца а не у ред ајкула; за друге кит је риба.

У свакидањем животу једне жене тај научнички дух је сваки час на проби: то је посматрачки дух. Видети ствари, не какве нам ветропири из чаршије приказују, јер они ништа не виде, него онакве какве јесу, то је главно у животу.

Неспособност да се посматра, коју васпитање појачава, јер скреће пажњу са стварности, није побољшала друштвени живот. Ми смо сви помало Руси, ако је истина да ниједан од Руса не схвата да се човек мора потчињавати чињеницама.

Мало је жена које нису заведене идејама, готово увек лажним, своје средине; хиљаде матера убијају своју децу јер их хране како други говоре; мало их је које одгајују своју децу разумно.

Већина девојака из грађанскога сталежа, заслепљених оном детињастом сујетом своје средине немају храбрости да узму управу куће у своје руке, да буду искусне и вредне домаћице што им не може сметати да сликају, да читају, да свирају. Оне осете ту заблуду кад им умре родитељ, и одједном падну у амбис беде. Тога дана, оне — на жалост доцкан — познају праву вредност рада, штедње, разумне управе имањем које је родитељ радом стекао. Тога дана увиђају да кит није риба. Оне су живеле за спољни свет; оне нису разумеле ону сурову стварност живота, то неопажанье плаћа се често страшно скупо.

Кад се жениш неопходно је, ако хоћеш да дуго у миру плодан рад производиш, да узмеш за жену разумну девојку, такву која ће одмах разумети свој положај, и прилагодити се њему не водећи никаква

обзира о мишљењу света, равнодушних и будала. Не жени се девојком која обично не уме да „резонује“ или из сујете или из пукога тврдоглавства; добро пази на паметно суђење.

Човек не може набројати све кога не треба узети за брачнога друга; али се може набројати неколико које треба избегавати.

Тако не треба узимати напрасите, жестоке, раздражљиве и осетљиве девојке, које плачу за најмању ствар. Никад човек није више налик животињи него кад је у јарости. Кад већ човек има ту невољу да живи са јаросним лицем, он треба да се сети да је та жестина наслеђе далеких предака, из доба оне животињске борбе за опстанак. Жестоки људи нису још за међусобно друштвено помагање, у њима бује „вампири.“ Наступи гњева, као велике бујице што мутљагом преплаве родна поља, потапају разумне идеје и осећања доброте и правде; пакосне речи и увредљиви изрази могу да почине велика зла... Најтања игла најдубљу рану задаје. Рђаво расположење и срџба рђаво утичу на породицу и кваре живот у њој.

Не треба се варати: наступи јарости то су наступи лудила. За јаросне треба лек тражити: блажу храну, без меса, без вина, без кафе и зачина; чим дође напаст наоружати се мирноћом, изаћи докле гњев бесни, да не би ударао тук на лук. [Пајо: *Les Idées de Mr Bourru*]. Свети Фрања Салезијански даје врло добар савет: „Кад сте мирни и без повода за срџбу, снабдите се са што више благости и добродушности; све што речете или урадите нека буде на најблажи начин.“ Нека не буде ваша реч блага „него је реците из свога срца из све душе.“

Сујета је исто тако глупа ствар. Ко је сујетан тај бива и лако љут и осетљив; сујета заглупљава. Ко је сујетан тај очекује да му сваки чини подворења која мисли да он заслужује, и зато је свакога часа разочаран и љут. А зар би и могло друкчије бити? Сујета је полу-лудило, нека врста лудила за величином; ми уображавамо да у мислима других

људи заузимамо место, које не можемо заузимати. Равнодушност, кратак отпоздрав, потсмешљив осмејак, невраћена посета, незван на част, код сујетних дубоко боле. Сујетни обично постају играчка у рукама јавнога мњења, услужна и одвратна играчка.

Сујетно лице је према свету онако као медијум према волшебнику. Сујетни се силази до понижења. Сујета, рекосмо, заглупљава. Зар је паметна она жена, која, у место да има увек један узак круг пријатеља, приређује ручкове, вечере и забаве за гомилу равнодушних оговарача? Она хоће да изиграва богату госпођу. Многи из сујете гледају високо, и не умеју да уживају оно што им је најближе и најбоље. Они купују кађунак из стаклених башта, њима не миришу, они не осећају мирис својих ружа и каранфила. Заслепљена раскоши сујетна лица нису у стању да процене праву вредност раскоши и бедну срећу коју она пружа.

Огорчени и завидљиви сујетни, презиру сигурне и здраве радости што пружа прост живот. Сујета отвара посредно многу рану, а очи сујетна човека, заслепљене сјајем раскоши, не могу да виде тиху срећу, која је свуда око нас у дневном животу. И зато је важно да се човек жени лицем које је свој господар, које се не осврће на свет и његово мишљење, које прима туђу мисао тек пошто само оцени да је она добра.

У брак не треба никад да ступа онај који је одан пићу. Млада девојка нека никада не узима за мужа младића код кога има знакова да је склон пићу. Пијанство се одомаћило код сиротније класе, али има га и код богатијих људи, проклета страст се шири великом јачином. Узети пијаницу, то значи узети несрећу и срамоту на себе!

За лењивце нема среће.

Лењост руши срећу. Младе девојке имају да бирају два живота, или живот безпослених, друштвених готована, или живот вредних. Један део грађанскога staleжа, под притиском и утицајем око-

лине, васпитавају девојке за живот у беспосличењу. Кад те девојке сврше науке, оне се враћају кућама. После школскога живота, испуњенога радом, дисциплином, настаје живот, месеци и године без рада очекујући себи мужа... У томе добу младе девојке престају да се развијају. Мени је говорила једна дугогодишња управитељица једнога великога девојачкога завода, да су многе њене ученице, пуне живота и снаге, кад су изашле из завода, угашене биле и телесно и умно у кући од чаме и досаде. Малокрвност и друге бољке последица су једнога некориснога рада, без дужности, без иницијативе, без одговорности.

И зато, прво што треба да уради млада девојка, учена и храбра, јесте да узме, после свршене школе, старање над кућом, да отпусти собарицу и куварицу. За њу је животна потреба да сваки дан ради по кући. Ако је прилежна она ће цео посао за три часа да сврши. У томе раду наћи ће и здравље телесно и здравље душевно.

Она ће најпре удаљити из куће слуге, подмукле непријатеље, чије присуство шири по кући незадовољство и о. орност. Затим ће стећи физичке навике које око осамнаесте године постају као од гранита. Слуге, које не знају ништа о проналасцима Пастеровим, раде тако у кући, да би се сваки згадио кад би их видео како раде домаће послове.

Младе девојке које после школовања узимају све дужности, у кући имају изгледа да буду и физички и морално здраве.

Ако своје љупке дарове за ред, за разумно суђење, за храброст, употребе у кући, оне ће од куће направити прави рај. Бити добра домаћица, то је најздравије занимање за једну жену; то име не треба никако побркати са именом кућанице. Домаћица је она која распоређује очевим и мужевљевим приходима; она уме купити, она разуме цео механизам домаћег живота. У њој су оличене метода и воља; она уме предвиђати. Све што такне то претвара у добро и срећу. Она је живи рат нереду, не-

марности, лењости. Печеница није никад прегорела, а рубље је увек читаво.

Она бди над свачим, она не да да шавови попуцају или да се мрља за мрљом шири — њој неће касаци дати место мяса кости, нити рибари устајалу рибу. Она не да да отиче никуда домаће благостање. Она ради што је још Ксенофон у спису о *Економији* излагао за домаћицу кроз уста Искомахуса. Код уредне и веселе домаћице неће се у кућу увући ни срџба ни туга. „Човек не треба да жели после здравља другог богаства, него да има добру, разумну домаћицу... И код највеће госпође и код најнезнатније жене домаћичке врлине стоје над свима... Добра домаћица од сироте гради богату кућу, рђава и лења руши богату“ [Olivier de Serres *Le Théâtre d'Agriculture et Ménage des Champes*, VIII. 1.]

У данашње доба кад је живот скуп, што ће дуго трајати, домаћица која ради привређује најмање две хиљаде и петстотина франака. А за десетак година триестак хиљада. Ето то губе из лењости, из сујете, жене које презиру домаћичку улогу, а које ту своју дужност остављају слугама.

Међутим, ручни рад је саставни део најсјајнијих занимања. Да су виделе Пастера и Бертлоа како у блузи радничкој мешају и кувају, оне би се увериле да се њихов рад не разликује много од рада домаћице. Лекар, лечећи болесника, ради оно исто што раде мајке које одгајују своју одојчад. Кад би жене могле загледати у рад Наполеона или Колбера, оне би могле видети, да су се и они наносили као и добра домаћица, над своју ручну домаћичку књигу; шта дугује и да ли може или не може да купи ово или оно овога месеца. Колбер и Наполеон су учавали домаће послове читаве Француске, и они су имали да се баве о многим ситницама, као и домаћице, да би добро кућом управљали.

Величина једнога јунака или научника није у њиховим делима која су, као и сва добре личне радње људске, борба противу материје или противу глупости. Величина је у идејама и осећањима која

су довела акцију. Те идеје и осећања су човечанска, несебична, племенита; на радње људске одсева узвишеност. Кад је Лаенек, француски лечник, почетком прошлога века, пронашао слушаљку (стетоскоп) помоћу које је могао да чује и најмање откуцаје срца, он је видео да ће учинити хиљадама хиљада болесника велику услугу, и био је срећан човек. Једно велико откриће има велико место у времену и простору, али природа осећања је иста и за ђенија и за једну обичну домаћицу. Јер храброст, разумевање у вођењу куће, стварају срећу. Мајци није никакав посао око болеснога детета одвратан, јер све што ради то је из љубави.

Разумна жена прима радосно старање о кући, јер разуме да је то неопходно за душевни живот у породици. Она зна да је много важније оно што не излази из куће од онога што улази. Оно што не излази то је добит, створена њеном храброшћу. Та добит је за њу светиња, јер она представља независност и обезбеђење за старе дане, могућност да се остане поносит и прав пред насиљем силних. Ја видим да ће се будућа женска покољења васпитавати тако, да се непрекидно има додир са стварношћу. Оне ће тада разумети да се у разумном, методичком вођењу домаћих послова, могу развити у „некога“. Управљати кућом значи имати врло озбиљну научничку спрему: знати физику, хемију, физиологију, хигијену, за добру домаћицу потребна је психологија.

Домаћица срећа у кући.

Чини се да је човечији живот слободнији, пунији, него код добре домаћице. То је заблуда! Човек се је само спремио за један позив; а домаћица није. Она се на тај начин спасла умне скучености. Као домаћица што чини своје задовољним, она је престано на мртвој стражи: сва њена моћ напрегнута је, а разум је гипкији.

Човек, нагнан да се бори са неваљалим, неразумним, лењим, сујетним, грамзљивим, дрским људима,

мора да се повуче у себе; мора да се довија, да се претвара, да се прилагођава, дакле да се квари. Домаћица је краљица у својој кући, не зависи ни од кога. Она се развија у атмосфери поверења и љубави. Она нема да се бори. Она живи у тишини и у извесности, развија се хармонично, по једноме јасном закону. И зато од домаћице са седим косама нема савршенијега, дивнијега уметничкога дела. Из ње бије племенитост. Разлаже паметно смешкајући се; зна добро што хоће; што рече мудро је; добро и широко схвата и људе и ствари. Све те дивне врлине красе њу. Мало је људи — које уби модерно ропство — који могу да достигну ведрину једне праве домаћице.

Домаћица најпре уређује да се породица разумно храни. Она зна каквога утицаја храна има на умну и телесну равнотежу. Храна, баш зато што се непрекидно понавља, има недогледне последице. Пажљива мати запажа утицај хране на расположење, на енергију, на здравље својих. З р има чега занимљивијега од испитивања тога? Зар оно не вреди колико и опажања каквога научника, зар она не надмаша својом занимљивошћу лажни рад толиких учевњака и научењачких цепидлака? Жена може при справљању јела да унесе толико науке колико један научник у какву расправу о добром храњењу. Осим тога она решава проблем скупоће: „за мале паре даје добру храну.“ Она од обичнога кромпира може да начини славан ручак; само добро око и вешта рука.

Домаћица може од ситница из живота да направи чудо, кад има чврст; вољу да припреми својима здрав, сигуран и срећан будући живот.

Будуће васпитање биће удешено тако да се, разумним руковањем здравља, разумно употребљава људска енергија. Данас се може рећи, да је већина људи болесна само зато што се храни како не треба.

Кад питања о животу на дому добију ону основну важност, коју треба да имају, многи нови људи ће са приљезношћу дуго радити и изградити правила за боље живљење у кући. Много штошта је већ

свршено, вода је заведена по кућама, електрично осветљење, централно грејање. Домаћица има мање посла око тога. Ускоро ће се пронаћи машине за прање рубља, за чишћење соба. Свака кућа имаће своје дизаљке за горње спратове, свој телефон. И за многе друге послове измислиће се разне направе. Али и данас свака домаћица, ако је пажљива у своме раду, упростиће много од својих послова.

Пријатност и угодност у кући то је ствар умешности, укуса вештине, размишљања. А шта је потребно да кућа буде угоднија него игде на другом месту? Сјајна чистота, чист ваздух, сунце, добро осветљење, тишина. Само је сујета незајазива. Нема куће где се, за два и по сахата, не би могло све довести у ред само ако домаћица хоће и има методе у раду, и ако јој други олакшавају њен посао.

Као што се види остаје свакој жени још доста времена за васпитање деце и за своје умно и уметничко образовање. [У делу Ж. Пајоа: *Интелектуални рад и Воља*, показано је како се може радећи само два сахата дневно, достигнути највише што може ум постићи у науци и уметности].

Лења жена, која крије лењост под изговором да јој не приличи радити, изгледа права невоља. Живела је као готован у родитељској кући, па хоће да продужи и код мужа тако.

И уместо да у кући ствара и срећу, и штедњу, и осећање сигурности и достојанства, она уноси расипање, растурање. Муж се упрегне онда у јарам и ради без наде и без радости. А деца, кад дођу у године у којима би им новчане прилике родитељске помогле да имају још бољу будућност, улазе неспремна у живот. Сиротиња убија у зачетку. Деца плаћају скупо лењост и расипање својих родитеља.

Предрасуде.

Већина не прима ово што смо ми изнели; ми се још држимо старих предрасуда против ручнога рада. За Сенеку, као и за Платона, чекић и клешта и други алати били су обезбожавање људскога ума.

За те филозофе декламовати је главна ствар. Бродови и једра, крма, провидни прозори, то су „проналасци најнижих робова“.

Зашто се чудити што се толико викало на ручни рад кад су људи као Платон — чији је утицај скоро до данашњих дана био велики — били тако далеко од производње. Цицерон не говори никако о триста двадесет хиљада слободних занатлија у Риму, а једва помиње двеста и осамдесет хиљада робова. Римљани су у главном васпитавани у чистом реторству. И зато је интелектуални рад само за одличне људе; са тим лудим идејама римски државници одвели су Рим у пропаст.

Чист интелектуалац је богаљ, јер он запушта своје мишиће, они учмају. На седницама чистих интелектуалаца може се на први поглед видети како они скупо плаћају такав начин живота. Колико је у шесетим годинама погрбљених старца. У правој култури, сва богаства дата човеку развијају се хармонично. Ученици Сенекини не раде тако. Они се не брину о своме телу као о детету; они не могу да „умру у цвету“. Њихов живот је без равнотеже што се опажа у јако развијеној брбљивости, која је за праву памет једно зло. Та унеравнотеженост и даје ову надпроизводњу књига, новина, брошура које немају ничега заједничкога са стварношћу.

Домаћин занат је златоран.

Васпитање младих девојака требало би да има за циљ хармонично развијање. Кад се буде исправљао наш данашњи систем васпитавања, далеко заостао систем, онда ће тристотине шесет и осам мишића, из којих је састављено наше тело, добити у интелектуалном животу своје право место, т. ј. прво место. У место да се у главу уносе лекције из геометрије, метарски систем, физика, васпитаваће се наша чула рационално и у сталној вези са мишићима; млада девојка умећа све тачно да одмерава, да мери; знаће да нацрта своју хаљину, да спреми јело за ручак, да организује свој живот, и

да научнички изводи свој домаћички занат, један од најпотпунијих и најразноврснијих заната. Она ће знати да је и њена кућа један мали део васељене у којој владају закони сунчаног система. Све ће њој бити познато. И Пастерова открића ће она знати, и онда ће знати да спаваћа соба треба да буде што једноставнија, као операциске дворане. Собе неће чистити по староме систему, по којему се прашина само премешта с једнога места на друго по собама. За грејање стана употребиће само најбоље и најбезопасније гориво. Сваки рад у кући испитаће научно. Она ће, на пример, употребити судове добре топлоноше, те ће по јевтину цену моћи добро скувати супу од говедине. Ако наука, примењена на кујну, није још дала све практичне резултате, то је зато што је вештина водити кућу, вештина толико важна за здравље и срећу, — још у тами и старој навици.

Мајке, многе мајке, убијају своју децу, или упропашћују њихово здравље само зато што их неразумно хране. Те мајке не знају да је храна узрок што се деца ноћу претурају, и добро не спавају. Много је дечијих глава и стомачића пропало за то, што родитељи нису умели да траже узроке нередовном стању код своје деце.

У васпитању деце родитељи треба да имају практичних знања из општих психолошких закона. Учена мати може много допринети да се васпита воља дечија. Како ће се борити противу љутине, осетљивости, зависти, охолости, лењости, ако се не зна како треба лечити болести воље. Позната васпитачица, Госпођа Монтесори, која је основала девојачке школе на начелу радљивости, тврди да су деца имућних родитеља, већ у трећој години, далеко испод деце сиротних родитеља; деца богатих су више расејана, више саможива, више неосетљива, више млитава.

Из овога што смо изнели види се шта све треба права мати да зна.

Прва дужност њена јесте, да је практички васпитана, т. ј. да зна практично кућу водити и бити мајка.

Мало више горе рекосмо, како многи научници плаћају здрављем што не раде никакав ручни рад — не плаћају они само здрављем, него и својом памећу. Они често пропусте извесна научна открића само за то што, нити умеју сами нацртати модел оних оруђа која су им потребна, нити их само начинити.

Тако бива и са женом; ако не уме својим рукама шити, крпити, вести, прати, глачати, кувати, она је богаљ. Све оне које не раде бивају болесне. Њих лењост стаје и умнога напора; само се добро научи оно што се свакидањим радом научи, практичан рад је главно: он показује смисао и границе. Не треба сметати с ума да има привидних мудраца по свету и то баш међу научењацима.

Скупљач марака или буба вреди колико и какав научник, који зна и тумачи оно што су други пронашли, а сам ништа не додаје новог. Многи историчари и књижевници имају само добро памћење.

Чему служи на пример, што знамо, напамет Расинову *Андромаху* и да је предмет за њу узет из треће књиге Евриподове *Енеиде* и *Андромахе*, ако не упоредимо Хермионин карактер са нашом властитом суревњивошћу, и ако ми сами из тога не извучемо лекцију и пример за васпитање наше деце, пример који показује како може једна таква страст да постепено упропасти и ум и савест.

Нашто знати у прсте Корнејова *Полијекта*, ако нисмо извукли ону чисту психолошку истину од Павлине: кад си се решио да дужност ставиш изнад свега, онда ће свака друга противна осећања морати ућутати, разум ће завладати тако да ће и неразумна осећања њега помагати.

За ону научену жену, која је од свачега по нешто научила, па опет ништа озбиљно не зна, не треба имати никакво поштовање; ако оно што је научила не примењује на дневни живот, ако није научила да собом влада, да буде племенита, ведра, поштовање јој не припада. Таква жена, од чијега знања не осећају у кући ни муж, ни деца, ни око-

лина веће благостање и бољи живот, таква је жена смешна.

Књижевник може имати и милосницу која пише књиге (Дидро, Жорж Санд), али књижевникова жена мора књижевнику шити кошуље. Права и паметна жена уме шити и кошуље, али може бити добро одгајена и у науци, у књижевности, у уметности. Боље је да не пише књиге, јер ништа ређе од добре књиге.

Далеко смо од такве жене; треба само прелистати новине за моду; да имају критичкога духа оне се не би дале водити од њих... у тим новинама има свачега: и детињарија, и „замешанија,“ и сујете, и смешних хаљина, и празнога живота за богате, нигде речи о дужностима, отсуство научног духа. Неки бројеви су, од наслова па до последњег реда на последњој страни, глупи и штеточини.

Зашто наше девојке не размисле да мода може бити једва путоказ, а да од њихова укуса и оцене зависи како ће је они прилагодити, те, или нешто од несавршености прикрити, или боље лепоту истаћи. Младост је увек лепа; сувише се китити значи исто што и какву лепу слику метнути у какав сјајан оквир, те умањити лепоту слике. Младе девојке, оставите скупоцене хаљине и украсе оним женама које морају да „крију своје године или да поправљају што су оне поквариле.“

Права жена.

Права жена своди на најмању меру тешкоће у животу. Она зна како једноставан живот, без оних страшних препона које ствара сујета, ствара пријатности и слободу.

Права жена прима срчано живот онакав какав јесте: мужа и децу. Она зна да су њене дужности цена за коју ће искупити своје огњиште, свој кров под којим ће живети и бити заштићена од равнодушнога и пакоснога света.

Права жена разуме сву лепоту своје улоге у кући. Она, из дана у дан, припрема основу за срећу

домаћу и миран живот кад старост дође. Својом мудрошћу, својом штедњом, она постепено ослобађа свој дом од економскога ропства, осигурава га противу болести и на случај смрти.

Права жена не прима савете и идеје оних неуравнотежених лица, оних што не знају прави живот, него светују да „треба живети,“ а под „живети“ разумевају ништа не радити, без дужности, без радости. Оне бркају служити и робовати. Оне не разумеју да је највећа слобода у томе „служити.“ Служити Богу, народу, узвишеноме циљу, јесте противно робовању. Права жена служи својој кући, то ће рећи да све своје моћи, љубав и преданост, ставља у службу своје деце, која ће сутра бити снага и светлост наше земље.

Живот жена без дужности, завршава се смешном старошћу и страшном усамљеношћу.

Старост.

Старост је пресуда целога живота. Стари су говорили да се ни за кога не може рећи да је срећан докле не умре; јер нико данас „не зна шта ће бити сутра.“ Веровали су да су се и богови повијали пред неумитним Усудом. Примери непредвиђених несрећа, [као она што је снашла Краља Едипа] нису им дали да посматрају живот осредњих људи; да нису као људи од осећаја гледали на изузетке, они би могли открити да је неумитни Усуд у нама, а не изван нас. Ми пуштамо њега да се усељава у срце наше воље. Ту страховиту снагу створили смо ми, јер смо пуштали да се тихо, тренут по тренут, ситне радње слабости, рђаве навике мишљења, осећања, рада, наслажу. И ако је Усуд неумитан и несавладљив криви смо ми, ми смо пуштали да везује нашу вољу, најпре врло танким нитима, докле је није свезао у нераскидљиве везе.

За оне који су се борили противу лењости, страсти, старост је ослобођење. Мудрошћу својом они су се спасли економскога ропства, спасли су се ропства мисли и ропства страсти, њихова ста-

рост то је круна живота. Француска списатељица Софија Ге казала је да је шесета година најбоље доба једне жене: „Ослобађа се сујете, брига и женске суревњивости.“ Тако мисли Софокло за људе: „Одавна сам се ослободио тираније зла и сурова господара.“ [Платон: *Република I.*]

Али, ту ведрину постигну само мудри људи. Лакомислени и безвољни пустили су да се у њима усаде рђаве навике, па кад старост дође, онај Неподмитљиви Рачуновођ, што бележи у памети примање и давање, сведе рачун, и нађе да су банкротирали и здравље и памет. Такве су ждере, и ако их муче костобоља и непрекидна тромост, нелагодност, несаница, продужују преко мере јести, њихов стомак је проширен те тражи јело. Такве су и пијанице, похотљивци и други. То су несрећне последице неумитних психолошких закона.

Многи старци, жртве старих предрасуда и рђава телесна васпитавања, осећају неку тугу и омрзну живот. „Посматрајући људе, вели Бифон, сваки ће запазити да готово сви воде некакав страшљив и уздржљив живот, и да већина умире од туге.“ Ретко ко умире од старости. Кад је постигао што је желео, кад се обогатио, живот му „не казује“ више ништа, њега више ништа не интересује. У пензији или повучен од послова, њега више не држи редовни и обавезни рад. Живео је докле су га споља придржавали.

Бура је оборила велики дуб; срж је била сва црвљива, и, немајући више снаге, и ако је споља изгледао силан, дуб је пао. Тако бива са многим чиновницима, трговцима, индустријалцима. Свакоме изгледа да је њихова воља нетакнута, чим се не вежба она унутра пропада. Она се држи још из очврсле навике и махиналнога рада. Људи са том црвоточном вољом могу да се опиру само ономе што не тражи никакве иницијативе. Отуда понеки чиновник прима са радошћу материјални део својега позива: потписивање диплома, примање молилаца; он не управља својом канцеларијом, она

управља њиме. Угасила се она живахна, активна, јака, довитљива памет, она што утиче на људе и ствари: човек се претворио у канцеларијскога чиновника. И кад га пензионишу, навике канцеларијске нестане, те и он пропадне.

На ту врсту честе несреће не обраћа се велика пажња. Она је одавно позната по манастирима. Какав калуђер дотле беспрекоран, постане одједном немаран; сетан, непажљив. Утоне у одвратност, у тугу и у клонулост. Не верује више, не моли се Богу, осећа да га је Бог напустио. То је она страшна *акедија*.

У мисирским манастирима где је био заведен ручни рад, успевало се да се воља људска поврати путем ручнога рада. Али, у манастирима на западу где тога нема, *акедија* постаје очајна: калуђери све дубље и дубље тону у ниске грехове. Кога снађе, он постаје развалина.

Исто бива и са многим старцима који постају раздражљиви, јер је зарђала воља, устајала и не гредузимљива. Остаје им још питање заморно за старе очи и досадно. Ручни рад, који води непрекидно борбу са материјом, који увек доноси праве радости јер ствара, јесте вечито васпитавање воље. Ручни рад држи на ногама земљораднике и уметнике, и њихова старост је много срећнија од старости интелектуалаца са закржљалим мишићима. Ако се и нађу старци-земљорадници раздражљиви, то је зато што немају умних наслада; они су као тице с осеченим крилима, немогу се више винути у небеса.

Необразовани, неспособни и безвољни људи, гризу се у себи, а не могу да изиђу из својих ситних јада. Али онај прави чича, који зна све што је људско, који се, за време одмора од умнога рада, латио каквога ручнога рада, неће никад дознати шта је *акедија* [реч грчка: неинтересовати се.] Он неће знати шта је то сета, шта опет умно попуштање, које одводи толике умне људе у циције, у пијанце, и у још нешто горе.

Једна криза.

Такав човек ће преболети једну тешку кризу, коју изабрани људи не могу избећи; то је оно мучно осећање кад прави људи предосећају да ће морати напустити своје амбиције и ограничити се само на своју снагу и напор. То осећање су имали и највећи људи. Ниједан човек није постигао ни половину од онога што је могао, а ниједан опет није ни десетину учинио од онога што је сањао да учини. Та криза људске сујете бива спасоносна, прави људи тек тада осете да живот једнога човека не вреди много.

Мудар човек прима нову ситуацију као нешто непромењиво; ако је танкога стања а не може да га поправи, он се одлучно мири са новим положајем. Он зна добро да спољне околности не могу много утицати на срећу људску, он одгаја душевну унутрашњу снагу. Он се спасава болести акедије, јер види да оно што има праву вредност јесте душевни живот и да је главно ојачати снагу његову.

То болно осећање које сналази људе од праве вредности, спасоносно ће утицати на њих, ако схвате да су и највећи осећали ту исту лекцију скромности. Наполеон је њу осетио у Москви и на Св. Јелени! За мудра човека живот за тренутак промени свој изглед. Човек треба да гледа, као са врха свога искуства; тек са те висине открива се празнина ситничарскога живота, досада забаве и разонођења из сујете. Са те висине он долази до сазнања да је главно створити слободан, свој живот, живот у свету најплеменитијих душа свих времена.

Ето, за то треба жалити старце који не умеју видети ништа више новог под небом.

Вредна и паметна старца, — а престаје се бити паметан чим се престане радити, — свет сматра за бунтовника, јер већина људи, права велика деца, мисле да су неостварљиви циљеви људски. Вредни, паметни старац, открива да је живот простији и дубљи

него што га људи замишљају, он разазнаје главно од спореднога.

Као што човека обујми пријатно осећање кад са какве високе планине оком обухвати бескрајне видике, тако исто и старац је стално одушевљен једним општим погледом на целокупни живот. Ето зашто су велики старци од Парменида, Сократа, Софокла . . . до Малбранша, Ренувија, Пастера тако ведри.

Они стари људи који се нису дигли на ту духовну висину, већ у породици, у својим унуцима, гледају како се обнавља њихова младост, и ти имају опет некога узвишенога живота. Они осећају тешку усамљеност и беду старих момака, који се, мало по мало, одају навикама каванским.

Последице овога пустошнога рата притискиваће још дуго људе средњег стања, они ће дуго страдати од финансијскога ропства које слабовољне могу навести на најгоре лудорије.

Да ли ће разумни људи, од којих многи не знају шта су радости једноставнога живота, мирнога, стоичкога живота, видети? Кад се нађу у сиротињи, која ће многе људе снаћи, они ће открити ону дубоку истину, која се налази у религијама и у философијама: да само духовни живот, живот могућан само очишћен од извештачених потреба, има суверену вредност и сачињава чврсту основу наше судбине.

У обичајима треба револуције; револуција мора доћи озго.

Француска списатељка Анри Гревил, која је писца ове књиге помагала у почетку његова рада, примала је једнога дана, после једне тешке болести, своје знанце. Кроз њене дворане пролазиле су министарке, жене књижевника и уметника; све су оне, без изузетка, приписивале болест претераноме раду; све су јој казивале: „Ви сте урадили много, ви сте постали славна и богата, немојте више писати . . .“ Кад смо остали сами, она ће рећи: „Зар то није бедно? Ове госпе мисле да је рад кулук. Ниједна

и не сања да је рад потребан за умну равнотежу и за развијање човека. Оне не схватају колико их треба жалити што проводе пуст и празан живот.“ Размишљајући више, видео сам да су речи ових госпођа у толико очајније, што су то биле жене високих чиновника или познатих писаца; то је значило да се у њиховим кућама није никад говорило о животној вредности рада. Они су, дакле, радили без радости, као робијаши; за њих је рад био „постепено самоубијање“. Да ли није тајни идеал био живот лењости и лаких уживања?

Многи људи су у старости љуто кажњени што су глупо схватили живот. Живот чини једну органску целину: зрелост и старост долазе за детињством и за младошћу као закључак премиса. На нама је да старост буде, у место последњи чин драме пуне лудорија и горчине, пријатан залазак сунца.

ОСМА ГЛАВА.

Природа.

Езоп је говорио за језик да је оно што је и најбоље и најгоре. То се може рећи и за навике.

Навике могу бити корисне, али често могу да угасе, уместо да оживе душу.

Као год што временом избледе нежне и сјајне боје руже, исте тако навика потамни оно фино покривало наших утисака и охлади силину наших осећања. Навика обезбоји толике животе, те постају досадни и једнолични.

Навика чини човека неосетљивим за сјај природних лепота. Наши стари живели су кроз многе векове у природи; хранили су се ловом и рибом. Много доцније живели су од земљорадничких производа. Њихов живот био је тежак; већина људи још проводи такав живот. И, у таквом животу на рђаву времену, без знања и са малим искуством, они нису могли да окушају лепоту природе у којој су се борили. За њих је природа била рђава, брутална, или бар равнодушна за њихове патње.

Уз ове муке биле су празноверице: они су видели свуда, у пољу, у шуми, у води, зле духове „чији је број велик као прах, који се види на сунчану зраку.“

Да човек заволи природу, требало је да живот постане мање тежак; требало је, поред тога, да живот по затвореним градовима, убије оне силне нагоне физичке слободе и живота на слободном ваздуху. Да човек осети вредност ових неоспорних и основних благодети, треба да сурово осети на себи да му недостају

Велики светски путници, песници и сликари, који су опевали и сликали природне лепоте, налазили су по градовима одушевљене људе зато што су они у сликама и речима налазили изгубљени рај.

Наука у своме развијању откри безграничну величину звезданог система, бескрајне снаге у земљи, богаство у биљном и животињском свету, и људска машта се вину у далеке висине.

Ројство у варошима.

Живот у великим варошима био би несносан, кад навика не би ублажавала непрекидне муке кад се не би, намерно и с увеличавањем, преувеличавало оно што градови дају у замену за оно што се губи у пољу. Затвореник ће живети ако заборави на решетку. У делу Силвија Пелика, *Моје шамновање*, налазе се оне ситне радости робовања у ћелијама.

Париз је дивна варош, лепи његови кејови и јелисејска поља. Његова светлост, увек помућена са лакоом маглом, ублажава оштрину линија његових; али, кад се те линије успореде с оним линијама у природи, благим и бескрајно разноликим, оне ћошкасте, праве полукружне линије париских зграда имају нечега јаднога. То су све сами правоугаоници, троугаоници, полукругови и грубе праве линије.

Беспосличари би могли да се наслађују каквом таквом лепотом париских крајева и јелисејских поља, када би њихов немирни живот допустио да се развију дубока осећања.

Она главна маса раднога Париза живи затворена у малим становима, у страшним улицама без видика. Свуда где нема зеленога дрвета, не само да усахне љубав за лепе облике него и за лепе боје. Радници имају пред очима само или почађале зидове, или зидове обојене црвено као цигла, или обојене јако плаво, итд.

И, на несрећу, оно fino осећање за лепо, које се развија вежбањем отупи. Сећам се како један мој друг излазећи из музеја, где смо се обојица дивили једној Рембрандовој слици, — пејзажу, који је остављао утисак безграничности, — не хтеде ни погледати на величанствен природни излазак сунца, који се пред нама бљештао. Варошани беже све више од лепоте светлости, неба, и стварну лепоту замењују лажном.

Али, није само да у великоме граду страда вид. Чуло мириса у пољу буди у човеку силна осећања; у горској колеби ватра од јелова грања; чаша млека на бачијама, после какве тешке екскурзије; мирис од лавине; буде измешана осећања, као што дим од сгореле жутиловке буди осећања војнику који је дуго пробавио у пустињи. Чуло мириса страда много у вароши где се срета само са смрадом и испаравањем трулежи.

Место великих хармонија ветра, кише, мора, шуштања шума, жуборења потока, цвркутања тица, цврчака, варош пружа лупу кола, писку аутомобила, трештање аутомобила. Никад у вароши нема оне благодотворне тишине, никад дубокога ноћнега мира, у коме се чује правилно куцање срца, непрекидано славујевим певањем.

Овоме мучењу у великим варошима треба додати још и губитак онога задовољства, које пружа редован ток органских функција: мишићни рад, циркулација крви, дисање и струјање кроз поре на кожи. Мишићни рад на чистоме зраку даје човеку који ради у чистом зраку крепке и шире осећаје; његова крв бива богатија, јер су његова плућа испуњена чистим ваздухом, он ће бити чио и окре-

тан, дакле задовољан. Чак и здрав физички умор постаје пријатан, а после каквог напорнога рада одмор и расположење за спавање су добри. Напротив, у вароши, првих дана живљења у њој, човека нешто гуши, притискује, плућа протестују противу димљива и прашљива варошкога ваздуха.

„Градови, вели Шарон, пријатељ Монтењов, су затвори за духове, као крлетке за тице... Небески жар који је у нама, неће да буде затворен, он хоће ваздуха, широка поља и небески видик, где се смеши на људе сунце, воде и сва природа; живети у градовима то значи бити затворен и ограђен од света“. Срећом човек се навикне. Зар човек не живи већ са каквим хроничним болестима? Али, и ако се човек не обзире на ту своју болест, болест је ту. Како би се без навике могло подносити оно гурање по трамвајима, по варошким железницама. Како би се без ње дисало у одвратном ваздуху на позоришним представама? Како би се без навике могло живети у правим ђумезима? Како да се човек не умори пазећи на улици да га не прегазе кола? Како би без навике човек пристајао на оно улично гурање и мување, на ону заразну узнемиреност?

Варош упропашћује.

Људи одрасли, рећи ће се, издрже све то што руши здравље и трује живот! То је обмана! Већина људи по варошима обично иду на онај свет десет-петнаест година пре рока, који би дочекали да живе здравим животом.

Велике вароши се обнављају непрекидним прирастом становништва из унутрашњости. У другом колелу већина породица варошких посрне у здрављу, унучад су болесна.

Болнице су препуне. Живци су због тога нередовнога живота у варошима упропаштени. Кад би се све луднице уједно појиле, оне би представљале једну огромну варош лудака.

Велики је број пропалих људи који у ракији даве мисао, смисао за стварност и у пићу траже основну

осећајност. У пијанству траже заборав за дневне патње, у њему налазе неку врсту Мухамедова раја; и тако свако вече поред затворених луда по лудницама, затвара се сама маса привремених лулака.

Ко је видео на париском гробљу општу гробницу, томе би било доста да сазна о животу у великоме граду. Мрц за мрцем долази у своју последњу кућу. Свакога сахата то је читава гомила од мртвачких сандука, које полажу редом у општу раку, у сиротињску гробницу. Сва гробља су све пунија таквих мртвих. У тим заједничким гробницама, збијено, почивају сељаци који су напустили чист зрак и сунце, на које су се бациле пијавке велике вароши, те аждаје која прождире људе.

Одрасли добију управо што заслужују, њихово непознавање услова среће и њихова глупост да иду да се спрже као лептирови на димљивој великоварошкој ватри. Али, ако одрасли тако раде, зашто су деца скривила да буду осуђена на затвор? Јер је за њих живот у варошима права робија. Она су лишена благодети природе, сунца, чистог ваздуха, она живе у ружним хучним и смрдљивим улицама. Чак и деца богатих, која се играју по јавним парковима, обучена у скопоцено рухо, нису у игри потпуно слободна. Кад погледам она сирота лишца, префињена, сувише деликатна и закржљала лица, ја се сетим мога слободнога и немирнога детињства, кад сам шврљао по шумама у мојој родној равници. Тада смо зидали, лети куће од камена, зими, од леда, или градове окружене водом. Умели смо све правити нашим сопственим рукама, јер смо гледали шта раде мајстори, зидари, столари, сељаци, лебари, шећерџије, кројачи; били смо им помагачи, јер су често пред нама радили.

И одједном за мене је био затворен изглед на природу, заточење је почело... Од тада сам живео само о распусту слободним и наравним животом. Нема сиротога сељачета које није сретније од најбогатијега детета, затворенога у великој вароши. Велика варош је пакао за децу. Градске школе тре-

бале би да буду у кругу великих паркова како би дете, бар неколико часова дневно, могло да буде далеко од ругобе, од хуке и од узнемирујуће средине. Шта више мали грађани би требало да буду васпитани на селу, и тако ће бити кад се буде разумело да су јуначке игре само „сурогати, и то рђаве врсте сурогати продуктивнога земљорадничкога и занатлијскога рада.“

Страшна ствар која ствара од градова пакао! Деца затворена у тескобне собе постају узнемирена. Њихова вика и несташлук додијавају родитељима који су и сами од умора узнемирени. Великоварошка зла богиња преобраћа живу веселост и обнову младости — што здрава деца доносе у кућу — у зловољу целу кућу!

Сироте затворене тичице! Кроз решетке својих кавеза, гледају како слободно летају ласте!

Велики градови морају бити много привлачни кад толики људи примају толике тегобе и патње! Вај! већина писаца који стварају јавно мњење живе по великим градовима! Убеђења се, најзад, прилагоде потребама живота, и за то варошани пронађу начин да оправдају ненормалан живот.

„Од тебе само зависи, лепи господине, — казује басна, — да будеш овако гојазан као ја, одговори му пас.“

„Остави шуму, учинићеш добро . . . И вук себи већ представља благовање. Да су му сузе удариле на очи.“

Али видевши да је враг у пса олињао од ланца, обрати се псу:

„Шта? везан? рече вук: ти не можеш да трчиш, куда ти је воља? . . .“

И вук побеже . . . волео је више слободу, а псето опет ланац; предати се својој судбини, па чак и завоleti је у души је људи.

Има једна група умних људи који се даду лако ухватити на ланац великоварошки; то су они који се боје паланке као ватре и они који лично не представљају богзнашта; они не смеју да уреде свој жи-

вот онако како разум казује. Они се гуше у оном уском и ниском паланачком животу.

Ђеније и велики градови.

И ако се по великим градовима ђенији првога реда искриве, — такви ђенији се стварају само у самоћи, — сви мисле да је велики град неопходан за развитак духа. Обрнуто је истина. Многи оригинални умови створили би велика дела да нису у великим градовима где их је прождерала она велика варошка халабука, жудња да се о њима говори, претеране потребе високога друштва, које краде најбоље време потребно за органско стварање мисли. Скупи и раскошни живот их нагони да раде на новинама и на књижевним листовима и на другим пословима наврат нанос, који доносе приходе. Колико је оних што испуњавају новине својом непресушном прозом, који иза себе неће оставити никакво право дело!

Истина је да велики градови шкоде оригиналним умовима; велике вароши су за писце слабе воље, којима треба за размишљање новинарска полемика; оне су за оне којима као жигицама треба да се тару о нешто; оне су за слабовољне личности који не могу да раде, баш као гимназисте, докле не виде друге радити, докле их новине не хвале, докле им свет не кади, а осредњима се увек кади.

Велике вароши су корисне за младе људе: у њима су књижнице, лабораторије, примери учених учитеља, а нарочито другарски потстицај разних и жарких природа. Али, чим је ђак или уметник научио радити, научио занат, он треба да бежи из њих. Кад су под руком чувених учитеља примили благо закона и изналазака, које су нагомилали и ђенији и творци свих времена, нико им више не може помоћи, они сами треба да раде, да развијају и своју личност, своје схватање и своје осећање стварности. У томе само студирању и раду једнога ума, што је основа талента и ђенија, велика варош може да смета, да одврати са правог пута. Она не може помоћи, јер

не може нико нама пружити тиха и дуга размишљања као и истрајан рад, који су неопходно потребни.

Великоварошки живот, буран и у журби, ретко да не окрњи здравље разума. Зар Цицерон није казао: „У Риму се нема времена ни да се дише“.

Умно растрзање у великим варошима је страшно; колико год да је човек јак тешко је да се не растргне на сто страна. И противу своје воље, губи се јачина у оној помодној средини где су људи скептични, где је шала немилосрдна, где се гурају лакташи. Чак ни радник не може да се уздигне до једног оригиналног социјалистичког схватања. Он мисли само на то како ће подржавати богате у њихову лажном раскошлуку. Великоварошки радник је пропао са својом мисијом, да изгради један идеал цивилизације засноване на раду. А и ко би? Добар лармација, којега ракиције нарочито вребају, радник никада није могао да се да цео на посао, као што то раде прави уметници и сељаци. Он рад, тај изражај свих људских моћи, сматра као казну, као кулук који свим силама омета. Немајући ни дубоко разумевање заната, ни осећање да се право надахнуће стиче само радом; он у раду схвата живот као што га схватају деца, раденице и помодари; живети за њих је трчати за сензацијом, за лаким забавама, у позоришта, са забаве на забаву, једном речи трчати онамо куда се разонођава, расипа, глуми.

Такво схватање живота, по мишљењу једнога енглескога мислиоца, био је основни повод да је Европа улегела у праву провалу јада. Пруско васпитање је доиста одвратно материјалистичко.

Велика варош привлачи многе људе не ради музеја, лепих концерата, него ради слободе, и рецимо праву реч, ради љубави без дужности. Млади паланчанин, ослобођен од сваке контроле, улети у Мухамедов рај. Он долази у велики град онда кад чула вру, улази у средину слободне љубави, раздражљивих представа, живота без одговорности, живота који му се чини рајски. За њега распусност и слобода значе исто.

Казна.

Вај! Колико њих плате тешку казну за оно неколико година провођења, уживања и лакомислена живота. Колико умре пре времена, колико њих пропадне, колико умова усахне за навек. Готово једну четвртину младића, са великим надама и вером у будућност, велике вароши отрују, венеричне болести, припремају мозак за општу пропаст, за прерано лудило, за живчану исцрпеност. Па, ако се, злочинци једни! заражени тако, још и жене, онда настаје низ мука и несрећа за њих, за њихове жене и за њихову децу.

Ако са ових несрећних младића пренесемо свој поглед на седе главе, ми ћемо видети што се човек више испео на друштвеним степеницама, што заузима виши положај у финансијама, у политици, у државној управи, све је мање на сунцу, на чистом ваздуху, на слободи. Колико је госпа из високога друштва које нису никад виделе рађање сунца! Симилас, префекат Преторије, кога је Адријен изагнао на његово имање, узвикнуо је на концу неколико година: „Провео сам седамдесет година а живео само седам“.

Ђенији посредници.

Угушивање потребе за слободним животом на чистоме ваздуху, које су вршиле велике вароши, у једну је руку и једна благодет за човечанство. Угушене тежње надахнуле су велике ђеније посреднике између природе и човечанства које је скучени живот по великим варошима притискивао. Захваљујући великим сликарима, великим песницима, љубав за природом није била искључива својина скитала.

Али, ако су песници осећали онај пребогати живот природе, они не би далеко ишли да нам нису научници показали дубоки смисао ствари. Једно пољско добро у Брију у Француској [област у околини Париза, обласно место Мо] према своме распореду опомиње на какав утврђени градић из доба када је

несигурност била велика. Геолози су пронашли праве односе између ствари. Неколико листића од камена тињца, који се светлуцају на сунцу, изазивају у памети толике геолошке периоде! Милијона година је требало да се створи нанос у Рони, да одбије море од Валенсије до Св. Марије. Тај нанос су снели потоци с Алпа, а жубор горских потока, који се сливају у долине, личи на погребну песму гордих планина. Вековима се води борба између река. Меза и Ена (реке француске) однеле су главу Бару, а убојита Марна победила је друге реке освојивши им корита.

Блокови угља, извучени из угљених окана, потсећају на горостасне преисторијске шуме од којих је угаљ постао.

Минералози свуда показују чудне законе развијања у кристале. У њиховим облицима се види геометрија, која изражава дубоки ред у васељени. Зар ми не осећамо велико узбуђење кад нам научник, ђенијални Керпатрик [чувени енглески геолог], изнесе доказе о органском животу у кристаластим стенама, из незапамћених времена када се први пут живот јавио на нашој земљи! Ботаничари, природњаци су нам приказали биљке и животиње, ту нижу браћу човечанства.

„Вечито ћутање ових бескрајних простора ме плаши“, каже Паскал. Од тога доба небо се изванредно много проширило и обогатило. Ми данас знамо да се наше сунце креће у констелацији Херкула, и да у своме обртању прелази више од деветнаест километара у секунди — магловите звезде прелазе два милијона километара на сахат. Сунце се налази у средишту Кумове Сламе, а ова се састоји из две милијарде звезда. Број магловитих звезда је око један милијун, а свака од њих је читаво васељена богата, као и наша, сунцима и звездама. Ови научни проналасци мраче ум и дају осећање нечега узвишенога.

Осећање природних лепота зависи много од величине наших знања, али није довољно знати, треба

осећати. Треба одржавати стално пламен осећајности правим непрекидним стварењем. Навика, као што време избледи деликатне боје са слика великих уметника, спаруши оно што је најфиније у осећајима; навика забатали онај фини механизам који везује емоције с идејама, те престане радити, а идеје више немају одјека у осећајности, оне су сироте, апстрактне, готово сасушене.

Улога песника, сликара јесте у томе да нам помогну да се поново оваплоти идеја у осећању, да поново оживи у нама, леним и лакомисленим, дубока осећања која у правој души изазива лепота обичних, свакодневних призора. Они нам отварају очи и уши. Они нам откривају значење дневних ствари, њихове скривене чари. Они чувају живост утисака креола кад виде први пут снег, и невину душу детета које се и са најмањом ситницом забавља, његова уобразиља допуњује оно што нема. Читава чуда су потребна да се обичне душе покрену, песници нађу та чуда. Они знају да покажу како се у свакоме грозду обнавља оно чудо из Кане.

Осећање за природу не прима се тек онако. Тек непрекидним вежбањем и истрајном пажњом сензације, перцепције и емоције које природа изазива, достижу пуну снагу. Треба уживати радост дисања, пријатност седети лети у хладу а зими грејати се на сунцу, онако као један обични гуштер; треба имати уживање у својој окретности, у добром апегиту, у здравом умору. Треба дубоко осетити вечиту и разноврсну светковину које домишљата природа приређује нашем виду и слуху.

Али ни то није доста, осећајност никад није довољна сама себи. Осећајност је само нужни услов за свако развијање душе; остављена сама себи то је голотиња, јер навика сахрани под своју тамну кору и најделикатније цвеће. Осим овога, има и то да емоције не зависе од нас, јер човек може и у сред најсјајнијега предела да не осети баш ништа.

Борба против навика.

Како да се боримо против онога закона навике који одузима емоцијама свежину и противу оне равнодушности која је ослобађа наше воље? Стратегија је иста као и она која преображава физичку у брачну љубав. То је операција умне хемије, слична оној како се прави челик у растопљено гвожђе, додаје се мало угљена.

Треба комбиновати несигурне, променљиве и разне емоције с елементом, који ће их учврстити и ставити нам их на расположење. Тај елемент је ум. Задатак је у томе да се стопе у емоцији наша морална, историјска, научна сазнања, да се у неједнаку, ћудљиву и неухватљиву осећајност, телови мирноћа и сталност најузвишенијих идеја. Кад се схвати однос који постоји у законима васионе и незнатне чињенице узбуђују. Сетимо се Њутнова одушевљења кад је, приликом пада једне јабуке, пронашао закон свеопште гравитације. Да нисмо тако расејани, умнолењи, ми бисмо непрекидно имали на уму вечност времена и простора, те бисмо увек уживали у њиховој величанствености. Како Ламартинови и Игови описи Алпа изгледају празни кад их човек упореди с оним што је сам видео, Алпе и познавање васељенских закона. Многобројне капљице сунце је однело са мора, ветар их донео на врхове, и од њих се створили глечери. Од тих капљица посташе брегови чврстога снега, глечери, рало којим се ору планине. Те исте капљице улазе у пукотине, ту се замрзну те распрскавају натврђе стене. Те капљице претворише се у бујице, које руше и сурвавају у долине комађе планина. Пад лавине, кад човек помисли каква се сила утроши, открива да су факта као и чворови у које се везују највећи природни закони.

Упоредите напоре некога стихотворца који се мучи да стиховима произведе једну емоцију, са поезијом факата. Сетите се онога песника који пева „о земљи зеленила и злаћане жетве“, сетите се „поточка који се вијугају као змије“, итд. Речи без

нарочитога карактера; такви стихови се могу применити на сваку земљу где има њива и река.

Песник, који оперише само речима није видео ни једну од главних особина које произлазе од узрока који су хиљадама хиљада година деловали на земљи; и за то су његови стихови само празни.

Кад се зна од каквих је тешких сукоба створена француска Прованса, онда тек она добија прави песнички карактер. Борба планина и река у стварању предела на земљиној површини дају некима међу њима нарочит поетични карактер, каква је иа пр. Црна Гора.

Али, не дају поезију једном пределу само научна сазнања; све што покреће нашу осећајност утиче на распаљивање маште. Ми показујемо живљи интерес за један предео кад знамо да се у њему родио и живео један велики човек. Место у којима је проводио дане Босие, где је кип Галскога јунака Версенжеторика, ратника из Цезарових ратова у Галији, Верден, Марна биће за Фрацузе увек повод за племенита узбуђења. Сваки предео постаје поетичан чим се постави у историју, као и кад се у светлости науке прикаже у прастаро доба, и кад се изнесу узроци који су га хиљадама хиљада година правили оно што је.

Загушљиви великоварошки живот отворио је нама вољу за слободни живот, за живот на селу, али та жеља, коју су песници нешто омилели, постала је велика и силна, откако је псевдо-поезија стихотвораца, вечито у лову за придевима, замењена нашим осећањима обogaћеним умним тековинама. Максвел је пронашао да су гасови састављени од силества атома, који се крећу релативно огромном брзином; он је открио да је сваки атом читав звездани свет, бескрајно мали, у свему налик на сунчани систем.

Образован човек налази свуда чему ће се дивити.

Све за њега има величину и лепоту небесну, и, кад наши земљорадници буду образовани, живеће животом високо религиозним, јер прави религиозни живот јесте у дубокоме осећању свеопштега живота.

Живот на селу.

Кад се има тај општи поглед, онда за оне који живе на селу кипте леви призори и прилике за раздраганост.

Пределу који за површне људе изгледају монотони, за познаваоце имају величину видика, бескрајнога простора, мирне лепе линије, прекрасног, губљења даљине. Велике положене линије мора, великих равнина, остављају утисак равнотеже, чврстине, одмора, мирноће.

Равница са својим бојама, са цвећем, само је половина од онога што се види; њу допуњује безгранично небо, величанственост сунца у зору и на заходу; њу допуњује бескрајна разноликост светлости и боја. Каквих ту преливања нема! Ту је она безбројна разноликост облака, од ниских црних облака за време буре па до облака обасјаних најживљим бојама: црвеном, златном, наранџастом, небесно плавом и бледо зеленом какве никад колорист не може исписати на платну. На два листа треба исписивати све придеве за означавање боја и њихових особина и богатство тонова, па да се увери колико је сликарски речник сиромашан у упоређењу са бескрајним богатством природе!

Шта да се каже о сјајним ноћима у великим равнинама! О оним топлим летњим ноћима, или о хладним зимским ноћима када свака звезда светли као живи пламен. Питагора је био заслужио, по чистоти свога живота, да разуме хармонију небеских сфера; а ми сви можемо, мислећи ка њих, осетити њихово кретање. У размишљању сви ми можемо своја знања из астрономије преобразити у живо осећање дивнога реда у васељени. У ноћној тишини нестају оне перцепције које осећања скраћују, осећајност се распламти. Величина бескрајних простора, нечувена дужина столећа која треба докле до нас допре светлост далеких звезда, буди сету кад их упоредимо са нашим сићушним бићем. Пред вечношћу се најбоље осете размере и

наше ништавило. У лепој летњој ноћи најлакше је разумети зашто је Спиноза био „опијен Богом.“ Размишљања са горчином, али која снаже душу, спречавају да се примају оне саможиве мисли које имају нечега ситнога и унижавајућега. Саможивост, сујета, осетљивост, представљају неку врсту моралне блесавости, и човек се навикава да се стави у вечност времена и простора. Чак на лепој месецини, када та мртва звезда сјаји на небесима и потамни сјај звезда, мирна и тајанствена светлост која обасјава поља и шуме, изазива мисли о лепоти и о величини. Ако се осећања и идеје разбуде у полусањарији, онда се може сачувати исто онако свежа осећајност као у лица које би први пут видело звездано небо, или као у морепловаца кад после одређене линије опаже како се на видику диже за њих непознато звездано јато.

Шума.

Великоварошко становништво није лишено само даљних видика, сунца и чаробних боја, ноћи и звезданог неба — него је оно лишено и других многобројних лепота што их природа пружа. „Кад се на небу ломе црни облаци, када киша сипа као из набла, а инок у стени размишља, зар има веће радости! На цветној обали реке дуж које се плави венац планински, инок седи, весео, удубен у мисли; зар има од тога више радости.“ [Theragâthâ, st. 555, 537]. Зар Св. Бернар не каже: *Aliquid melius invenies in silvis quam in libris.* (Нешто друго боље наћићеш у шумама, него у књигама.)

У дну сећања буде се слике дугога живовања наших праотаца у густим тајанственим и опасним шумама. Њихова осама буди силна осећања, која поштрава сигурно прави чисти ваздух. Ја сам провео најлепше часове младости у шумама у Шамонију, у тим тако лепим и разноврсним шумама. У свако доба године оне су изгледале друкчије, зими се види њихов снажни труп, а о јесени сваки лист је као цвет од злата или од пурпура. Свако

дрво је друкчије, од мудрог и мирнога платана па до силнога и узнемиренога храста; од светлога лишћа од драча па до сребрнастог повијања брезе; Свуда силно папрађе, маховина и зеленика. У шуми је богаство смоле, облика. У шуми се осећа стрпљива снага, бујни живот. Кад им се гледа у врхове разазнаје се какви их ветрови муче, види се на њима борба од руба шуме до врхова планинских, борба против снега, буре, леда.

„Почео сам, вели Раскин, сликати једну младу јасику... напредујући у раду своме... лепе чисте линије... постајале су све лепше и лепше у колико су се одвајале од целине и висине саме у ваздуху... приметио сам да се оне између себе саме уређиваху, по некоме деликатном закону... да су дрвета у шуми лепша него најфинији готски дијагонални украси, него најлепши украси на грчким вазама, него најлепши везови с Истока, него најбоље слике највећих западњачких уметника, конач свега онога што сам дотле мислио...“

А кад поглед сађе са дрвета, какав живот! ту бубе цврче, зује, шуште, миле. Поред тога, ори се тичија песма, а свуда неко неодредљиво шапгање, чудна симфонија која расте и изумире, симфонија из гласова свакога дрвета, јер свако дрво повијајући се по ветру даје од себе други глас.

„Цела шума јесте један божји глас — послушај га. Храст грми а бреза шапуће, па заћути, кад уздрхти брестић; — Па и буква ромори а трептање врбе, — Несигурно и лако готова је реч, — А, оморика, уз силан оштри хук и морски фијук, — тајанствено увија“ [Henri de Régnier, *Le sang de Marsyas*].

Треба завидети великим пејзажистима као што су Коро, Харпињес, који су провели свој живот да проникну лепоту дрвета и да је прикажу. Они су живели у природи и њихова осећајност увек у покрету задржала је своју свежину и деликатност, они нису дали да се ухвате у узе навика и зато су били награђени; сваки дан су имали нове радости у лепоти природе.

Ми смело тражимо вечити живот за нашу душу, а ми живимо овде на земљи тупим и неосећајним животом, у сред ове природине раскоши. И није само шума која је лепа, већ и најмања травка! Ко у дубокој јесени ужива гледајући у проклијалу озиму пшеницу коју ће ускоро снег покрити? Ко се осврће на зелену маховину по камењу? Ко у пролеће ужива у цветалој шуми од трешања? Ко се нагне над цвеће да се диви бојама и шарама његовим? Који се уметник надахњивао оним дивним и скромним распоредом шара које се налазе на жутој љубичици, оним двема црним цртама на великим листићима круница, две мале црте у врху што је распоређено ненадмашном вештином. Свака травка, сваки цветић, има своју особену лепоту, своју одвојену одлику. За онога који уме посматрати није потребно, да се траже ретке зимске руже и лале које вреде читава имања, довољно је да се сагне и загледа, па да се изађе из устајалости у којој чами наша осећајност.

Нижа браћа.

Деца нам дају добар пример, бар што се тиче домаћих животиња. Деца воле мачке са кадифастим шапицама и њихову отмену лепоту; пси су друзи, а сељачићи живе у пријатељству са домаћом живином. Али и деца се већ навикавају да гледају на оно што је непосредно око њих, те се као циције, које се свачега лишавашу, из лакомислености и расејаности, умне незрелости, припремају за скучени и суморни живот. Једва да обраћају пажњу на леттица, на пример, на шарену зебу, и на плаву капицу барских тица. Они неће ићи на њиву да слушају веселу песму шева. Кад то не чине у толико ће мање гледати окретне рибице, рептилије, шарене бубице. Они неће осетити никад лепоту снажних волова и крава са вименом пуним млека кад их гоне са паше. „Дете од шест-седам година писала је Жорж Санд, лепо као св. Јован Крститељ са слика из Обнове — ишао је браздом поред плуга

гонећи волове оством. Поносити волови су дрхтали под ручицом малишана толико да су јармови и запрега шкрипали а плуг се тресао. Кад би раоник запео о какав корен, орач би јаким гласом викнуо свакога вола по имену пре да их умири него да их убрза, јер волови, наљућени неочекиваним застојем плуга, подскакиваху и забадаху своје папке у земљу и би кренули у страну... да орач гласом и ајкачом не задржи прва четири а дете друга четири. И дете је викало, и колико год да се напрезало да му глас буде строг, он је остајао благ као и његово лишце. Све је то било лепо, снажно и пуно љупкости: предео, човек, волови у јарму и поред све те силне борбе у којој је земља подлегла, ширило се над свим тим осећање благости и дубоке тишине.“

Потребно би било да се васпитање добро разуме како би се измалена у сељачета пробудио силни поетски нагон који уче иначе. Требало би да добре књиге науче сељаче о свима лепотама, које су песници, писци, велики сликари, велики добри и паметни људи изражавали сваки на свој начин и који су гледали и осетили оно дивно и сјајно позориште које природа са царском раскоши пружа нама да гледамо и чујемо.

Други призори.

Кад млади свет једном то научи, он неће пропустити да се наслађава сваким сјајем. Чак и кишни дан ће му бити дан задовољства. Он ће видети како киша освежава боје на наше задовољство. Он ће осетити лепоту олуја, бура, снегова, па чак и магле која даје познатим пределима нарочиту драж. Реке и речице, свака има своје одвојене особине, могу опчарати. — Лепота облака коју су модерни сликари истакли, долази у исти ред. Колико је убогих маштом који су глухи за мелодије кише и звуке ветра!

Уметничку душу сваки предмет може очарати. Чак и монотони друм може да одушеви песника: „Површина је неравна и чврста, пријатна за око као кожа у плавуша. Сјаје као да је посута тињцем.

А по некада, неких жарких дана, прашина има од-сев мастике, о којој певају источњачки песници. Ниједан друм не личи на други, и човек их воли све... Сваки је друкчији из дана у дан и за свако доба године. Они који воде кроз тужне долине пријатни су собом и утеха су предела у коме су. — Завијају кокетно, постају стазе, углови, еспланаде вију се уз планине, отварају у сред шуме пругу светлости, прилазе бојажљиво језеру докле га не опашу белим пасом. — И најгори пут има своје небо, препуно чари, и с лева и са десна стидљиве травке и цвеће са меденим мирисом, као ситни кађунци црвена детелина, мирисна мајкина душица, удовица, златица и стотину других чија се имена не знају.“

Ми смо само поменули овде колико се из апатије, из незнања, остављају необрађене моћи одушевљења и дивљења, остављајући их оне усахну.

Планине.

Многи варошани о распусту беже из градова. Заточени без додира са природом, додир који је неопходан за срећу, они траже у планинама да оживе оно готово угушено чуло за живот у природи.

Ја сам лично био срећан и да се родим у Шамонију — том хаџилуку а пинизма или једном од полова лепоте како каже Раскин, — и да проведем своју младост на подножју Мон Блана.

Велики Алпи су најмлађе планине у Европи, најмање „овештале.“ Огуда је њихов венац, сваки, готово вертикалан, те стварају страшне провалије. Један писац [de Saussure: *Voyage dans les Alpes*] описује овако своје бављење на Мон-Блану: „Видео сам сасвим јасно оно што сам давно желео, скуп свију високих врхова чији сам систем одавно желео видети... нисам веровао својим очима, то је био читав сан, кад сам доле, испод мојих ногу видео величанствене и страшне танке врхове Миди, Аржантјер, Жеан, чијем подножју нисам могао приступити, толико је то било тешко и опасно. Тад сам одједном разумео њихове односе, везе, састав,

и тај један поглед је отклонио сумње које нису толике године проучавања могле разагнати.“

Лагано хлађење земљине коре учинило је да се један огроман појас земље, немајући подршке, сурвао. База [на којој се диже Мон-Блан има само тринајест хиљада метара ширине, док Гаурисанкар, који није двапут виши од Мон Блана, има пречник од сто шездесет километара. Огуда је Мон-Блан и витак и смео као ниједна планина!

Кад се посматра са висине од 3100 метара (са Биеа) Мон-Блан личи на „иглу“ с ошечним странама. Мон-Блан је изванредно уравнотежен и ако је толико висок и узак — јер план не око њега уређене су две по две.

Нигде се тако силно не осећа тиха, страховита, постојана снага свеопште гравитације како, пошто је створила планнски венац, ради подмукло и свом снагом да га поруши. Са водом која свуда улази и мразом који у пукотинама од воде чини динамит за распрскивање стена и тежном која сваки час одваљује и сурвава камење и стење на бокове планинске тај се процес врши. На висини од три хиљаде петстоина метара човек непрекидно чује ту грмљавину плусак, бујцу, глечера и лавне ваљајући у долине огромно стење. А стење ко рљајући се на ниже распрскава се на ситн је комађе, и већ после неколико километара претвара се у песак који река Арва доноси у Рону. И та велика река од тих опадака створила је ронске равнице и огромно острво Камарг на ушћу Роне.

Гледајући тај чудотворни и непрекидни рад којим се руши планина, човек се диви како природи са тако скромним средствима постиже тако огромне резултате. То је у ствари дело снежних пахуљица.

Сунце.

Ове величанствене планине бивају оживљаване разнобојном светлошћу. Јутром глечери су месечева сјаја, а у вече ружичасте, а често пурпурно црвене боје. Сунце је бог Алпа. Он је њихов вајар. Сунце

пуни ветрове, кишом који покривају непрекидно об-на-љан м снегом Алпе. Сунце пушта на њих страшне буре. Сунце управља снежним пахуљицама које отварају изворе, хучне бујице, и велике европске реке: Рону, По, Дунај, Рајну.

Сунце ствара ону дивну флору на Алпима, која својим бојама доводи у очајање сликаре. Сунце ствара оне високе и веселе долине окићене кућицама и стадима.

Сунце чини да се дижу оне дивне борове шуме на висину до две хиљаде метара где непрекидно бију страшни бој са планином; јер на горњој ивици борова шума издржава страшну зиму и снежне вејавице. Бор и јела су на тој горњој страни нешто згрчени, али они храбро расту и држе се; за двадесет година једва да израсту толико колико борови од пет година, али се не даду, хоће да живе.

Некада се на Алпима, најђе на усамљене четинаре искривљене, згрчене; на њима се види јуначка борба са снегом, мразевима, бурама. Туристе на њима могу узети пример чврстине и храбрости; они стоје непоколебљиво у непрекидној и страшној борби.

Сунце даје живот и лепоту Алпима; зими, кад њега нема у Алпима је мртва тишина. Горске бујице шуте. А и зашто би шумиле? Планина је цела под ледом. Сваки камен је на своме месту; ништа не силази у долину, бујице немају више шта да носе. Али, чим се владар у пролеће јави, Алпи се разбуде из сна, почиње песма водопада, хитрина бујица, грмљава лавина.

За то што су млади, Алпи су непресушни извор сјаја и радости. Природа је у Алпима код Шамо-нија створила највише дело лепоте, рекао би човек да се користила искуством свога ранијега неимарства. У оном чистом зраку, вајарска чистота бокова, линија, мњогобројност равнина, редова, пре-лома, испупчења, увала, буди осећање огромности и силе.

С вечера, што се сутон из долине више пење призор се више упрошћава. Алпи се на влатноме небу приказују као једна страшна маса; затим Алпи запламте силном црвеном светлошћу.

Кад се човек замори посматрајући огромне просторе и почне осећати рад вечитих сила свуда око себе, довољно је само спустити очи и видети нов свет. Кад се очи заморе од призора оних огромних стена и неиздржива блеска снегова, кад се насити плавих увала, он може очи одмарати на шумама, на бачијама, а ухо веселом и живом симфонијом звонцади. Музичар ће у жуборењу водоскока наћи савршену хармоничност. Кроз пољанице у шуми око ће сагледати равнице, и у њима или линије зелених ливада или ивице златне жетве, и села поређана као у царству кепеца или у дечјим играма.

Биље.

Поред ових побројаних алпијских лепота, што умирују, по Алпима је расуто дивно биље. Чим их у пролеће сунце разбуди, Алпи оживе. Једва се снег отопи а кукурек, висибабa, јагорчевина, саса, својим шаренилом оживе бачије. И то као и друго свакојако биље цвати на сунцу пресрећно што се ослободило тамновања под снегом, живи пуним животом. Ко није видео обронке на Алпима како бљеште огромним масама алпијске руже, тај не може да себи представи величанственост Алпа у почетку лета. Алпијске руже су омиљено цвеће брђана; кад их виде где год у долини срце им одмах јаче закуца, као и кад чује брђанске гајде...

Алпијско биље поука су за нас. Живот тога биља је тежак, јер је клима на висини где расте врло оштра; ледена ноћу, жарка преко дана. Њихово је корење дуго и снажно, да би могли хранити стабљике. Алпијско биље нема времена да расте над земљом у дуга стабла; оно се одмах развија у богато цвеће, много јаче него што му је стабло. Алпијско биље скупља своју енергију на једно место, све иде у корен и у цвеће. Зар не треба и ми да

пуштамо јако и дубоко корење у осећајност како би се наше идеје расцветале у сјајне крунице?

Сирото јуначко цвеће! Гледао сам у септембру, на ивици једнога снежника који се доцније топио, како се црвена јагорчевина и бела и жута висц-баба, сахрањене две године под снегом, журе да се развију и буду лепе. То мученичко биље, навикнуто на свој тешки живот, не подноси бољи живот; боље прилике га уништавају; оно хоће да живи само у тешким приликама [G. Flemwell: *Sur l'Alpe fleurie*].

Сјај алпијскога цвећа, каквога нема нигде у биљу у другим земљама, долази од тешких климатолошких прилика и жарке сунчане топлоте. Си-рова клима и сунчана топлота дају му специјални карактер, енергију, животни полет, жар. Победилац у борби алпијско биље развија се са ретком бујношћу; срећно биље.

Алпи, као и сва човечија ремек дела, приступачна су само достојнима. Алпи су приступачни само племенитим и ревносим, онима који их осећају дубоко у себи.

Радост у планини.

Откуда планина утиче на осећајност. Откуда се алпинисте излажу највећим опасностима и имају вође који лака срца срљају у погибао?

Они који сматрају да је лудо верати се по планинама не разумеју ништа, они не виде очима него мишићима. Равничар не може да разуме слику Мон-Блана када је први пут види. Онај који се роди слеп, кад прогледа после једне операције види све предмете у једноме реду докле се не научи да тумачи сенке својим мишићима. Ко први пут дође у швајцарска брда, он је као и овај оперисани слепац. И зато су његова прва размишљања наивна и незнаљачка. Тако је један новинар снег са врхова алпијских брда упоређивао с „убрусима које су разапели да се суше“, а један лекар је упоређивао

висину стрмоглавих брегова са висином многобројних хотела у долини.

Тек после неколиких озбиљних верања по брдима почињу се разазнавати најфинији преливи слика, које велика планина оставља у очима.

Приликом оваких пентрања по Алпама човек осети пуну радост што производе мишићи у покрету. Осети ону дубоку сласт здравога умора. У потпуно чистом зраку, у сјајној светлости, у величанственим призорима, бескрајно разноликим, цело се биће окрепљава и човек се осећа лак и чио, радостан. Ту радост повећава радост што је савладана једна тешкоћа и чула пробуђена. Ако је веровати филозофима, који су изучавали људска уживања, највећа је радост у оној мирној енергији, у поверењу у себе, у смелости, са којима човек гази и стаје час на обронак час на ивицу каквога комада глечера у високим планинама, гледајући како се испод његових стопа одваљују комади леда и са треском се котрљају у долине. Уз то чисто физичко осећање јавља се још једно: задовољство усамљености, ослобођење воље „господара тела које оживљава“.

Циви изовани људи, упетљани у друштвене конвенционалности, проводећи један готово немогућ живот, овако, у планини, они се враћају на једноставна осећања примитивно а живота. Очарани су слободним, скитничким жи отом, постају гладни као вуци, па, са слашћу, једу оно нешто најпростије хране и срчу бистру планинску воду или свеже млеко по бачијама; то је читава једна симфонија за чуло укуса. У тим приликама људи се зближују, и туристи и вође: уже, које по неколико туриста везује једног за другога, јесте као неко оваплоћење солидарности. Ако се догоди какав несрећан случај, он само опомиње на стварност.

Приликом ових излета пуно је догађајчића: наиђе се на вејавицу, на вихор далеко од сваке помоћи. И кад човек доцне у ноћ нађе склониште он осети колико је оно пријатно! Ноћи су сјајне, јасне, свака

звезда један пламен, али су оне толико ледене да варошанин тек онда схвати шта вреди кров над главом.

А кад силазе са висина планинских, које су својина наша, туристе силазе у једној дубокој тишини, коју само прекида тресак какве лавине; и на умору при бескрајноме силажењу, осећа се дубина без дна.

Такви призори на висинама Алпа никад се више не забораве. Успомене су неизгладљиве; годинама оне обасјавају памћење као што залазак сунца обасјава Мон-Блан. Одушевљење дуго траје. И што на тим излетима добије човек у снази, у издржљивости, у смелости, то му дуго користи. После тога човек постаје енергичнији, узвишенији, и у истини слободнији. Њенији људски су већи ономе који се пео у високе планине, него варошанину који се забио у собичке; кад се човек помеша са енергијом васељене, он се подиже на висину са које не може доле.

Пушовања.

Ово што рекосмо довољно је па да се види како треба гледати на путовања. Има један пут који ми правимо без своје воље, не знајући са каквом брзином, и не мислећи да се на томе путу декорације звездане мењају сва ога тренутка. Путујемо са земљом, која се у простору креће брзином од сто и седам хиљада километара на сат...

Већи део путника путује овако и по земљи, као са земљом око сунца. „Ја се чудим оним путницима који дођу у Пекинг, остану један, два дана, обиђу само нека места на брзу руку, онако како су путничке агенције већ унапред уредиле, па онда иду даље... Ми видимо опет у хотелу једну гомилу Немаца са којима смо се пре месец дана раставили у Сингапуру, који су после Индије, видели Суматру, Јаву, Борнео, Сијам, Камбоџу, Анам, Тонкинг... Јапан, па се већ враћају преко Пекинга, Мукдена, Карбина, Бајкала, Москве и Петрограда“ [L. Sabbatier: *L' Illustration* 1. март 1913].

„Душа која нема утврђенога циља, губи се...
 Бити свуда значи не бити нигде“ [Montaigne: *Essais*,
 I, a.] „Ко хоће у душу све, на крају не метне ништа“.

Кад у памћењу претресем своје лично искуство,
 ја сам и сам збуњен како су ми остале бледе успо-
 мене са мојих путовања. Шта остане од успомена
 од Милана и од Млетака, и поред свих фотографија
 и албума које човек прегледа? Пропитајте оне
 офицере који су службовали у Палестини, у Русији,
 у Америци, човек се зачуди како се ничега не се-
 ћају. Кад се из књига, које су написали Лоти о
 Јапану а Бурже о Америци, избади све оно што су
 они унели из туђих књига, онда оно њихово лично
 је бедно. [Бурже у *Outre-mer*, створио је легенду
 о Америци; он је написао књигу пре него је оти-
 шао у Америку]. Шатобријан је у *Ашали* написао
 о пределима у Сев. Америци комичне ствари. „Ми
 смо са тешком муком ишли напред, под сенком
 дивовских дрва, кроз лозу, индиго... спотичући се
 о павит на сваком кораку као о мрежу... звечарке
 су сиктале са свих страна...“ Међутим ни дивљих
 волова, ни антилопа, ни медведа, кад су вешти ин-
 жињери отварали широке путеве, широке колико
 железнице дуплога колосека. Сви детаљи из ових
 предела Шатобријанових су лажни.

Познавање људи из предела, кроз које се само
 пројури није никако могуће. Нико нема права да
 пише о њима ако не познаје сасвим добро језик на-
 рода у чијој се средини бави. Када испитујете стран-
 ца каквога, оно што прећуткује, оно што не каже
 или за што се мучи да каже, има праву вредност. На
 сто књига путописа, једва једна да заслужује праву
 пажњу, толико је вештина посматрања и пронала-
 жења стварности тешка. Тешко је по туђему ка-
 лупу се правити. Онај који хоће да разуме добро
 Јапан и Кину, њему треба дубоко знање географије
 и историје, и просвећена симпатија за Будизам.
 Сем тога, треба познавати језик, обитавати у земљи,
 оставити добре књиге и новине, разговоре, у главни

представити велике линије народнога ђенија. Ако се тако не ради, на већ нетачне утиске накалеме се нејасне слике, и, да би се избегла та нејасност, човек прихваћа неколико лажних идеја.

Путујете ли само да видите лепе пределе преварићете се, јер уобразиља се брзо умори, те ћете се и пред најлепшим пределима заморити брзо, нећете ништа осетити, чим је душа сува а мисао пуста. Одушевљење је као и надахнуће, диже се кад је њему воља а не кад ви хоћете. И он се добија радом и размишљањем. Оно ретко полази истим експресом или бродом кад и ви. Полазите ви са својим бригама, невољама, осредњим здрављем; и за то ће се догодити да ви, пред каквом знаменитошћу, мислите или на свој изгубљени кофер или на рђав хотел у коме сте отсели. Какав је човек онако и види. Ако у себи нема ни лепоте, ни величанствености, он њих неће наћи у природи. У човеку је све, у њему је она главна истина.

Та главна истина јесте у томе да треба, пре свега, своју душу збринути. За то путовања не помажу ништа, јер на путу ти си играчка спољних ствари, које су и непријатељске и разорне. Остани код куће. Живи и радуј се међу својима. Пронађи свакога дана нове видике радом и мишљењем. Остани на миру у твоме селу и ту нађи мир и сталност. Научи око себе волети најпростије ствари, најобичније, најближе твоме уму и твоме срцу, оне које можеш видети свакога летњег вечера, на обали реке, међу брежуљцима твојега старога завичаја: воли их, посматрај их једноставно. Ни Амазон, ни Индус, ни Анди, ни Кавказ не могу дати ништа више.

Угледај се на дете коме је чамац од хартије истински брод, а какав поточић велико море. Сва је мудрост у томе да у твојој души сазру јака осећања.

Ако ти је баш стало да путујеш, не буди као они смешни туристи које воде као стадо оваца путнички агенти. Изабери какво место, и пре него

поћеш тамо на одмор, а ти се за пут спремај, проучавај геологију, ботанику, поезију, писце који су волели предео у који идеш, или бар сличне њему. А кад доћеш у то место, буди скроман како би ти стари сељаци, који добро познају свој крај помогли да упознаш и са њима делиш њихове радости.

Само мудро путује онај који бежи од гомиле космполитских заврзана и њихове послуге. Њихова глупост и сујета заразне су као и духовна грипа.

Мудро путовати јесте живети на селу, и одатле са својом породицом и неколико добрих пријатеља правити излете. После онога скученога живота у великој вароши, слободан човек је као скитница. Торбу на леђа, па као он; и онда, нити се мора свраћати у сваку крчму, нити се мора излазити из дубоке шуме, са високе планине или из дивље удоље. Онде је какав бистар извор живе воде, устави се, заложу се, па опет даље. Допадне ли ти се какав леп изглед иди тамо и отуда уживај мирно и пријатно место, да се прашиш по димљивој железници и оглувиш од ломњаве точкова. Умориш ли се, ту је какав храст и у његову хладу можеш продремати.

Ето, тако се скупљају лепе успомене, и слажу се у сећању једна поред друге, везујући се за снажне утиске здравља, једноставне радости, прекраснога одмора, живота. И најситније незгоде на путу прилика су за смех и веселост, јер је животна снага у пуном напону. Кад навале бриге, ја затворим само очи и из дна памћења поврве успомене с ових излета, свеже и прозрчане, и такве и сличне успомене одагнају одмах, и те после четрдесет година, црне бриге.

Да ли ће једном бити уведено по школама да се сваке године ђаци распу по путевима своје отаџбине и наберу жетву здравља, енергије, здраве утиске лепоте и величине? Кад буду научили да гледају и да разумеју разнолику лепоту својега краја, своје отаџбине, онда им је широк свет. Платон је препоручивао да се не путује пре четрдесете го-

дине; јер пре четрдесете не уме човек да нађе у туђој земљи оно што туђи предели скривају нити од туђина што да научи докле није сам ништа научио. Ништа није тако лепо, велико, разнолико као француска земља. Ми можемо разумети ремек дела уметника само тако, ако стрпљиво радимо, уз помоћ великих умова који су их разумели. Е па лепо, чинимо то исто и са ремек делима природе. Наместимо се међу њих. У тишини, радом, изучавајући оне који су пре нас умели дивити се, урадимо да разумемо лепоту природних ремек дела и обогатимо своју душу.

ДЕВЕТА ГЛАВА

Умно развијање.

Обичан човек је растрзан на сто страна, спољни утисци, навална идеја, осећања што кроз свест његову пролазе кинематографском брзином, растурују енергију његова ума. Напротив, уметник, песник, писац, философ, кад су ђенијални они расипају благо своје умне енергије, којим их је природа обдарила. Све се то усредсреди у једну главну жижу како би се, и утисци, и идеје, и осећања, преобразила у жарке зраке сунчане, без чега би пропали.

Ум мислиоца није као кристално сочиво, које се једном за свагда углача. Концентрација умне светлости путем мисли врло је тешка, слаба, јер растуреност је обично стање у коме се ум налази.

Непрекидна пажња захтева вољу, безгранично стрпљење, презирање непажње. Само је онај ум потпуно слободан, који уме да мисли само на оно што је одредио да мисли, и да не прима ни утиске ни идеје које покушава да у гомили суђу у нас. *Velle et potest* у томе је цео ђеније.

Рад даје за свакога од нас дефинитивни суд. Сваки добар рад претпоставља снагу и јачину да се не буде расејан, да се прикупи сва пажња на предмет који се ради. То ће рећи слобода; против-

ност слободи то је потчињеност спољним стварима, а потчињеност спољним стварима значи човека без вредности. Чим једно лице кривуда лево и десно као перце на ветру, оно не вреди много.

Ово је толико истина, да се људи обично диве свакоме раду у коме се осећа то ослобођење од спољних утицаја, што представља ремек дело људске воље. Кад видите један фини вез вештом руком рађен, ви му се дивите. Кад се погледа рупица на капуту како су лепо, уредно, једнако слагани око ње, конач до конач, рећи ћете да је лепа, јер је то доказ стрпљења, напрегнуте пажње, једнакога расположења, савесности. Једна елегантна и једноставна хаљина показује тријумф ума који ју је замислио и извршио над материјом и над спољним утицајем. Слично се догађа са каквим добро зготовљеним јелом. Сваки завршени рад, савршен рад, изазива у нама симпатије и дивљење, јер се у њему огледа сјај једне слободне душе.

Прелистајте какав средњовековни требник: ви ћете бити очарани, разведрићете се гледајући ону финоћу, пажњу, безазленост, благост, ведрину калуђера, који је, далеко од суровога живота којим се тада живело, сликао Богородицу, свеце и вештом и брижљивом руком метао по пергаменту сјајно плаве, пурпурне и златне боје. Колико је калуђера бдело над тим сликама, дивећи се побожно као да молитве читају? И у другим радовима, на пример, у ремек делима повеза таквих књига је тако. Савестан, чист и строг рад чини величину и величанственост готских саборних цркава. Људи који су их саградили били су људи од вере, савесни, уравнотежени, слободни и, уколико се тиче Француске, најсрећнији.

Такви су били велики француски уметници, песници, писци, философи. Они се разликују од стручњака; стручњаци радѐ за једнога или за врло мали број лица, а велики људи за цео свет.

Велики су умели да се узвисе над обичним људима, они су умели да под кором нађу драги камен

стварности; под кором они су пронашли најузвишенију стварност: душу. Као што су кроз украшену васељену осетили снагу свеопште гравитације, која покреће нашу планету око сунца, исто тако они знају да и на најповученијим лицима открију лепу и велику душу која, као и ми сви, носи свој крст посрћући често, и тежи за ослобођењем од сваке потчињености. У свакоме предмету они умеју опазити људска страдања. Они код животиња и у природи, својим јаким осећањем — откривају како се окована душа бори за ослобођење.

Порфир, ученик Платонов, казао је да су божански дуси посредници између људи, — по природи расејаних и кратковидих, — и стварности спиритуалне. Они нам не откривају само лепоту линија обала, брегова, планина, хармонију дрвета. Они не отварају само очи нама слепима пред величанственим стварима око нас које ми не видимо; они не отварају само глухима уши да чују хармоничне звуке ветра, кише, шуморење потока и шума, већ нас уче лепоти линија које владају нашим животом, они васкрсавају мртве душе откривајући им величину и најскромнијих живота.

Они нам уливају љубав за живот, те и ми тако делимо силину њихова разумевања. Они су буктиње непромењених истина које својом топлом светлошћу загревају наше угашене душе. Они су оживели она силна осећања која смо ми оставили да се угасе; ми чекамо каквога великога песника, који ће у нашим срцима узети оно силно осећање узајамнога помагања какво је у средњем веку владало у еснафским дружинама.

Вечити другови.

Они су наши вечити другови који нам поврате веру и живот онда кад смо је изгубили. Данте зове Виргила својим вођем и господарем. Велике душе из прошлости су тако исто наши господари, они су то и по годинама и по своме искуству. Они

боље виде него ми, они су са јуначким стрпљењем сачекивали оне светле тренутке кад се права истина покаже, те је нама, који је или не знамо или мало знамо, показују. Они су се непрекидно напрезали да обнављају непрекидно своју душу [Паскал]; они нам поклањају ту свежину предосећања, они нам помажу да волимо боље, и дубље. Велики уметници распламте у нама ослободилачка узбуђења од којих постајемо бољи.

Ти другови преносе своју творачку опијеност на нас, осећање порасле и ускипеле снаге. „У таквом стању својом властитом снагом обогаћава се све: оно што се види, оно што се хоће види се увеличано, чврсто и снажно, препуно снаге. Човек у таквој стању преображава ствари дотле докле не приме његову снагу — докле не постану одсева његова савршенства“ [Ниче]. „Ви људи са Запада, каже индуски песник Вер Рабиндранат Тагоре, као да живите у вечитој борби. Све битка и борба за живот. Нема места за одмор, за душевни мир, нигде склоништа души, а све то у Индији сматрамо да је неопходно за добро здравље душе.“ Биће да он нема права; а куга, а глад, а ропство у Индији?

Сер Рабиндранат Тагоре видео је на Западу мучни живот људи опхрваних привидним потребама — али зар Пастер, Клод Бернар, Диклон, Ру, ти повучени научници из лабораторија, зар Декарт, Малбранш, Корнељ, и то ико других не дају баш примере мирноће и ведре повучености, толико потребне овоме добу расејаних људи. Ето, такви људи, уз организаторе, као што су Ришеље, Колбер и са помоћу милијона радника, створише у тишини и у раду, велику Француску. Странци не виде те повучене раднике. Они виде глумце, који су непрестано на позорници, који говоре, који млатарају рукама, који деле мегдане. Али, шта остаје од те таште ларме која испуњава историју? Ништа. Дубоки народни живот је без ларме; он се покаже кроз

велике ђенијалне раднике, који обнављају уметност, песништво, науку, философију.

Пример ових последњих је лепши него пример великих људи с Истока; велики са Запада су пионери нове цивилизације која почива само на раду. Наши стари су радили са радошћу. У ова данашња немирна времена радости за рад готово и нема, али су Французи утврдили ипак једну не-обориву истину да је и најпостојанија срећа онда кад се све умне, физичке и душевне моћи прикупе за стваралачки рад. Нерад је за њих несносан. Они могу мирно дисати само у реду и у хармонији. Кад је не виде око себе, они је снагом својега ђенија стварају у својим делима.

Тваралачка ведрина.

Наши савременици у новим друштвеним приликама, без домаћега живота, све се више „американизирају.“ Ужасно је расипање духовне енергије! Велики тихи и умни људи, беже од те луде трке. Они живе ведри имајући једну велику радост: да стварају. Докле се други растрзају овамо онамо, они се прикупљају у себе, они се крепе на неки начин фрагментарном духовном снагом духова другог реда. Они скупљају у себе искуство, размишљања, пронаске активних умова. Време, тај пријатељ мислилаца, појачава њихов рад; он помаже прибירהње залихе с иритуалних моћи. Они су налик на оне огромне резервоаре у високим равницама алпийским: уставе не дају отопљеном снегу, потоцима, бујицама да се изгубе и ако прете потопом равницама у низини. Те лутајуће воде дисциплиноване, окупљене, осветљавају хиљаде кућа и оксећу на хиљаде точкова по фабрикама. Скупљене силне умне снаге дају и своју мудрост и своју ведрину хиљадама срдаца, а своју светлост многим хиљадама мањих умова. Сваки може да ужеже своју свећу на вечитом пламену несталих ђенија. Краљеви и освјачи не остављају у поколењима, која за њима долазе, оне

изворе живе духовне енергије какву оне остављају. Оне су вечито ту, оне увек раде.

Некад је неко казао: шта се кога још тиче што је Филип победио Атињане и Беоћане код Керонеје и завладао Грчком; пре ће га се тицати место у коме се родио Плутарх, своје књиге писао и умро? То је право казао: зар Плутарх није за нас још вођа, господар, пријатељ?

И зато морамо жалити што толико људи, немајући васпитања, не могу да се умно и душевно „раздрмају“ великим делима из прошлости. Зар није прави јад кад човек зими кроз прозорска окна, недељом, гледа како се у каванском диму тискају људи и траже у картама, у пићу, и политизирању, нездрава узбуђења! За неколико гроша ти би људи могли, украј топле пећи, доћи у додир са великим људима. Њихова књига то су новине; а кад човек људски прегледа те новине које треба да служе као уџбеник за ширу публику, он би могао очајавати за будућност.

Ја сам на Народноме Универзитету у Шалону успео да створим, на опште задовољство, добру дружиницу свирача, певача, читача, декламатора, нарочито даровитих девојака. Свака варошица, без обзира на партије, могла би да удружује умне и уметничке снаге за радост и васпитање свију. Мрачне природе не би морале тражити у пићу нешто поезије и полета.

Зар није жалосно мислити да је један део људи на то пао, код толика блага лепоте и крепости што дају велики уметници и велики писци?

Пусен, највећи француски сликар за нас је „раскрчио“ природу. Све детаље употребљава само да произведе дејство на гледаоца. Погледајте његова успавана Аргуса фрулом Меркуровом у *Аркађани Пасшири*, каква тишина у сутону, у магли која се диже, међу овцама што пасу. Па Св. Геновева Париска од Пивис де Шавана, ведре лика; каква чистота у чиста детенцета и остареле Св. Геновеве

молећи се Богу над успаваним Паризом! Сви сликари увећавају нашу осећајност. Рембрандт који слави скромне, свакодневне работнике, који постају „освећени“ чим им се схвати дубоки смисао. На измученим лицима од дневних тегоба сја други живот, живот над догађајима. То су прави животи, господари над собом, који са побожношћу раде свој посао.

Сви уметници нас обогаћавају. Ту тоскански анђелописац Фра Анџелико, ту Тицијан, ту Миле, [пјезажист француски], ту толики други; међу њима и они уметници што су на окна црквена растапали живе боје, те приказивали читаве призоре из Библије, које је небесна светлост оживљавала животом. Потпуно васпитање учиниће се од слика да могу служити као и писана књига, да помогну мисли, да подржавају непрекидним, истим, скромним напором љубав за истином ствари и дубоке односе који постоје међу њима.

„Чим сте постигли да представите тачно облик макаквога предмета, вели Раскин, те на тај начин објасните другоме лицу карактер тога предмета, или сте га начини и разумљивим и занимљивим и за дете, ви ћете почети уживати у уметности живо и ради саме уметности.“

И тако моћи ћете на сто цртежа приказати физиономију ваше деце, ваших најближих, линије каквога лепога предела, и копирајући их удесетеростручити задовољство које дају слике великих сликара. Из немара, и из незнања, губе се најбоља осећања и још црновици смеју да се жале на једноликост живота!

Вајарство, Музика.

А вајарство? Зар Милонска Венера не умирује својом ведром питомином, хармоничним, уравнотеженим и разумним животом, наше великоварошке раздражљиве живце? Микел Анџело са својом силном трабаначком снагом доказује шта значи напор, збу-

њује својом немирном енергијом, болним повлачењем своје душе у себе. Вајар Рид, један од највећих француских вајара, који је радио Победоносну Капију у Паризу, буди родољубиво одушевљење.

Други француски вајар Карпо, извајао је тако своје „играчице“ да оне оличавају уметност играња и ту прастару вештину. Играње је код примитивних народа било средство да се покаже мржња, да се ублажи гњев божанстава, да се славе њихова дела; оно је израз осећања. Играње је прост али значајан језик, то је мимика којом се покретима изазивају покрети физиономије, осећања и људске страсти. Играње је данас друштвена игра без значаја. Играње с музиком у тесној вези може добити други значај.

Ми смо у музици далеко измакли од Грка. Они су за њу знали; њихове мађиске песме имале су утицаја на болове, оне су их ублажавале и умиловљавале. На гробовима су певане „покајнице“, а на свечаностима веселе песме. У њихову васпитању музика је играла велику улогу. Грци су знали за њену моралну снагу и њен утицај на човечју душу. Али, они нису знали за многе музичке инструменте.

Од двеста година на овамо многи ђенијални музичари су обогатили ризнице музике. Они су за нас непресушни извори радости и одушевљења. Бах са својом религиозном музиком, неисцрпан у снази и у плодности. Берлијоз је плакао од радости свирајући Глуковог *Алцеста*. Тај ђенијални композитор умео је да „помогне песника у изразу осећања и у ситуацији самога комада, не прекидајући нити косећи акцију непотребним украсима.“ То је био ђеније једноставности.

Мозарт, рано умрли „божанствени“ Мозарт, оставио је за собом огромно дело, пуно младости. Бетовен је у својим моћним и светлим композицијама, славио радост, прибраност, страст. То је музичар што је достигао ведрину хероја. Ја не могу да чујем какву Бетовенову симфонију, а да не помислим на

једну од катедрала у срцу Француске, где здрав разум и богата машта дају утисак сјајне победе над тежином и оковима, који спутавају слободан полет мисли и љубави. Осећање је исто онако као у алпиниста на врху какве стене, са које се далеко и широко види. Ведрина, унутарња хармонија, логична и снажна мисао, све је то сложено у девет његових симфонија.

Ко се не би раздрагао чистотом и величанственостију Бизеовог *Марша Краљева*? Ја сам чуо тридесет пута до сада Берлиозово *Проклештво Фауста*, и што га више слушам све више уживам. Благо младићу који је могао из ране младости да учи вијолину или вијолончело, и то добро да научи. У осами може ући у везу са најчистијим ђенијима музичарским, и напајати се на извору лепоте, нежности, чојства. У неизбежним данима туге и клонулости, наћиће склоништа у њима, наћиће утехе и удесетеростручити одјек своје душе учествујући у силном треперењу тих ђенијалних душа.

Музика речи.

Музика речи је богатија од музике тонова. Музика дира само слух, она узбуђује неодређену и тамну осећајност; музика речи меће у покрет сва осећања, реч ускрсава огромна богаства сакупљена у човечјем памћењу. Реч се обраћа на све умне енергије најчистије и најузвишије емоције.

Луда брбљивост наших савременика спречава нас да у себи створимо довољно тишине и на миру слушамо одјеке што их буде у дну душе значајне речи. Каква осећања и мисли буди у детињој души слатко име мајчино. Да ли што дубље раздрага младића него име његове веренице!

Велики песници и писци истесали су и углачали такве значајне изразе, да сваки од њих, као прави драги камен, сја и одсева чистом светлошћу људске разумности.

Умно и морално су сироти они народи чији матерњи језик нису израдили хиљаде мислилаца. Збиља је несрећа родити се Рус, Маџар или Бугарин. И зато ценимо нашу добру срећу: ми учимо из детињства језик у који је, радом многих мислилаца, унесено све што треба из грчких и латинских ђенија. Пошто је упио у себе све што је дала стара култура, француски језик је израђиван четири столећа.

„Они које ми зовемо „наши стари“, каже Паскал, били су доиста нови у свима стварима, и стварали су прво човечанство како треба; и како смо ми у њихова сазнања унели искуство векова, који су за њима дошли, у нама се може наћи мудрост старих, које толико поштујемо.“

У првим почецима школе треба пред вреднога ђака изнети величанственост науке. „Наставник граматике, каже Пеги, [Régy: *L'Argent*] кад почне прву лекцију из латинскога код речи *rosa, rosae*, никад није знао пред какав врт од цвећа отвара дечију душу.“

А каква се величанствена шума отвара тек пред дететом које почне учити Раблеа, Монтења, Декарта, Корнеља, Молијера, Паскала, Волтера?

Проналазак штампарије учинио је да гомина брбљаваца, сујетних, лажних умова, више мање правих луда, штампа књиге. Књижнице набијене свакојаким бескорисним и штетним књигама, представљају непроходне шуме у којима се почетник губи.

И човек мора сам да бира, нико не може да избере за тебе; од твога карактера, од твојих тежњи све зависи. Реч вечност, на пример, изазива код једнога калуђера узбуђење ако је размишљао о смрти, то узбуђење иде до страха да га смрт не затече као неопростива грешника. Код онога који не верује у бесмртност душе неће то изазвати ништа. Извесни одељци из дивне побожне књиге *Подражавања* [*L'Imitation*, једна од најбољих побожних књига од непознатог писца], на вернога

остављају дубоки утисак, а на невернога никакав. Онај страшни део ове књиге за невернога изгубио је значај; за њега остаје само размишљање о ништавилу људскога живота и о потреби бити господар над собом.

За младога човека је најбоље да чита само оне књиге, које су изашле пре дванаест година и које су за то време очувале свој добар глас.

Сваке године се штампа на стотине књига песама. Већи део су само набрајања. Реч људи без снаге и оригиналности изазива само аутоматску поворку уобичајених придева [J. Payot: *Apprentissage de l'art d'écrire*]. Међу тим многобројним стихотворцима изађе по неки добар. И код највећих, као код де Вињија и код Ига, има доста слабих, бесмислених страна. Де Вињи у свом *Штаклу у мору* [*La Bouteille à la mer*] губи много од великога де Вињија. Виктор Иго је непрекидно нетачан, увеличава, бесмислен. Али поред тога он је написао „Оне који су побожно умрли за отаџбину;“ „Покајање,“ и друга ремек дела. А колико их је од Ронсара и ди Белеа, до Малерба, Карнеља, Расина, Ла Фонтена, здравомисленог Боалоа, Андреје Шенија, Мисеа, Вињија, Леконт де Лида, Виктор Ига!

Расејаност убија умове.

Главно је избећи разтрзање које уништи савремене умове. Изберите стотину најлепших страна песника, и начините од њих као неку светињу и чувајте је. Читајући их често. читајући их на глас, разумећемо их све боље и боље, у нама ће наћи све дубљега и дубљега одјека.

Главна мана нашега доба јесте растуреност, растрзаност, грозничава журба, те се у нашој памети, у нашем памћењу, у нашој осећајности ништа не организира. Свака идеја, свако осећање су усамљени, не помажу се узајамно, не окрепљују се, не ослањају се једни на друге. Заборављамо лекције оних неимара што су радили старе задужбине. Они су победили тежу ударајући темеље који су веко-

вима чврсто стајали. Они су умели, путем стубова и лукова, да велике и тешке кровове, одрже у равнотежи и добију доле у великим шупљим просторима, које осветљавају шарни прозори.

Па тако и ми, створимо свој песнички живот. За темеље узмимо само значајне и безпорочне песме. А у њима нека се, по избору мисли и осећања, створе стубови и сводови. Лаганим и стрпљивим образовањем саградимо од нашега памћења потпуну зграду, али употребимо само најбољи „материјал.“ Овде онде, у темељу, можемо се послужити и другостепеним материјалом, само нека се свуда чврстина веже са богатством детаља.

Како смо дошли на свет после толиких поколења, ми се можемо служити богатством не само домаће појезије него и песништвом свих времена и свега света. Омир је писао за нас Одисеју, трагичари грчки су створили Прометеја, Едипа, Антигону, Филоктета. Највећи страни ђенији, као Данте, Шекспир и други, наши су.

Већина људи котрља се у животу као шљунци у валовитој реци. Као и шљунци, они губе најпре своје углове, па онда облик, докле се не претворе у песак. Поштујмо благодети дугога и тихога размишљања помоћу којег смо само свесни своје личности и које једино омогућава силан утицај нама блиских душа. Живот душе споро се развија, јер је живот у ствари организација, а свака организација се врши у тишини и у истрајности. Површно читати то је залудица. Треба тријесак пута прочитати *Полијекта*, па да човек разуме и схвати сву дубину вечанствене анализе двеју узвишених душа [*Полијект*, верска драма Корнељова, оличава мучеништво].

Исто је тако са делима великих философа, Декартовим *Размишљањима*, Малбраншевом *Књигом о Моралу*, Спинозином *Ешиком*, итд.

Како може један Француз да чами или да тражи забаве у ниским уживањима, кад говори језиком са којим може да направи у себи читаву ризницу

активних снага, читајући многобројне и красне моралисте, као што су Рабле, Монтењ, Франсоа де Сал, Паскал, Босије, Лабријер, Шанфор, Прудон.

Како се може човек картати или водити празне разговоре, кад може да општи с историцима првога реда, и на тај начин да живи час у Мисиру, час у Грчкој, час у Средњем Веку, и осети оно што су наши стари осећали у њиховим борбама за отаџбину противу угњетача и споља и унутра!

Историја ојачава и покреће нашу машту и нашу осећајност. Историје су као и леп пут, идући њиме до првога извора, човек прође све векове, и успут пређе кроз све патње и радости читавога човечанства од кад се зна за њега до данас.

Што историчари раде за наше васпитање у времену, светски путници, истраживачи, географи то раде у простору. Они проширују нашу душу на целу земљину куглу. Не могу се без јакога узбуђења читати путописи Нансенови на Северни Пол и Шакелтонови на Јужни Пол. Истраживања по земљиној кугли, од Христофора Колумба па до тибетских гора и афричких пустиња, јесу неисцрпни извори чојства и јунаштва; она вреде више него какав леп роман.

Онај који би могао том одушевљењу да дода и велико интересовање за ботанику, за геологију, за какву експерименталну науку, томе не треба ништа више. Наравно, сваки не може да се радује онако као Лавоазије кад је пронашао кисеоник, или као Лаенек кад је пронашао оскултирање, или као Маријет кад је у пустињскоме песку нашао сто и тридесетого Сфинкса а после и Аписов храм у Мемфису, као Пастер, — али сваки може да се, као Русо, од радости заплаче пред каквим ретким цветом, може као какав геолог, који открива да је нека планина створена од наноса. Сваки може себи, за мале новце, да створи хемијску лабораторију или да изучава кроз микроскоп ствари. Хибнеру, Лубоку, Фабру, довољни су били посматрачки и истрајни дух да изуче обичаје мрава и других инсеката. Иза њих је доста остало још да се ради у томе правцу.

Многи троше своју снагу у читању романа. А једва неколико туцета ако имају праву вредност. Па и тих неколико туцета не вреде оно, што вреде животи великих људи. Велики људи у својој борби против сиротиње, против тешкоћа које се јављају кад се неко стваралачко дело израђује, против суревњивих, завидљивих, пакосних, против глупака, морали су развијати више енергије, хладнокрвности, морали су се узвишавати јаче него личности из најпатетичнијега романа. Ова борба великих људи има и то преимућство над романима, што је истинита.

Већи део осредњих романа јесте нека врста књижевности за храну. То су фалсифицирана уметничка дела. Праве драме из живота долазе отуда што слабе душе навикну да мисле и осећају и себично и ниско. Те навике постају несавладљиве и неизбежно доводе до драме. Али проучавање фаталности из које садашњост и прошлост излазе, као закључак из премиса, тражи испитиваче као што су Корнељ или Расин. Већи део приповедача у романима само узбуђују читаоце, једва нешто силније него каква прича о каквоме злочину или о погубљењу некаква лица. Материјалне и психолошке невероватности су у тим романима правило. Писац удара на страх, или на безазлену наивност, или на најгоре нагоне.

Такве књиге су као ракија. Читалац је узбуђен, али малаксао и згађен.

Никад не треба читати књигу осредње вредности, као ни дела болесних, незадовољних и огорчених људи. Никад не читати детињарије; јер толико је других сјајних књи а! Толико је писаца који могу постати ваши присни пријатељи, они ће вас охрабрити, утишати, ублажити, окрепити; они пружају руку да вам помогну да са њима пођете у тихе регијоне душе, где има више светлости и више ведрине.

ЗАКЉУЧАК.

И тако, главу по главу, дођосмо до закључка ове књиге о којој смо мислили још од младости.

Награда за писца, који је непрекидно радио и приближио се крају свога живота, остављајући за собом многе године искуства, слична је награди оних туриста алпијских који, пентрајући се корак по корак, из магловите долине одједном изађу на један вис, са кога се виде доле другостепени планински венци и сплет брегова. Са тога виса одједном им пукне пред очима како се кора земљина наборала и стварала главни планински ланац. Он се разазнаје у оној збрци од долина, распознаје главно од спореднога.

Нешто слично има између Алпа и људскога живота; са висине једнога готово завршенога живота виде се и његове главне линије.

Алпи су најмлађе планине у свету: њихов оштри облик, њихове вертикалне зидове, стрме преломе, још нису ублажили ни атмосферски утицаји ни неминовна тежа. Слично је и код човека; бујна, страсна младост, најизразитији карактер човечанства, коју хладни разум још није умирио и уредио.

Већи део људи јесу „ветрогоње“, воде их страсти, те живе од данас на сутра, на случај. Отуда она збрка људских енергија и неразумно расипање снага сваке врсте. Лако би се то расипање могло показати у последњем рату. Рат је само преувеличао до лудости нормално стање, а нормално стање нашега друштва је распикућство. Доказано је да би варошка сиротиња могла да се издржи само када би се паметно и сређено употребиле суме које расипа неорганизовано милосрђе „сипајући у буре без данцета“, т. ј. дајући порочним, неваљалцима и лажним сиромасима.

У једном истом крају вароши има по педесет које бакала, које месара, које хлебара, само за то што грађани не знаду да организују задружне снаге. У Француској има на хиљаде новина уместо да има дванаестак великих дневних листова са главним народним тежњама и које би, за неколико динара, могле да служе, због огромнога броја претплатника, читаоцима као васпитачи. У канцеларијама државним тројица би могла да ураде што десет, када би њихови шефови употребљавали своју јасну памет да упросте рад организујући га. Додајте томе још онај огромни број оних што троше време на беспослице, па ћете моћи себи представити какав сињи терет носе на својим плећима они прави радници.

Расипање снага бива и у моралном животу. У књизи *Васпитање Воље*, ми смо изне и на који начин могу и они, који су слабе воље, мудро управом својих осећања и тежња, стећи чврсту вољу. Ми смо у књизи *Интелектуални рад и Воља* показали како један умни радник може организовати своје умне моћи те да са најмање напора постигне највеће резултате. У овој књизи о срећи, приказујемо како се здравом, разумном управом душевних снага које већина расипа, може остварити живећи скромно, трајна и дубока срећа.

Случај у животношћу.

Ко хоће успеха не треба да оставља случају да он решава о животу. Већина би могла коцком да одреди пут којим је пошла. „Није чуда што случај утиче на све кад живимо на случај.“ „Људи раде све разумно, само не живе разумно.“ Све ситне ствари из живота узима у озбиљно; а живот у целини тек онако, као у пролазу, не мислећи; оно што је случајно то је главно, а главно је за њих споредно. „Заузимају се и држе се за сваку ствар; једни да теку или знања, или почасти, звања, богатство; други да уживају, лове, да се картају, да проводе своје време, трећи опет да размишљају, да

маштају, да изналазе; четврти да праве послове; пети проводе живот на сто страна, али они не мисле живети... Живо им је као неки рок, један одређени део времена да га употребе на нешто друго а не на живот. А све је то неправедно; то је несрећа и и дајство према себи самоме: ко не живи озбиљно, пажљиво и весело, тај губи живот, тај иде „против онога што себи дугује,“ писао је један стари француски мислилац.

Истина је да мудрима памет долази доцкан. Њих су обузеле тако силне сугестије, пре него се пробуди о размишљање, да и они долазе у искушење да се преваре као Ева, и изубе рај за једну јабуку. Мудри доцкан открију да је човек који душу прода ђаволу, увек замађијан. Разум се стиче, као шта каже Платон [*Република*, VI], по цену највећих напора. Мучно је прозрети оно што нас окружава, не гледа се што људи раде, ни што су они. Он слуша што они тврде да су; врло споро људи откривају ону јадну душевну голотињу људи што се око нас шепуре.

Што је човечји дух јачи то више треба времена да се човек отресе илузија, јер их човек кити сјајним бојама своје уобразиље. Тек после празнине и сталних разочарања у успех, човек је у стању да се врати истини и да открије да је права срећа у оној творачкој радљивости, која је саобразна нашим дубоким тежњама.

Мудраци су често имали много бурнију и немирнију младост него други људи, као што су и многи и највећи свеци били раскалашници. Си ина њихових страсти их је заслепљавала, обмањивали су се у истинитост својих утисака, те су правој истини давали лажну слику најживљих боја.

Али, за такве страствене природе рађа се неопходно чиста истина. Једнога лепога дана са висине њихова искуства, открива се морални живот. Они разагнају ону збрку, коју обични људи стварају између *производних узрока* и *формалнога узрока*, као што веле схоластичари. Мудрац открива основну организацију духовне стварности.

Онога дана, када је разумео да је главно за људску срећу *облик душе коју прима* [формални узрок], он је поцрпао мудрост свих мислилаца пре њега. *Производни узрок*, успеси у друштву, богаство, власт, не дају од себе никакву стварност. Вода добија облик суда у који је сипамо, тако је и са душом, спољашност даје облик душе. Човек жели једну ствар за то што је воли, ако у души нема некога пријатељскога расположења, тежње, полета за њу, ствар остаје равнодушна. Човек са поквареним стомаком гади се и на најбоље јело, а здраву стомаку и парче хлеба је најслађе. Необразованоме човеку нашто изводити са хором симфонију? Шта може какав дебелко осећати за шетњу по планини? Зар би скрупулосни човек имао задовољства на власти? Зар какав стари закерало осећа природне лепоте и радости здрава живота; „зар он, коме је остарела невеселост продрла у мождину, спапушила лице, и усахнула душу, тако да више ништа није пријатно за њега? Све радости се растопе у ту грку страст „као бисер у оцату“ [Guillaume du Vair: *Traité de la Constance*].

У осталом лудило и историја пружају за то доказ а *contrario*, јер лудаци воле најгоре ђубре, а по женским заводима ненормалне девојке прождиру креду.

Како човек да изгуби из вида ту основну истину: да спољни узроци задовољства не постоје за нас, ако нисмо у стању да имамо жељу. Зар се заборавља да и сам спољни свет, у коме су скупљене све наше сензације, јесте релативан у погледу нас? Кад би наше уво било створено тако да прима преко тридесет и осам хиљада треперења у секунди, ми не бисмо чули звуке које чујемо, и ми бисмо видели само шта ради оркестар свирајући Берлиозово *Проклетство Фаустово*. Да су наше очи тако направљене да могу да виде треперења *infra-љубичасте боје* [нејасно љубичасте], наш садањи свет боја био би потпуно уништен.

Једна ствар, дакле, која вреди за нашу срећу то

је својство, облик душе, спољни свет је у функцији тога облика. И зато су „ветрогоње“, збуњени и задијани, увек траже нешто што нема, траже рај, вечито су разочарани, траже срећу с поља а она је у њима. Оно што треба надгледати то је душа. Нема у апсолутном смислу речи ни лепога ни ружнога, што треба волети или мрзети. Све зависи од тежњи и многих осећања. Пиндар је имао право кад је казао „прави живот је почетак једне велике врлине“.

Главно питање.

Ево нас на главном питању. Стање душе је једино најважније у питању среће, — али може ли се утицати на то стање душе, и може ли се оно изменити ако није добро? То је главно питање у васпитању воље па је главно и у питању васпитања деце и постизања среће. Ви ми обећавате, каже Хјум, да ме учините срећним, а међутим моја срећа зависи од мојега унутрашњег склопа. Ви морате умети да ме преобразите, ваша правила треба да ме изнова створе.

Ово што Хјум вели нема смисла. Унутрашњи састав нема смисла. Унутрашњи склоп је израз исто толико неодређен као и реч карактер. Хјум мисли да је карактер једно дело. Карактер је реч, реч згодна али опасна за људе који мисле речима. У основи карактер представља стварно једну гомилу тежња, осећања, идеја, навика што скупа чини психолошки живот. Код групе здраве и уравнотежене деце, налазе се код свакога од њих исти елементи, иста осећања. Ако их ближе човек посматра онда проналази код појединих једну господарећу склоност; не треба при томе заборавити да се у тој деци већ много штошта изменило, јер се деца од две године, неразумним васпитањем, извитопере много. Пре него се, дакле, устврди да је, код овога или онога, то или оно, господарећа склоност, треба видети да то није само рђава навика.

Па, и поред тога, у детињој души постоји једна господарећа склоност: надувеност, дурновитост, склоност за телесне насладе. Ако је тако зар се не може ништа учинити да се спречи развијање склоности? Хоће ли обичан официр постати славан војсковођа?

Ми нећемо рећи не, јер, ако се остави та склоност сама себи, онда ће, на основу закона привлачности, згруписати се око ње сила других тежњи и страсти те постати несавладљива. За то се види код унеравнотежених, напраситих, надувених, како се страст, у недостатку разума, надува до врло великих граница. Али често само једна секунда пажње „за“ или „против“, одлучи који ће од два система осећања или идеја да победи.

Они невероватни успеси које су постизали стари Шпартанци, језуитски постриженици, и будистички иноци, показују ако не свемоћ а оно огромну снагу трајнога васпитања.

Питање је много деликатније кад је реч о срећи; јер ова књига је намењена младићима код којих су рђаве тежње могле да се ојачају годинама у недостатку надзора и рђавога васпитања. Али, наше убеђење, засновано на искуству, утврђује да се може постићи све, само кад младић уме да нађе. На младићу је да не остави душу у стању, у које је довело врђаво васпитање.

И најлепша памет, ако је нико годинама не обрађује, остаје као и запуштена њива на којој расте коров. Тако је и с осећајима; необрађивана душа даје разуздане страсти и заслепљене нагоне.

Ако су данас „природа и темпераменат једно исто“, и ако „општа правила немају никаква утицаја на нас кад се не слажу са нашим склоностима“, не треба се чудити, јер се ништа што вреди не добија без напора. „О, Боже, ти нам продајеш сва добра по цену напора“ (Леонардо де Винчи). „Зар не знаш, каже Сократ, да је у свету много људи који не познају свој занат? А да је мало који га знају и који заслужују да се води о њима рачуна“. Ко још учи човечији занат? „Сваки јури куд не треба и на срећу и тако нико не стиже за себе“.

Искуство учи како су доиста дубоко корисни они тајни и неосетни утицаји одгајања осећања, кад се стално врше. Ко пориче чудотворну моћ асоцијације идеја у развићу или у опадању осећања, тај пориче постојање светлости.

Свет ће викати на мене! Да се човек одлучи да сузбија једно осећање треба имати чврсту вољу! Јест! треба имати воље да се воља добије као што треба мало новца да се добије много. „Најтеже је, казивао ми је један лопов, доћи до прве хиљадарке, друге саме долазе“. Тако је и са вољом, са мало дође се до мало више, и тако, мало по мало, долази и остало.

Али као год што алпинисте око основних сензација, — радост што напор није узалудан, што је савладан умор, што је преброђена погибија, — организују читав ред осећања и удружених идеја, — лепота и величанство предела, сјајна флора, задовољство заслуженога мира, независност, итд, — тако и сваки млад човек може да окупи око здрава и јака живота силан свежањ идеја, осећања, и удружених тежњи. Он то неће постићи на један дан, него временом. Једном кад је то постигао, пућиће пред очима да је прав и врли живот као лепа паметна девојка, не треба јој за удају мираз, она је сама такво благо да би било лудо њу мерити миразом.

Напор философа — и то смо ми покушали у овој књизи — јесте да помогне младе људе, да узму у навик у оваква здрава размишљања и њима обogaћују душу.

Не заборављамо да не треба тражити оно што није могућно. Људи су несвршени. Ми смо наследили од предака прошлост насиља и глупости. И најприсебнији осећају у себи потмулу узнемиреност и досаду која наводи људе на свакојакe лудости, „јер сва несрећа људи долази од једне ствари, а то је што не умеју седети с миром у соби“. Досада трује дух, и онда се траже пошто пото разонођења, која нас доводе у зависност, те дакле излажу стотинама ствари неизбежним мукама.

Трка за разанођењима је наша највећа беда. „Без тога били бисмо у чами, а та чама нас гони да потражимо неко здравије средство да из ње изађемо“.

Срећу је немогућно наћи изван себе, а тешко је наћи у себи.

Зашто? Зашто не тражимо здравије средство да из ње изађемо?

Зато што смо расипници. Већина од нас нити боли нити има времена да погледа стварности у очи. *Гледај ствари у лице*, то је прво правило јунака! Права философија је гледати ствари онакве какве јесу, каже Бифон. „Кад је срце покварено, вели Малбранш у својем *Моралу*, човек и не може да гледа ред у себи, он са задовољством посматра само уображене односе између њега и ствари, човек презире стварне односе међу стварима“.

Не мора срце бити покварено, расипање је довољно да уништи интелигенцију.

Кад би млади људи били у стању да посматрају свој живот у целини и кад би знали да своју судбу држе у својим рукама, какву би лепу будућност имали!

Али, у двадесетој години смо сувише бујни да размишљамо. Ми само видимо спољни свет. Ми морамо да стечемо своје место, те нисмо своји.

Поред тога ми трпимо; тешки су први удари са грубошћу, са неправдом, са неразумевањем, са неваљалцима. Ми нисмо способни да загледамо у себе искрено, ми нећемо да видимо у дну наше душе исту ту грубост, исту неправедност, исто неразумевање, исто неваљалство од којег страдамо тек кад постанемо њихова жртва.

Криза у двадесетим годинама јесте криза охолости. Строги смо према другима, а међутим наши јади, наша грамжљивост, наша лењост, непрекидна попуштања и слабости, требало би да нам покажу како смо смешни у нашем младићком жару и песимизму. Човечија природа је несавршена, о томе нема сумње; људско друштво је непотпуно и то је

неоспорно али и ти што критикујеш ниси ли и ти несавршен и непотпун?"

Из много узрока ми не обраћамо пажњу на најглавнију и најплодоноснију науку: науку о духовноме животу. А међутим, и осредња памет може да схвати основне ствари тога живота. Не треба ништа изнаходити, доста је да послушају учитеље душевнога животога, који предају оно мало истина што су их организаторски умови пронашли, који показују како се у себи повећавају душевне моћи и како се тим благом мудро управља.

Животне идеје.

Мало је великих животних идеја у тој науци. Ево их.

Прва јесте *првенство духовнога живота*. Сваки признаје неоцењену вредност тога живота, али нема храбрости да организује свој живот у томе правцу. Сваки зна, али у њу не верујемо, јер та вера не мења наш живот. „Ја сам у себи сто пута рекао, каже један брамин, да бих био срећан да сам глуп као моја сусетка, па ипак не бих хтео такву срећу“. Који је тај који би примио да буде глупак само за то да буде задовољан, који би био један задовољан прасац него незадовољни Сократ, али из лењости, слабости, сви живимо као да не знамо да је спиритуални живот нешто што је најбоље.

Друга животна истина: *закон узрочности* господари нашим умним животом као што влада материјалним светом. Ми смо слободни само у колико се покоравимо томе закону. Ми смо слободни, јер смо разумни те можемо нашом вештином, да своју вољу уплетемо у мрежу узрока и дејстава. Ми смо слободни и кроз детерминизам.

„О дивна и чудновата *нужда*, ти намораваш твојим законом сва дејства кратким путем да *добију нешто* од њихова узрока! Ето, то су чуда!“ вели Леонардо де Винчи, па додаје: „О, дивна правдо, која од тебе долази. Први покретачу, који не хтеде

ниједној сили одузети ред и својство неопходних дејстава.“

Закони су дар као и клавир; ко има дара он ће из оних дирки које он није направио, изводити дивну музику, онај који не зна даће збрку тонова. Закони су дати као блато вајару. Ако је уметник, он ће створити Милонску Венеру. Ако је неспособан, блато ће у његовим рукама остати блато.

Тако је и са нама; ми добијамо психолошку природу са законима асоцијација идеја и осећања, и ми можемо, ако смо пажљиви и стрпљиви, да од те земље извајамо пријатан, добар и срећан живот. Незналица и лењи, створиће живот туп, јадан и глуп.

Дајте ми тачку ослонца па ћу полугом подићи земљу, рекао је Архимед. Дајте ми тачку ослонца, то јест, вољу па помоћу закона узрочности, преобразићу људску душу.

— Јест али где је тачка ослонца?

— Тачке ослонца има.

И у најслабијој души има под узбурканим страстима и под слојем рђавих навика, једна готово срушена воља. Али која се може учврстити. А то ће рећи, мало воље је доста да се добије више, па онда још више. Кад би васпитачи надгледали с онолико пажње, са колико раде баштовани, младе изданке воље да ухвате корена, да ојачају и када би их чували од мраза и буба, — које овде представљају страсти и расипност, — чврсте воље би биле многобројније и јаче. Али, као наследници „немирних“, ми се не обазиремо на ону другу велику животну истину духовнога живота, ми се не обазиремо на то да се ништа не ради без времена, да време лагано али несавладљиво дела, и да, ако га нагнамо да за нас ради путем детерминизма асоцијација, онда упрежемо у своју службу невероватну снагу духовнога ослобођавања.

„Време је много веће благо него што се мисли.“

Истински разуман човек зна да закон узрочности ствара душевни живот; он даље верује и повинује се томе закону који ствара ред у стварима и у дховима.

„Пре рата било је у Паризу 34607 месечара, врачара и картара, окулиста, магнетизера, графолога...“ Та војска лажова живи, што ће рећи да су имали више милијуна посета, а ту је бар милијун глупака. Додајте тој гомили лаковерних масу других наивчина сваке врсте, који верују у чуда и за економска питања, и који не знају да се сав потрошени новац узима од оних који раде, па ћете видети шта значи отсуство свакога смисла за узрочност. Зар цела Русија не верује у магичку моћ формула и указа?

Кад би велики листови организовали једну озбиљну борбу за окултизам дошло би се до страшних резултата, јер отсуство васпитања осећања узрочности не може да заштити слабе противу празноверица.

Отуда и укус за нешто изузетно. Кад су питачи стоике шта би они радили да их као друге метну у Фаларисова¹⁾ усијаного бика, они су то примили са потсмехом и рекли су да би се мудри и у усијаноме бику добро осећали. Чак и Монтењ, велики Монтењ, иначе тако паметан пита се: „А да ли би их разум спасао болова? Да ли су нашли утехе за костобољу у логици?“ То вели Монтењ који саветује „да се уобразиља помаже, да се мази и зава-рава, ко може.“

Будише непоколебљиви.

Него, оставимо софизме на страну. У животу има јада и невоља јаких и незаслужених. После овога страшнога рата то се не може порицати — срећом то су изузеци — и ми чврсто верујемо, да ко се навикао бити mudar и непоколебив, тај има велику снагу, отпорну и захватљиву, какву они који се нису васпитали немају. Зар ништа не значи то кад човек садашњост може да расветли будућношћу, кад човек зна да, ако се мудрошћу не може много умањити тренутна туга, уређена радљивост напо-

¹⁾ Фаларис, грчки тиранин из VI. века пре Христа, који је људе бацао из задовољства у усијаного бика од меди.

слетку постане свемоћна. Зар је то мало кад се сигурно зна да се ничим другим празнина у чамотињи не попуњава него радљивошћу и радом и да је живот од уживања несносан.

Зар није ништа кад човек зна снагу закона по коме дејства излазе из закона?

Зар није ништа кад се зна да је теорија о промењивости карактера бесмислена?

Зар је то мало кад знамо да срећа зависи од нас?

Мудри ће трпи од костобоље, јер је мудар. Глупост и пороци, ако човек посматра живот у целини, страшно се плаћају. Велика је истина да људи не бивају кажњени за њихове грехове него кроз грехове. Стари Хезиод исправља Платона што каже да „казна долази брзо за грехом“, па вели „да се казна рађа кад и грех.“ Кад бисмо били васпитани тако да разликујемо неизбежна дејства од узрока, ми бисмо видели да се свака погрешка плаћа неминовно, и онда бисмо изигравали глупака ведрачела. У осталом, били бисмо у два највећим традицијама. Прво, у традицији хришћанској. Лукави Јуда је био само један звекан; друго, у најчистијој народној традицији. У Француској су се јавили витештво и витешки дух. У Француској се развио онај цвет цивилизације, племенитост и непристраност...

Данашњи младићи у Француској одгајају се за животне циљеве, који су бедни кад их човек упореди са вредношћу духовнога живота. Он је, — не као у доба витештва, када је душевно васпитање било сјајно, не као у доба када је верско одгајавање било за духовни живот, — данас васпитан да згрће новац, да има успеха, и да задовољава таштину. Кад буде дошло време да се воља његова васпитава, и кад га буде васпитање упућивало за узвишене циљеве, онда ће се сваки задивити богатству духовних извора, који се налазе у дубини младих француских мозгова.

Већина не зна. Они не могу да се подигну на висину Корнељевих јунака, јер их нису учили да све

што раде, раде свим срцем и свим жаром. Тај начин рада и у најмањим ситницама (а живот је од ситница) одржава душу непрестано на једној већој висини здраве енергије, он омогућава, кад време дође, јунаштва. Паулина у Корнељеву *Полијекшу*, зато што се постојано борила противу грешних осећања, уздиже се до јунака, до светитељке онога дана када се излила милост божја над њом.

Срећа није друго него постојана навика, под бујицом спољних утицаја, да се одржава нама чисти пламен живота. Чувај свој разум слободан, не пуштај ниским навикама које су претече смрти; отварај своју душу широм свакоме сазнању које проширује видик. „Ништа не губи онај који живи племенито, великодушно, пристојно, са праведним, разумним, и узвишеним срцем.“

Несрећан је који је ситничар, низак, гадан, мрачан.

Ко хоће да срећу добије, он треба најпре да стече слободу разума и јасног виђења, како би у законима људске мисли вештим руковођењем увек владао и савлађивао нагоне. Или што је још боље, рђаве нагоне упрегнути у кола разума.

Преображај.

После тога треба обратити пажњу на велике моралне истине, које смо изложили. Али, познати их није ништа, ако се не приме свим срцем, у томе је и дефиниција преображаја. Преображавање личи на онај тајанствени појав постајања: клица се увлачи у заметак, развија се чудном снагом, и организује се послушно по једној водилји идеји која је у њој. Преображавање је увлачење у осећајност једне идеје водилје која организира масу мрачних тежњи уједно примајући од њих снагу коју није имала. То стапање мисли и осећајности саставља наше спасење.

У овој књизи о освајању среће, што у ствари представља науку освајања самога себе, науку о организовању нас самих под утицајем неколико правих идеја, — ми смо хтели да обратимо пажњу младом свету на неколико истина, из искуства.

Ми често не видимо наше погрешке — а болест суђења је у томе да их не видимо као их други открије. Лутајући и сам, исправљајући се и сам искуством, тим немилостивим саветодавцем, моја се пажња зауставила на неколико врло простих чињеница моралнога живота, мимо које сам могао проћи, расејан, да нисам имао склоност за размишљање. Семуел Браун, енглески конструктор, који је живео на обали реке Туида, дошао је на идеју да сагради „висећи“ мост кад је видео како је паук разапео мрежу у његовој башти. Моја паучина били су неки моји даровити другови, који су прерано умрли после бедне младости. Нећу никада заборавити очајнога узвика једнога од њих пред саму смрт: „Ах! да сам знао!“ А и како је могао сиромас друкчије, кад му је његов глупи родитељ говорио „да се проводи докле је млад.“ Младост треба да се проведе! И то је страшно схватање, јер „све што јесте само је у неку руку семе од онога што има да изиђе; оно што изађе јесте род ономе што је претходило,“ вели Марко Аврелије. Пред тим другом на издисају, ја сам схватио колика је снага закона узрочности у душевном животу, рђава или добродина снага како изберемо. Од тога дана се зачела у мени мисао да напишем ову књигу. А награда ће ми бити велика, ако неколико срдаца, пошто је прочитају, постану мудрија, пажљивија, снажнија и здравија.

Дошавши већ крају живота, и видевши пред собом многе животе, размисливши о многоме решавајућем искуству, ја бих радо поновио оно што је стари философ Анаксагора казао кад су га упитали који су срећни људи: „Нико није срећан међу онима које ти за срећне сматраш. Срећу ћеш наћи код оних за које мислиш да су несрећни; срећа није у богатству и у почастима, него међу онима који гаје срдечно и постојано мало земље или неку некористољубиву науку.“

Многи наши савременици, замајани и оманђијани амбицијама, среброљубљем, пустом таштином, уда-

љују се далеко од царскога пута среће. Они траже оно што су, а не налазе никад што траже. Спасење је у ведром и једноставном животу, у здравом раду, од кога су и тело и разум здрави и прави. Спасење је у истинитом одмору, који је опет у кретању и покуравању дубоким законима живота. Спасење је у тихом, у пријатном, у мирном животу са пријатељима и породицом. Спасење је у слагању са природом; у радостима уметности, књижевности, историје философије, у науци...

Ко се потчини среброљубљу, пустој таштини, амбицији, тај неће знати шта је срећа; срећа је у мислима и у енергији, ослобођенима од онога што унижава. Да будеш срећан треба и довољно је да будеш човек у пуном и лојалном смислу речи, и ова књига би се могла назвати: *Покушај о вештини постати човек*, што ће рећи, да цео живот није друго до непрекидно васпитавање самога себе самим собом.

КРАЈ.

САДРЖАЈ:

	Страна
Дужност је бити срећан	1
Улога моралисте; наука о души	3
Значај и рад и најмањих	5
Прави смисао узрочности	6
Претходно питање	11
Практични песимизам	13
Смрт	15
Васиона је разлог	23

ДЕВЕТ УСЛОВА СРЕЋЕ.

Глава прва.

Здравље	28
Здравље, резултат непрекидног стварања	32
Предрасуда о уживању	35

Глава друга.

Рад	38
Благо онима који знају што хоће	39
Религијски смисао рада	43
Нова вера	44

Глава трећа.

Трећи услов среће	47
Морална слобода и свемоћ времена	47
У чему је слобода	49
Шта људи могу	51
Користити се страстима	53
Здраво место у души	57
Важност људскога разума	63
Како се владати	65

Глава четврта.

Друштво	70
Данашњи свет	72
Друштвене лествице	74

	Страна
По чему „свет“ цени људе	75
Светска уживања	77
Рђав пример	79
Шта свет даје	82

Глава пета.

Новац	84
Убоштво	85
Где настаје раскош	87
Рђав утицај богатства	89
Новац чини и друга зла	92
У богатству нема узвишена живота	94
Неоцењива вредност новца	97
Модерни пакао	98

Глава шеста.

Власт	99
Живот једнога министра	101
Велике реформе су органске	103
Народно представништво	105
Наличје власти	108
Власт није срећа	112
Прави творци	115

Глава седма.

Породица	116
Домаће огњиште	118
Творацка моћ осећања	121
Чувајте се адвоката	125
Деца	126
Рђави бракови	129
За лењивце нема среће	132
Домаћица срећа у кући	135
Предрасуде	137
Домаћинин занат је златан	138
Права жена	141
Старост	142
Једна криза	145

Глава осма.

Природа	147
Ропство у вароши	148

	Страна
Варош упропашћује	150
Ђеније и велики радови	153
Казна	155
Ђенији посредници	155
Борба против навика	158
Живот на селу	160
Шума	161
Нижа браћа	163
Други примери	164
Планине	165
Сунце	166
Биље	168
Радости у планини	169
Путовања	171

Глава девета.

Умно развијање	175
Вечити другови	177
Тваралачка ведрина	179
Вајарство, Музика	181
Музика речи	183
Расејаност убија умове	185

Закључак.

Случај у животу	190
Главно питање	193
Животне идеје	197
Будите непоколебљиви	199
Преображење	201

